

KAMU YÖNETİMİNDE GÜNCEL TARTIŞMALAR 2

Editör
MEHMET BURHANETTİN ÇOŞKUN

BİDGE Yayınları

KAMU YÖNETİMİNDE GÜNCEL TARTIŞMALAR 2

Editör: MEHMET BURHANETTİN COSKUN

ISBN: 978-625-372-719-2

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2025-06-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Toplumların dönüşüm süreçleri, kamu yönetimini yalnızca bir organizasyon yapısı olmaktan çıkarıp sosyal, ekonomik ve siyasal değişimlere açık, dinamik bir alan hâline getirmiştir. Özellikle 21. yüzyılda küreselleşmenin etkileri, teknolojik gelişmeler, yönetim anlayışlarındaki paradigmlar ve demokratik taleplerin artışı, kamu yönetimini sürekli yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Bu değişken ortamda kamu politikalarının oluşturulması, uygulanması ve değerlendirilmesinde yaşanan zorluklar, alana dair birçok güncel tartışmayı da beraberinde getirmiştir.

“Kamu Yönetiminde Güncel Tartışmalar” başlıklı bu kitap, söz konusu tartışmaları bütüncül bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Kitapta yer alan bölümler, kamu yönetiminin farklı boyutlarını irdeleyerek; katılımcılık, şeffaflık, performans yönetimi, dijitalleşme, sürdürülebilirlik, etik ve iyi yönetim gibi günümüzün öne çıkan kavramlarını akademik bir zeminde tartışmaya açmaktadır. Her bölüm, okuyucuya hem kuramsal bir derinlik sunmayı hem de güncel uygulamalardan somut örnekler aracılığıyla farkındalık kazandırmayı hedeflemektedir.

Bu eserin en önemli katkılarından biri, kamu yönetiminin yalnızca idari bir mekanizma olarak değil; aynı zamanda toplumla etkileşim hâlinde olan, vatandaş beklentilerine duyarlı ve değişen koşullara uyum sağlayabilen bir yapı olarak ele alınmasıdır. Bugünün ve yarının kamu yöneticilerine, akademisyenlerine ve öğrencilere yol gösterici olacağına inanılan bu kitap, kamu yönetimi alanında derinleşmek isteyen herkes için güncel ve eleştirel bir kaynak niteliğindedir.

Kitabın oluşum sürecinde emeği geçen tüm yazarlara, editöryal katkı sunan akademisyenlere ve desteklerini esirgemeyen kurumlara teőekkür eder, bu eserin okuyucular için ufuk açıcı ve yol gösterici olmasını dilerim.

Prof.Dr. M. Burhanettin COşKUN

İÇİNDEKİLER

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL LİDERLİK	1
<i>SENEM ÇELİK, NAZLI NALCI ARIBAŞ, MEHMET BURHANETTİN COŞKUN</i>	
TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİSİNDE TÜRKİYE’NİN UYGULADIĞI ENERJİ POLİTİKALARI	39
<i>SEMİH CEM KAHVECİ</i>	
AFET VE ACİL DURUM MÜDAHALE EKİPLERİNİN DEPREM KOORDİNASYONUNDA MATEMATİKSEL MODELLEMESİ VE SOSYAL POLİTİKA İLE OPTİMİZASYONU – İSTANBUL ÖRNEĞİ	55
<i>HALİL İBRAHİM YAVUZ</i>	
TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER AÇISINDAN VERGİLENDİRME YETKİSİ	78
<i>BURCU TURAN</i>	
YEREL YÖNETİMLERDE ŞEFFAFLIK KÜLTÜRÜ	92
<i>İBRAHİM ÇOBANLAR</i>	
TWENTY YEARS IN THE FEAR OF CRIME LITERATURE: MAPPING GLOBAL RESEARCH TRENDS THROUGH A BIBLIOMETRIC ANALYSIS	107
<i>MEHMET DEMİRBAŞ</i>	
İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ BÜTÇE TAHMİNLERİ VE KESİN HESAPLARI ANALİZİ (1939-1950)	153
<i>FATİH TOPÇU, ŞEYMA PIÇAK</i>	

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE DİJİTALLEŞME

BÖLÜM 1

VE DİJİTAL LİDERLİK¹

Senem ÇELİK²

Nazlı NALCI ARIBAŞ³

M. Burhanettin COŞKUN⁴

Özet

Bu çalışmanın amacı; dünyada, Türkiye’ye göre daha yaygın çalışılan dijital liderlik ve dijitalleşme konuları hakkında yapılan çalışmaları inceleyerek konunun gelişimine katkı sağlamaktır. Bununla birlikte; çalışmanın, günümüzde görülen hızlı dijitalleşmeyle birlikte, geleceğin en önemli liderlik türü olacağı düşünülen dijital liderlik hakkında faydalı bir çalışma olması amaçlanmaktadır.

Çalışma, literatür taraması yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalardan elde edilen ikincil veri,

¹ Çalışma; 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu’nda sunulan “Dünyada ve Türkiye’de Dijital Liderlik” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, celiksenem8744@gmail.com

³ Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, nazli.aribas@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002- 4001-7363

⁴ Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, burhanettincoskun@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000.0001.7138.7669

çalışmanın amaçlarına uygun olarak analiz edilmiştir. Çalışma üç bölüm halinde hazırlanmıştır. Birinci bölümde konu ile ilgili temel kavramlar olan; dijital ağ, dijitalleşme, dijital dönüşüm ve liderlik kavramları açıklanmıştır. İkinci bölümde Türkiye’de ve dünyada dijitalleşme ve dijital dönüşüm konuları ele alınmıştır. nc ve son bölümde ise dijital liderlik konusu ele alınmıştır.

Çalışmanın bulguları göstermektedir ki içinde bulunduğumuz yüzyıl veya diğer adıyla dijital ağ, dünyaya, teknoloji ve dijitalleşme şöleni yaşatmaktadır. Dünya bu şöleni yaşarken bu teknolojileri üreten, özellikle gelişmiş ülkeler, piyasaya sürdükleri bu teknolojik ve dijital materyallerle ülkelerinin ekonomisini ve refah seviyesini her geçen gün arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Dijital ağ, Dijital Dönüşüm, Liderlik, Dijital Liderlik.

Bu alışma 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında Munzur niversitesince düzenlenen Kayfor 24 Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş ve yeniden dzenlenmiş halidir.

Abstract

The aim of this study is to contribute to the development of the subject by examining the studies on digital leadership and digitalization, which are more widely studied in the world than in Turkey. In addition, the study is intended to be a useful study on digital leadership, which is thought to be the most important type of leadership of the future with the rapid digitalization seen today.

The study was conducted through literature review method. Secondary data obtained from previous studies were analyzed in accordance with the objectives of the study. The study was prepared in three parts. In the first part, the basic concepts related to the subject; digital age, digitalization, digital transformation and leadership concepts are explained. In the second part, digitalization and digital transformation in Turkey and in the world are discussed. In the third and final part, digital leadership is discussed.

The findings of the study show that the current century, also known as the digital age, is a feast of technology and digitalization. While the world is experiencing this feast, especially developed countries, which produce these technologies, are increasing the economy and welfare level of their countries day by day with these technological and digital materials they put on the market.

Keywords: Digitalization, Digital Age, Digital Transformation, Leadership, Digital Leadership.

Giriş

İçinde bulunduğumuz yirmi birinci yüzyıl bilgi, yenilik, değişim ve hız çağıdır. Sayılan bu kavramlardan birçok alan gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak etkilenmektedir. Etkilenen alanlardan biri de liderliktir. Öyle ki liderlik kavramı, teknolojinin gelişerek, dijitalleşmeyi geliştirip yaygınlaştırması ile hem isminin başına yeni bir sıfat kazanmış hem de lider olan kişi ve temsil ettiği gruba hatırı sayılır bir kolaylık ve hız kazandırmıştır. Teknolojinin sunmuş olduğu nimetlerden faydalanan alanlardan biri olan liderlik, tüm bu olumlu sonuçları elde etmek için gerek maddi gerekse de manevi olarak çeşitli fedakârlıklarda bulunarak bu getirileri elde etmektedir. Lider olan kişinin dijital lider olabilmesi için; çağa ayak uydurması, yenilikleri takip etmesi, teknoloji konusunda yetenekli olması ve kendini sürekli geliştirerek günü ve gündemi yakalaması gerekmektedir. Aynı zamanda kendisi için düşündüğü ve yaptığı bu katkıları grup üyeleri ya da astları için de düşünüp uygulaması gerekmektedir. Bu sayılanları yapan ve yaptıranlar dijital lider olarak kabul edilmektedir. Ayrıca dijital liderlik kavramını, neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan liderlik kavramının teknoloji ile harmanlanarak gelişmiş ve değişmiş hali, çağın gereklerine göre evrim geçirmiş ya da güncellenmiş liderlik türü şeklinde açıklamak mümkündür. Son zamanlarda dünyada ve

Türkiye’de kendine iyice yer bulan dijital liderlik giderek gelişmekte ve daha fazla alana yayılmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar da bu gelişmelere katkı sağlamaktadır. Bu çalışmadaki amaç da bu konuda alana ve literatüre katkı sağlamaktır.

İncelenen yerli ve yabancı çalışmalara göre, dijitalleşme, dijital dönüşüm, teknoloji ve bu anlamda sayabilecek birçok kavram, ülkelerin, kurum kuruluş ve firmaların yeniliğe, teknoloji ile değişime ve dönüşüme uzak kalamayacaklarını kendilerini bu alanlarda geliştirmeleri gerektiğini aksi takdirde ya geri planda kalacaklarını ya da yok olup tarih sahnesine karışacaklarını göstermektedir. İnsanlık tarihi, çağlar ve devrimler incelendiğinde sürekli gelişim ve yenilik göze çarpmaktadır. Her konuda değişim ve yenileşmenin yaşandığı insanlık tarihi boyunca tekerleğin icadından başlanarak bisiklet ve otomobilin icadının yapıldığı o günlerden, elektrikli hatta sürücüsüz otomobilin yapıldığı bu günlere gelene kadar yaşanan değişim ve gelişim gözlemlenmektedir. Bir zamanlar insanların hayal dahi edemediği konu ve icatların günümüzde kullanıma sunulması da ülkeleri ve toplumları nelerin yapılabilir olduğu konusunda bilgilendirmektedir.

Dijitalleşme ve dijital liderlik konusunun irdelendiği bu çalışmada, dijital liderliğin çağımızın önemli liderlik biçimlerinden biri olduğu öne çıkmaktadır. Günümüzde bilginin neredeyse ışıık hızıyla yenilendiği düşünülürse dijital liderliğin neden önemli

olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Dijital liderlik dünyada olmasa da ülkemizde yeni sayılabilecek bir liderlik türüdür. Dijital liderlik kavramının liderlik kavramı gibi tanımı konusunda tam olarak bir fikir birliğine varıldığı söylenemez. Ayrıca dijital liderlik kavramı genelde dönüşümcü liderlik, e- liderlik (elektronik liderlik) ve teknolojik liderlik gibi liderlik kavramları ile karıştırılmaktadır. Bu kavramların hepsi kendi içinde farklı özellikler barındırmaktadır. Sayılan liderlik türlerinin her birinin hizmet ettiği alanlar farklılık göstermektedir. Bu çalışmada tüm liderlik türlerinin açıklamasına değinilmeyecektir ancak konuyla doğrudan ilgili olduğu için dijital liderlik kavramının tanımını yapılacak olursa, dijital liderlik; teknolojiyi kullanmayı bilen, bilgi ve teknoloji ile iç içe olan, sürekli yenilikleri takip eden ve aynı zamanda bu bilgi ve becerilerini grup üyelerine aktarabilen, onların da gelişimine katkıda bulunan liderliktir şeklinde tanımlanabilir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında olan Türkiye'nin teknoloji, dijitalleşme ve dijital liderlik konuları hakkında daha fazla çalışma yapması gerekmektedir. Bu konularla ilgili toplum bilinçlendirilmeli, ülkenin altyapısı uygun hale getirilmeli, düşük gelirli hanelere ucuz internet sağlanmalı ve bilgisayar, telefon, tablet gibi bu konularda gelişim sağlayacak materyallere erişim daha makul ve ulaşılabilir hale getirilmelidir. Teknoloji konusunda gelişim sağlamak adına okullarda bilgisayar laboratuvarları kurulmalı, donanımlı bilgisayarların bulunduğu kütüphaneler

oluşturulmalı, mevcut olan kütüphanelerin de sayılarının ve kapsamlarının genişletilmeli, ilköğretimden başlanarak teknoloji, bilgisayar, dijitallik ve dijitalleşme ile ilgili eğitimler verilmelidir.

Hayatı kolaylaştıran ve işlemleri hızlandıran dijitalleşme birçok alanda gündemde olan bir konudur. Kamu yönetimi de bu alanlardan biridir. Kamu kurumlarında gerçekleştirilen dijitalleşme ile kurum içi iletişim ve işlemler hızlanmakta, aynı zamanda kurum ile ilgili işlem gerçekleştiren vatandaşların da işleri büyük oranda kolaylaşmaktadır. Buna en iyi örnek olarak e-Devlet uygulaması gösterilebilir. 2008 yılında uygulanmaya başlayan e-Devlet portalı ile hayatın ne kadar kolaylaştığı görölmektedir. Bu uygulamaların çoğalması ve hayatın her alanına yayılması için dijitalleşme ve dijital dönüşüm ile ilgili gerek alt yapı ve dijital okuryazarlığın geliştirilmesi, gerekse de bu alanlarda yapılan akademik çalışmaların arttırılması gerekmektedir.

Ülkemizde, dijitalleşme ve dijital liderlik alanlarında özel sektör kurum ve kuruluşlarının, kamu kurum ve kuruluşlarına göre daha önde oldukları ve yenilikleri daha yakından takip ettikleri bilinmektedir. Kamu kurumları bu konularda özel sektör ile iş birliği içinde olarak gelişimine hız kazandırabilecektir. Dijitalleşme ve dijitallik konularında daha çabuk ilerlemek, ivme kazanıp yol almak için devlet, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, medya ve toplum dayanışma içinde birlikte çalışarak gelişme sağlayabilir.

Dijital liderlik konusunun ele alındığı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, dijital liderlik konusu ile ilgili temel kavramlardan oluşmaktadır. Bu temel kavramlar; dijital çağ, dijitalleşme, dijital dönüşüm ve liderliktir. Bu bölümde bu başlıklar açıklanarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amaçlanmıştır. Dünyada ve Türkiye’de dijital liderlik konusunun ikinci bölümünde dünyada ve Türkiye’de dijitalleşme ve dijital dönüşüm başlığıdır. Bu bölümde dijitalleşme ve dijital dönüşüm ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu bölümde çeşitli alt başlıklarla açıklanmıştır. Bu alt başlıklar ise; dünyada dijitalleşme ve dijital dönüşüm, Türkiye’de dijitalleşme ve dijital dönüşüm, Türkiye’nin dijital dönüşümü konusunda bazı veriler şeklinde açıklanmaktadır. Dünyada ve Türkiye’de dijital liderlik konusunun üçüncü ve son bölümünde ise dijital liderlik konusu ele alınmıştır. Bu bölümde dijital liderlik konusu çeşitli alt başlıklarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu alt başlıklar ise; dijital liderlik ile geleneksel liderlik karşılaştırması, dünyada dijital liderlik, Türkiye’de dijital liderlik, liderlikte dijital dönüşüm, dijital liderliğin temel özellikleri ve dijital liderliğin gelecekteki konumu şeklinde sıralanmaktadır. Bu bölümdeki başlıklarla dijital liderlik konusu daha geniş olarak ele alınmıştır. Yukarıda açıklanan tüm bu başlıklarla dünyada ve Türkiye’de dijital liderlik konusu, dijitalleşme ve bu alanlarda yapılanlar anlatılmaya çalışılmıştır.

1. KÖNÜ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Bu bölümde dijital liderlik ile ilgili temel kavramlar açıklanmıştır. Bu kavramlar ise; dijital çağ, dijitalleşme, dijital dönüşüm ve liderliktir.

1.1. Dijital Çağ

Dijital çağ; değişim ve transformasyonlar neticesinde daha değişik, meziyet, bilgi, taktik ve usullerin olmazsa olmaz olduğunu açıklayan bir dönem şeklinde ifade edilmektedir (Bhatt, 2000:89-98). Dijital çağ teknolojisinin; tüm dünyada ve bireylerin yaşantılarının her aşamasında hızlı ve keskin etkiler oluşturduğu söylenmektedir (Benson, 2018: 80-89). Dijital çağ 21. yüzyılın çağı olarak da adlandırılmaktadır. Günümüzde klasik yöntemler ve araçlar yerine teknolojik ve dijital araçlar daha fazla tercih edilmektedir. Gerek hayatı kolaylaştırmada gerekse de maliyetleri azaltma ve zamandan tasarruf sağlamada bireysel ve kurumsal açıdan yapılan tercihlerin çağı olarak da açıklanabilmektedir.

1.2. Dijitalleşme

Dijitalleşme, kuruluşların şimdiye kadar öğrendikleri politika, usul, strateji, bilgi, yetenek ve beceri gibi pek çok meziyetin günümüzde yeterli olmamasından dolayı kurum, kuruluş ve bireylerin yeni stratejiler ve usuller geliştirmelerini zorunlu

kılmaktadır (Telli Yamamoto ve Kalaç, 2018:221). Bu zorunluluk ise insanları araştırmaya, yeni ürünler üretmeye ürettikleri ile yetinmeyip hep daha iyi ve daha farklı arayışlara itmiştir. Zamanla bu yapılanlar teknoloji diye adlandırılmıştır. Günümüzde dijitalleşme dediğimiz kavram ise bu teknolojileri bilgisayarları kullanarak dijital mecralara ulaştırmaktır. Aslında 1941’de bugünün sinyallerini verecek olan bir gelişme yaşanmıştır. Bu da ilk çıkan bilgisayarın geliştirilerek dijital bilgisayar diyebileceğimiz bilgisayarın üretilmesidir. Bunu dijitalleşmenin miladı olarak almak yanlış olmayacaktır. Günlük hayatta teknolojinin her yere ve her alana ulaşması bu icatların gelişerek artmasına bağlanmaktadır (Şahinaslan, 2020:32). Dijitalleşme kavramı, yapılan muamelelerin ve gerçekleştirilen eylemlerin sayısallaşması şeklinde tanımlanmaktadır (Cambridge Dictionary, 2020). Dijitalleşme kavramı, el ile yapılan iş ve işlemlerin dijital mecralara taşınması şeklinde açıklanmaktadır (Cancan, 2019:2). Kurum olarak TÜSİAD’ın (2016) dijitalleşme tanımı ise şöyledir: *“Dijitalleşme, entegre olmayan bir bilişim teknolojisi altyapısına sahip olmak yerine, dijitalleşmiş kaynakları, yeni gelir, büyüme ve şirkete değer katacak operasyonel sonuçlara dönüştürme sürecidir”*.

Bir kurumun değişiminin sadece dijitalleşme ile gerçekleştiğini söylemek yeterli değildir. Kurumun lideri konumundaki kişi, kuruma uygun ortamı ve kurum kültürünü meydana getirmeli ve teknolojinin de yardımı ile kurumu değişime

sevk etmeli ve kurumun dijitalle uyumu oluşturulmalıdır (Sainger, 2018:2-5).

1.3. Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşüm, bilgisayarın bulunuşu ile başlayan, devamında cep telefonu ve internet gibi buluşlarla devam eden yeniliklerin oluşması ile yayılmıştır. Sayılan bu teknolojiler bireysel ve toplu olarak etkileşimi sağlamakta ve küreselleşme ile toplumun ve bireyin refah seviyesini de arttırarak gelişimine devam etmektedir. Dijital dönüşüm; bilgi, etkileşim, uyum içeren ve ekstra fayda sağlayan bir süreçtir biçiminde de açıklanmaktadır (Pakdemirli, 2019: 667-668). Başka bir tanıma göre ise; dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin tertibinin çeşitliliği, imkânı ve faydalarından istifade edebilmek için işlem ve kuruluş faaliyetlerinin, günümüz ve gelecekte yapılacakların oluşacak yenilik ve değişikliklerin de göz önünde bulundurulması ile bunlarla ilgili belli stratejiler geliştirilmesi ve toplumun geniş bir şekilde dönüşümüdür şeklinde açıklanmaktadır (Nalbantoğlu, 2021:195). Dijital dönüşüm; hizmet, fonksiyon, kurum kültürü, iş prosesleri, iş çeşitleri, ortaklaşa yapılan işler, kurum ekosistemi ve kurumun bütün elemanları gibi konuları içine almaktadır (Çelen, 2020: 449).

Dijital dönüşümün başarılı olabilmesi için, teknolojik değişim ile kültürel değişimin de olması gerekmektedir (Bolte vd., 2018:637- 646). Akıllı diye adlandırılan dijital çağda ortaya çıkan başta telefon olmak üzere akıllı gözlük, saat ve bileklik şeklinde yeni teknoloji ile üretilen ürünler de göstermektedir ki değişim hızlı bir şekilde devam etmektedir (Akkol Gök, 2020: 1644).

1.4. Liderlik

Lider; örgüt üyelerini belirlenen amaçlara ulaştırabilmek adına astlarını güdüleyerek onları eyleme teşvik etmek için mevcut olan bilgi ve kabiliyeti açığa çıkaran kimse biçiminde tanımlanmaktadır (Eren, 1998: 465). Çalışılan grup içerisinde bir kişinin grubun vizyonunu oluşturması, oluşturulan bu vizyonun hem grup üyelerine hem de grup müşterilerine yansıtılması ve oluşturulan vizyonun gerçekleştirilmesi konusunda tüm paydaşların bir araya getirilmesi işlevinin yürütülmesine liderlik denilmektedir (Kotter, 1990: 17). Liderlik kavramı; farklı birçok etkenin içinden kişilerin çevrelerinde bulunan değişiklikleri, çeşitlilikleri kavramasını ve bu değişiklik ve çeşitlilikleri aşabilmelerini gerekli kılan süreçtir şeklinde tanımlanmaktadır (Doğan, 2007: 34). Bir başka tanıma göre lider; gelecek hakkında öngörülü olan, gelecek hakkında hayal kuran ve bu hayal ile öngörüyle dengeli bir şekilde birleştirerek eyleme geçen, değerler ile kişisel düşüncelerini harmanlayan, risk alan ve aldığı riskleri doğru şekilde uygulayan

kişidir biçiminde açıklanmaktadır (Erçetin, 2000: 25). Genel olarak liderlik; örgüt üyelerinin örgüt içinde ve örgüt dışında oluşan durumları analiz etmeleri, kişisel kabiliyet ve motivasyonları, hedef belirlemeleri, güç ilişkilerine etki eden ve yapılacak faaliyetleri tertip etme gibi sosyal bir süreç şeklinde ifade edilmektedir (Yukl, 2009: 26).

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Bu bölümde dünyada ve Türkiye’de dijitalleşme ve dijital dönüşüm konusuna yer verilmektedir. Bölüm içerisinde dünyada dijitalleşme ve dijital dönüşüm, Türkiye’de dijitalleşme ve dijital dönüşüm, Türkiye’nin dijital dönüşümü konusunda bazı veriler, başlıkları ele alınarak konu açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. Dünyada Dijitalleşme ve Dijital Dönüşüm

Dünyada dijitalleşme ve dijital dönüşüm ile ilgili yapılanlara bakıldığında gelişmiş ülkelerin bu konuda mevcut gelişmiş teknolojileri ile hayli ileride oldukları görülmektedir.

Dijital dönüşüm ile ilgili bir teknoloji olan nesnelerin interneti 2025 senesinden başlayarak bir yılda 4 trilyon ile 11 trilyon dolar kadar ekonomiye fayda sağlayacağı tahmin edilmektedir. Avrupa Birliği (AB) dijital dönüşüm aşamasını, dijital toplum yaratmak şeklinde değerlendirmektedir. Japonya’da

dijital dönüşüm aşaması toplum 5.0 biçiminde yorumlamaktadır (BSTB, 2019:22-23). İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Güney Kore, Çin ve Rusya gibi çoğu gelişmiş olan ülkeler dijitalleşme ve dijital dönüşüm konusunda iyi durumda olan ülkeler arasında sayılmaktadır. Ülkelerin dijital dönüşüm hakkında geliştirdikleri planlara bakıldığında ilk göze çarpanlar şunlardır: Veri ve iletişim konularının daha iyi hale getirilmesi, ulusal tedarikçilere yardım edilmesi, eğitim ve öğretim alanının daha iyi duruma getirilmesi, firmalar ve bireysel kullanıcılara yardım sağlanması şeklinde sıralanmaktadır (BSTB, 2019:22-23).

Dünyada küreselleşmenin gittikçe arttığı günümüzde dijitalleşme ve dijital dönüşüm konuları daha önemli hale gelmektedir. Gelişmiş ülkeler ve kimi gelişmekte olan ülkeler teknoloji üretmeyi ve kullanmayı, dijitalleşmeyi, dijital dönüşümü iyi bir şekilde değerlendirerek ülke ekonomilerine önemli katkılarda bulunmaktadır.

2.2. Türkiye’de Dijitalleşme ve Dijital Dönüşüm

Türkiye’nin GSYH içindeki Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) payını %1 oranından %3 oranına kadar arttırması ve dünya genelindeki en gelişmiş 10 ekonomisi içinde kendine yer bulması 2023 hedefleri arasındadır. Bu hedefleri gerçekleştirmek için dijitalleşme en önemli kilometre taşlarından biridir (Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (BSTB), 2019). 2023 yılı hedefleri de

göstermektedir ki, Türkiye’de dijitalleşme ve dijital dönüşüm konusunda son yıllarda yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki kadar olmasa da ülkemizde de teknoloji ve dijitalleşme konusunda çeşitli girişimler bulunmaktadır.

Dünyanın dijitalleşme ve teknolojik ilerleme konusunda yarış halinde olduğu günümüzde, ülkemiz de yaptığı girişim ve atılımlarla bu yarışa dâhil olmuştur. Ayrıca zamanın gereklilikleri ve birkaç yıl önce yaşanan pandemi süreci dijitalleşmenin gerekliliğini ülkelere yaşatarak öğretmiştir. Dijitalleşme konusu refah seviyesi yüksek, gelişmiş olarak adlandırabileceğimiz ülkelerde daha çok ön plandadır. Gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelerde bu konular ikinci, üçüncü planda kalmaktadır. Ülkemizde de son birkaç yıldır bu konular hakkında yapılanlar eskiye oranla artmıştır. Ama yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu konularda devletin de vatandaşların da yapmaları gereken çok iş vardır. Bu konuda İndex Grup Yönetim Kurulu Başkanı Erol Bilecik’in Türkiye’nin dijital dönüşümü konusundaki yazısı konuya açıklık getirecek niteliktedir:

Türkiye’de dijital dönüşümün faydaları çok konuşulmasına rağmen, bu konuda firmalarda hâlâ tam bir farkındalık oluşmuş değil. Özellikle KOBİ’lerde bilinmezliğin getirdiği bir korku var. Çözüm; özellikle Anadolu’yu hedef alarak, dijitalleşme konusunda firmalara daha iyi bir eğitim sağlamak ve bu işe liderlik edecek yöneticilerde farkındalık yaratmaktan geçiyor. Dijitalleşme sürecinde doğru yoldayız ama bir miktar

yavaş ilerliyoruz. Sıçrama yapmak için özellikle sektörümüzde lider STK konumunda olan TÜBİSAD' a çok önemli bir sorumluluk düşüyor. TÜBİSAD' ın bu alanda atacağı her adımla muhakkak bu ekosistemde yer alan diğer STK'lar da tetiklenir. TUSİAD, TÜRKONFED, TOBB, Esnaf ve Zanaatkarlar Odası, Sanayi Odaları, Belediyeler, Organize Sanayiler başta olmak üzere çorbaya tuz katacak tüm paydaşları bir şekilde bu sürece dahil etmemiz gerekiyor. Türkiye'nin dijital dönüşümünü hep birlikte sahiplenmemiz ve hepimizin elimizi taşın altına koyması, mevcut sorunlara çözümler üretmemizi hem hızlandıracak hem kolaylaştıracaktır (TÜBİSAD, 2020: 84).

2.3. Türkiye'nin Dijital Dönüşümü Konusunda Bazı Veriler

Türkiye'nin dijital dönüşümü konusunda bilinmesi gereken bazı ek bilgilerle konuya devam etmek faydalı olacaktır. Türkiye'de Gayrisafi yurt içi Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge)'ye yapılan harcama 2023 senesinde 76 milyar 101 milyon TL olmuştur (TÜİK, 2023). 2023 senesinde Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması'na göre evden internete ulaşım imkânı mevcut olan hane oranı %95,5 olarak ölçülmüştür. 2023 senesinde 16-74 yaş aralığındaki kişilerde internet kullanım oranı %87,1 olmuştur. Son olarak özel amaçla kamu kurumları ve kuruluşlarıyla iletişim sağlamak ya da kamunun sunmuş olduğu hizmetlerden faydalanabilmek adına 2022 senesinin eylül ayı ve 2023 senesinin ağustos ayları arasındaki on iki ay içerisinde internet kullanımı

gerçekleştiren kişilerin oranı %73,9'a yükselmiştir. E-Devlet'in sunmuş olduğu hizmetlerden faydalanma amaçları içerisinde, kamuya ait kurum ve kuruluşların web sitelerinden bilgi edinme oranı %48,2 olarak belirlenmiştir. E-Devlet'i kullananların %69,6'sı kamu kurumlarınca veya resmi makamlarca muhafaza edilen, bireylerin kişisel bilgilerine erişmesi birinci sırada yer almaktadır. Bu oranı %51,3 ile kamu kurum ve kuruluşlarında bir rezervasyon işlemi ve randevu alma işlemleri takip etmektedir (TÜİK).

Konu ile alâkalı olan lisanssız yazılım oranı kavramına da değinmek fayda sağlayacaktır. "Lisanssız yazılım oranı, masaüstü ve dizüstü bilgisayarlar ve taşınabilir diğer kişisel bilgisayarlar dâhil olmak üzere bilgisayarlarda yüklü yazılımlardaki lisanssız yazılım oranını göstermektedir" (Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği, (TÜBİSAD), Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi 2020:20). Sayılmış olan bu yazılımlar; veri tabanları, işletim sistemleri ve güvenlik paketleri şeklindeki işletme uygulamaları, sistem yazılımları ile oyun ve de şahsi finans yazılımı gibi tüketici kullanımını içerirken, sistemlerdeki ve sunuculardaki çalışan yazılımlar ile akıllı telefon ve tabletlerde yüklü yazılımları kapsamamaktadır. Lisanssız yazılım kullanımının fazla olması yeni yazılım oluşturup, geliştirenlerin önünde engel teşkil etmektedir. Çünkü ölkelerde lisanssız yazılım oranının yüksek olmaması, o ölkelerin dijital ekonomiye geçişinin beklenenden daha kolay

gerçekleşmesini sağlamaktadır (TÜBİSAD, 2020:20). 2019 senesinde belirlenen bazı ülkeler arasında lisanssız yazılım oranı yüzdeleri araştırılmıştır. Bu oranlama da Çin %66 ile birinci sırada yer alırken, Amerika Birleşik Devletleri ise %15 ile sonuncu olmuştur. Komşumuz olan Yunanistan %61 ile ikinci sıraya yerleşirken, Türkiye ise %56 oranıyla üçüncülüğü Hindistan ile paylaşmaktadır. Lisanssız yazılım milli geliri olumsuz etkilemektedir. Şöyle ki lisanssız yazılım oranının yüksek olduğu ülkelerde milli gelir daha düşüktür (TÜBİSAD, 2020:20).

3. DİJİTAL LİDERLİK

Bu başlıkta bu çalışmanın da ana konusu olan dijital liderlik konusu açıklanmaktadır. Dijital liderlik kavramı hakkında birçok farklı, yerli ve yabancı yazardan çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Nasıl ki liderlik kavramının tanımı yıllar içinde birçok farklı biçimde açıklandı ama hâlâ da birbirinden farklı tanımlara maruz kalıyorsa, dijital liderlik kavramının da bu kadarı yaşayacağı şimdiden belli olmaktadır. İşin içine liderlik girdiği için olsa gerek hem dijital liderlik hem de tek başına liderlik kavramı çok çeşitli şekillerde açıklamaların içinde kendilerine yer bulabilmektedirler. Liderlik ve dijital liderlik kavramları yönetme, yol gösterme, kitleleri temsil etme gibi özelliklere sahip olduğu için mi yoksa kavramları taşıyanın insan olmasından ve insanın da karmaşık bir varlık olmasından mı nedendir bilinmez ama tanımı hakkında tek

bir açıklamada hemfikir olunmadığı açıktır. Bu açıklamanın ardından birkaç tane dijital liderlik tanımına değinecek olursak, dijital liderlik kavramı; gidilecek yolu bilen, bilgi odaklı olup yeniliklere kapı aralayan, geniş görüş açısı ve öngörüsü ile olabilecekleri önceden fark edip yaşanacak başarısızlıkları önleyen ve grubundaki kişilere rol model olan şeklinde tanımlanmaktadır (Sheninger, 2014: 2). Dijital lider; internet ortamında ve teknolojik araçların içindeki farazilikleri en iyi şekilde yöneten ve bunlara kendisini ve astlarını yöneten kişi olarak açıklanmaktadır (Narbona, 2016: 93). Farklı bir bakış açısına göre dijital liderlik; dijitalleşme konusunda bilinçlenen ve bu bilinci ile grup üyelerini etkileyen, kendisi ile onları da harekete geçiren kişi biçiminde açıklanmaktadır (Westerman, vd., 2014).

Dijital bir lider başarılı olmak istiyorsa teknolojiyi yaşamına entegre etmelidir. Dijital lider, dijital dünyadaki yeniliklerden sürekli haberdar olmalıdır. Bu konuda gündemi sürekli takip etmesi gerekmektedir. Dijital liderin hem günlük yaşamında hem de iş hayatında dijital materyallerle içli dışlı olması gerekmektedir. Tüm bu sayılanları gerçekleştiren bir dijital lider; kendisini, temsil ettiği kurumu ve astı konumundakileri hem başarıya hem de geleceğe taşıyacaktır.

3.1. Dijital Liderlik ile Geleneksel Liderliğin Karşılaştırılması

Sürekli değişim ve yenilenmenin yaşandığı, yaşanan bu değişim ve yenilenmenin hayatın her alanında kendini hissettirdiği çağımızda, bu yenilik yönetim bilimlerinde kendini dijitalleşme olarak göstermektedir. Günümüzde veri ile bilginin eskiden olduğundan daha da önemli olduğu ve bilgiyi doğru yönetebilmenin öneminin daha da artacağı düşüncesiyle geleneksel yönetim biçimlerinin yerine geçen post modern yönetim yerini dijital yönetime bırakacak gibi görünmektedir (Karagöz, 2020:3).

Dijital lider olabilmek için önce dijital okuryazarlığın bilinmesi gerekmektedir. Bireyin dijital okuryazar olarak adlandırılabilmesi için; dijital teknolojilerdeki yoğun bilgi sarmalında nasıl davranacağını bilmesi, bilgiye ulaşmada dijital teknolojilerden yararlanmayı bilmesi, günümüzde hayatı kolaylaştıran dijital materyalleri kullanarak dijital mecradaki bilgi ekonomisine katkı sağlaması ve dijital ortamlardaki iletileri nasıl okuyup yorumlayacağını bilmesi gerekmektedir (Baron, 2019:1-6).

Bilgi çağındaki liderin, mevcut bilgi birikimi ve yeteneklerini sürekli geliştirerek geleceğe aktarması gerekmektedir. Böyle yaparak hem kendini hem de lideri olduğu grubu rekabet ettiği kişilerin önüne geçirebilmektedir (Kırmaz, 2010:214). Geleneksel lider ise daha çok geçmişte uygulananları bugüne ve geleceğe taşıyarak olanı korumaya çalışan yeniliğe çok açık olmayan kişidir biçiminde açıklanmaktadır. Dijital liderler farklı

birçok beceri gösterebilmektedirler ve bu becerilerin bazılarını içselleştirmektedirler. Bu becerileri ise şöyle sayabiliriz: farklı yeni modeller üretme, yeni yöntemleri bütünleştirme, yeni dijital yetenek grupları oluşturma, yeni teknolojileri bünyelerine katma, değişik görüşteki insanlarla iş yaparak farklı bakış açıları edinme ve çalıştığı ortamı yeni duruma entegre etme şeklinde açıklanmaktadır (El Sawy, vd., 2020: 174-201). Geleneksel lider asları ile fikir alışverişı yapmak yerine kendi fikir ve düşüncelerini uygulayan liderdir biçiminde açıklanmaktadır. Teknolojik gelişmeleri, yenilikleri, farklı bakış açılarını ve sürekli yenileşme ile gelişme gibi konularda dijital lider gibi düşünmemektedir.

3.2. Dünyada Dijital Liderlik

Bu başlıkta dünyada dijital liderlik kavramı hakkında yapılan çalışmaların ele alınması planlanmıştır. Ancak yapılan Türkçe literatür taraması sonucu bu başlık hakkında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla konu hakkında yapılan araştırmalardan yola çıkarak, bu başlık hakkında çeşitli açıklamalarda bulunulacaktır. Dijital liderlik kavramından söz edebilmek için hangi toplum ya da hangi ülke söz konusu ise bahsedilen yerin çeşitli alt yapı ve teknolojik gelişmişliğinin olması veya teknolojiyi bir şekilde temin etmiş olması gerekmektedir. Ancak bu sayılanların mevcut olması durumunda ve kesintisiz internetin sağlandığı ortamlarda dijitalleşme ve dijital liderlik

alışmaları mümkün olmaktadır. Bu noktada gelişmiş lkelerin daha avantajlı olduğu söylenebilir. Gelişmiş lkelerin neredeyse tamamı dijitalleşme ve dijital liderlik konusunda nc ülkelerdir. Gelişmiş ülkelere örnek vermek gerekirse; Kuveyt (%98,2), Estonya (%96.9), Amerika Birleşik Devletleri (%96.6), Bahreyn (%96.5), Hong Kong (%96.5), Birleşik Arap Emirlikleri (%96.4), İzlanda (%94.8), Polonya (%94.6), Malezya (%94.5), Avustralya (%94.0), İsveç (%93.9), Güney Kore (%93.8), Birleşik Krallık (%92.8) gibi ülkeleri sayabiliriz (BİT Gelişme Endeksi, 2023). Özellikle bu sayılan ülkeler örnek alınarak, dünyanın hemen hemen her yerinde bu alanlarda çalışmalar yapılmaktadır. Bu gelişmiş ülkeler hem ülke kalkınmışlığı hem de teknoloji geliştirme konusunda geldikleri aşama ile çoğu ülke tarafından dikkatle takip edilmektedir. Bu sayılan lkelerin gelişmiş ve kalkınmış olmalarından dolayı refah seviyeleri de yüksektir. Bu lke vatandaşları diğer gelişmekte olan ve az gelişmiş lkelerin vatandaşlarına göre daha yüksek yaşam standardına sahip bireylerdir. Aslında gelişmiş ülkeler hakkında sayılan tüm bu olumlu gelişmeler, ülkenin ya da bölgenin dijital liderlik alt yapısı için gerekli olan donanımının açıklamasıdır. Dijital liderlikten bahsedebilmek için önce dijital iletişimin sağlandığı bir kurum, kuruluş veya ülkede olmak ya da bulunulan yerin şartlarını ona uyarlamak gerekmektedir. İstenilen bu ortam sağlandıktan sonra dijital liderlikten söz edilebilir. Yukarıda sayılan bu gelişmiş

lkelerde dijital liderlik önce özel sektörde kendine yer bulmuştur. Özel sektörde başarılı sonuçlar alınan bu liderlik türü, diğerkurum ve kuruluşlar tarafından da denenmeye başlanmış ve oralardan da olumlu sonuçlar alındıkça, genele yayılmaya ve daha çok tanınarak gelişmeye devam etmiştir.

Dünyada gelişmiş ülkelerde durum böyle iken gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde ise dijital liderlik yolculuğuda farklı seyretmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde dijitalleşme ve dijital liderlik konuları çeşitli nedenlerden dolayı daha geridedir. Bu nedenleri ise şöyle sıralayabiliriz; çeşitli alt yapı ve üst yapı eksikliği, teknoloji konusunda yeterli gelişmenin sağlanmamış olması ve çoğuteknolojik ürünü başkavlkelerden satın almak, ülke vatandaşlarının bu konularda yeterli eğitim seviyesinde olmayışı ve ülke vatandaşlarının çoğunun yaşam standardının düşük olmasından dolayı istenilen hızda ve kalitede ilerleyememektedir. Gelişmekte olan ülkelere örnek vermek gerekirse; Rusya (%88,9), Hırvatistan (%87,1), Macaristan (%86,8), Türkiye (%85,8), Çin (%84,4), Yunanistan (%83,7) ve Brezilya (%81,9) gibi ülkeler sayılabilir (BİT Gelişme Endeksi, 2023).

Dijital liderlik yolculuğunun son durağı ise az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerdir. Bu ülkelere örnekleri ise şöyle sıralayabiliriz; ad (%20,0), Somali (%21,4), Burundi (%23,0), Mozambik (%25,8), Madagaskar (%26,4), Afganistan (%28,9),

Kongo Demokratik Cumhuriyeti (%29,1), Kongo (%29,2), Malawi (%31,5), Gine Bissau (%33,1) ve Etiyopya (%33,8) gibi ülkeler sayılabilir (BİT Gelişme Endeksi, 2023). Bu ülkelerde dijitalleşme ve dijital liderlik konularından bahsetmek deyim yerindeyse lüks sayılmaktadır. Çünkü bu ülkelerde ülke nüfusunun büyük bir çoğunluğu normal yaşam standardının çok altında hayatlarını idame ettirmektedirler. Bu ülkelerde ne alt ve üst yapı ne de teknolojik materyallerden bahsetmek pek mümkün değildir. Bu gibi ülkelerin önce yaşam standartlarını normal seviyeye getirmeleri gerekmektedir.

3.3. Türkiye’de Dijital Liderlik

Bu çalışmanın ana başlıklarından biri olan Türkiye’de dijital liderlik konusu hakkında da Türkçe literatürde bu konuya özel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu başlık ve bundan önceki başlıkta yer alan dünyada dijital liderlik konuları, üzerinde çalışma yapılması gereken konulardır. Bu başlıkta da yapılan literatür taraması sonucu elde edilen bilgilerden yola çıkarak çeşitli açıklamalar yapılacaktır. Türkiye gelişmekte olan ülkeler arasındadır. Bu özelliğinden dolayı dijitalleşme konusunda henüz tam olarak yeterli değildir. Dolayısı ile dijital liderlik konusunda da istenilen düzeyde değildir. Bu konularda son yıllarda ülkede çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 2018 yılında uygulamaya konulan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile çeşitli ofisler kurulmuştur. Bunlardan biri de

Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi'dir. Yaşanan bu gelişme devletin dijitalleşmeye verdiği önemi göstermektedir. Bu gelişmelere paralel olarak ülkede Ar-Ge çalışmaları da hız kazanmıştır. Bu doğrultuda hem Ar-Ge için ayrılan bütçe artmış hem de araştırılan alanlar genişlemiştir. Bu alanda Cumhurbaşkanına bağlı sadece bu alanla ilgili bir ofisin kurulması ülkede farkındalığı da arttırmıştır. Hükümetin bu alana artı bir parantez açması dünyada da özellikle gelişmiş ülkelerde yankı bulmuştur. Gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler kendileri için gerekli olan teknolojik materyalleri gelişmiş ülkelere satın aldıkları için ülkemizdeki bu gelişmeler gelişmiş ülkeleri olumsuz etkilemektedir. Ayrıca gelişmiş ülkeler önde olma yarışında, yeni rakiplerinin olmasını istememektedirler.

Türkiye'de dijital liderlik konusunda özel sektör önde gitmektedir. Kamu kurum ve kuruluşları bu konuya daha temkinli yaklaşmaktadır. Türkiye geliştirmekte olan bir ülke olduğundan dolayı henüz tam olarak yeterli alt ve üst yapıya sahip değildir. Her yerde eşit internet erişimi mevcut değildir. Bu da iletişim kopukluklarına neden olacağı için sorun oluşturmaktadır. Sayılan bu ve benzeri eksiklikler dijital liderliğin ülkenin kurum ve kuruluşlarında yaygınlaşmasını engellemektedir.

Özetlemek gerekirse, dijitalleşme ve dijital liderlik konusunda Türkiye olumlu yolda istikrarlı adımlarla ilerlemektedir.

Gerek hükümet gerekse de konu ile ilgili yetkili ve uzmanlar dijitalleşme konusunda çalışmalar gerçekleştirmektedirler. Bu da dijital liderliğe giden yolun önündeki engelleri kaldırarak dolaylı da olsa dijital liderliğin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

3.4. Liderlikte Dijital Dönüşüm

Eğer bilgilerin birleşiminden ve işlenmesinden oluşan teknoloji ortaya çıkmasaydı, günümüzün yeni diye adlandırabileceğimiz kavramı dijital dönüşüm de olmayacaktı ve birçok alanda bu kadar hızlı ve güçlü bir şekilde yayılmayacaktı (Schwab, 2017:10-11). Hem teknolojinin hızlı yayılımı hem de dijital dönüşümün son yıllarda daha çok konuşulması; kişi, örgüt ve firmalarda bu konularda bir farkındalık oluşturmuştur. Dijital dönüşümün bir gereksinim olduğu, firmalar ile kurumların iç düzenlerinde ve gelecek planlarında yönelimlerini bu yöne kaydurmalarının gerekliliği günümüzde kendini iyice hissettirmektedir (Book vd., 2016: 59). Bundan dolayı dijital dönüşüm kavramı son yıllarda daha fazla üzerinde durulan bir kavramdır. Dijital dönüşümün teşkilâtlardaki değişme ile ilişkili olduğunu ve bu değişimi de liderin yapabileceği belirtilmektedir (Sainger, 2018:3).

Organizasyonların, firmaların ve kurumların çağın yeniliklerini takip eden yöneticileri ve liderleri de bu konuda çeşitli

girişimlerde bulunmaktadır. Lider konumundaki kişilerin, dijitalleşme yönündeki yenilik, gelişim ve dönüşüm konusunda kendilerini geliştirmeleri teknolojinin sunmuş olduğu fırsat ve kolaylıklardan kendilerinin ve mensubu oldukları kurumun imkânları doğrultusunda yararlanmaları gerekmektedir. Liderin dijitalleşme konusunda sürekli kendini geliştirmesi, gerekirse yetersiz olduğu alanlarda eğitimler alarak günün gereklerine kendisini hazırlaması gerekmektedir.

Aynı şekilde liderler, firma ya da örgütteki personellerin de bu konularda kendilerini geliştirmelerine uygun ortamı hazırlayıp onları da dijitallik ve dijital dönüşüm konusunda teşvik etmeleri gerekmektedir. Kurum içinde kullanılan cihazlar günün teknolojisine ve kurumun ihtiyaçlarına uygun olarak yenilenmeli, personele bu konularda eğitimler verilerek donanımlarının artırılması gerekmektedir. Herhangi bir kurum ya da örgütte lider olan kişinin dijital dönüşüm konusunda da liderlik yaparak başı çekmesi gerekmektedir.

Liderin diğer konularda olduğu gibi dijital dönüşüm konusunda da astlarına göre vazife ve yükümlülükleri daha fazladır. Genel anlamda liderin; geniş görüşlü, öngörülü ve girişimci olması beklenirken, işin içine dijital dönüşüm gibi yeni ve oldukça farklı bir kavramın girmesiyle liderin, bu konularda mesuliyeti daha da artmaktadır (Rogers, 2016: 14). Özetle, liderin

özellikle alanı ile ilgili, dijital dönüşüm konusunda sürekli gündemi takip etmesi, yeniliklerden ve gelişmelerden haberdar olması, yönettiği kurum ve personeli bu doğrultuda yönlendirmesi gerekmektedir. Böyle davranan lider başarılı olmakla birlikte rakiplerinin de önüne geçecektir.

3.5. Dijital Liderliğin Temel Özellikleri

Dijital çağda liderlik yapabilmek için geçmişten gelen özellik ve yeteneklere çağın ve teknolojinin getirdikleri de eklenmelidir. Aksi taktirde klasik yöntemler ile doğuştan gelen karizma ve yeteneklerle dijital lider olabilmek ya çok zor ya da imkânsızdır. Dijital bir liderin sahip olması gereken özellikler ise şöyle sıralanmaktadır;

Farklı bakış açılarından değerlendirme yapabilmek, gelecek odaklı olmak, vizyon sahibi olmak, insanları teşvik edebilmek yeteneğine sahip olmak, problemleri algılama ve çözüme yeteneğine sahip olmak, empati yeteneğine sahip olmak, yönetimi yeni yaklaşımlar deneyerek sürdürmek, sürekli öğrenme felsefesini benimsemek ,insanların işlerini yapmalarını kolaylaştırmak, fırsatları araştırmak ve insanlara fırsatlar sağlamak, gerek davranışlarıyla gerek konuşmalarıyla ilham vermek, insanları motive edebilmek, inovasyon sağlamak ve girişimci olmak, dijital yeteneklere sahip olmak, gereken durumlarda standart uygulama ve yöntemlerden vazgeçebilmek, güçlü bir iş ağına sahip olmak, güçlü işbirlikleri oluşturabilmek, tutku ile hareket etmek, çok fazla konuşmadan - sessiz bir lider olarak - işin sürdürülmesini ve gerçekleştirilmesini sağlamak, sosyal medya araçlarını aktif şekilde kullanabilmek ve özellikle kurumu ile ilgili olumsuzlukları vaktinde öğrenerek müdahale edebilmek, en az temel düzey mümkünse orta

düzey dijital becerilere sahip olabilmek, geliştirilen vizyona sadık kalınmasını sağlamak, kuvvetli iletişim becerilerine sahip olmak, bilgiyi edinebilmek ve yönetebilmek, hızlı ve sürekli değişimlere ayak uydurabilmek, sürdürülebilir değişimi sağlayabilmek, değişen ve gelişen teknolojiyi sürekli takip ederek mümkün olduğunca edinmek ve faydalanmak, yaratıcı liderlik yapabilmek, sosyal zeka sahibi olmak, açık fikirli olmak, eleştirilere açık olmak ve hem kendisi hem de izleyicileri için eleştirel düşüncüyü teşvik etmek şeklinde açıklanmaktadır (Mack, 2015; Prentice, 2013; Toduk ve Gande, 2016; Bennis, 2013; Matt vd., 2015'den aktaran Çelebi, 2021: 60-62).

3.6. Dijital Liderliğin Gelecekteki Muhtemel Konumu

Önceleri liderlik denildiği zaman ilk olarak akıllarda canlanan kavramlar; kuvvet, güç ve askeri yöndeki akıl ve sezgi olmaktaydı. Ancak çağımızda özellikle son yıllarda liderlik konusunun öncelikleri değişmiştir. Bu değişimin önümüzdeki süreçlerde artarak çoğalacağı düşünülmektedir. Günümüzde birçok alanda olduğu gibi yönetim ve liderlik alanında da teknoloji ve teknolojinin getirisi olan dijitalleşme ön planda olmaktadır. Son zamanlarda liderlik denilince akla ilk olarak bilgi ve teknolojik gelişmelerden olan dijitallik gelmektedir Yakın gelecekte ise lider konumundaki kişi; bilgi, mantık, stratejik düşünme, rakibe karşı yaptığı hamle ve duygusal zekâ gibi kavramlarla anılacaktır (Çelebi, 2021:59-60).

Dijital çağda liderlik yapmak eskisi gibi geleneksel yöntemler ve belli yeteneklerle yapılamayacak kadar gelişmiş ve zorlaşmıştır. Bu çağda lider olmak için klasik liderlik yöntemlerinin yanında dijital okuryazarlığın da olması gerekmektedir. Dijital liderlik, liderlik özelliklerini de lidere bakış açısını da değiştirmiştir. Artık liderde arananlar ne karizmatik olması ne de güç kuvvet kullanarak liderlik yapmasıdır. Nasıl ki geçmişteki liderlik özellikleri günümüzde tek başına yetmiyorsa, gelecekte de bugün yeni dediğimiz yöntemlerin geçerliliği azalacaktır. Belki de kimileri artık kullanılmayarak tarih kitaplarındaki yerlerini alacaklardır. Tüm bu saydıklarımızın nedeni dünyada ve ülkemizde yaşanan bilginin ve teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesidir.

Günümüzde henüz tam ilerlememiş olsa da yakın gelecekte işlemler internet üzerinden kolaylıkla halledilecektir. Bu da klasik liderlikte uygulanan kırtasiyeciliği ve zaman kaybını en aza indirecektir. Bu saydıklarımızın sağladığı kolaylık ve ekonomiklik konusundaki bilinç her geçen gün artmaktadır. Günümüzde firmaların ve organizasyonların rakipleri ile olan yarışları da liderleri dijitalleşme yolunda isteklendirmektedir. Rekabet etme ve rakiplerin önüne geçme isteği de ister istemez lideri dijital dünyaya itmektedir. Özetle dijital liderliğin gelecekteki konumunu belirleyecek olan liderin bugünkü gelişmeleri ne kadar yakından

takip ettiği ve bu gelişmelere ne kadar ayak uydurabildiği ile ilgilidir.

Sonuç

Bu çalışmada dijital liderlik konusu ele alınmıştır. Çalışmada dijital liderlik ile ilgili yapılanlara değinilerek konu açıklanmaya çalışılmıştır. Geçmişte birçok liderlik tanımı yapılmış ve çokça da liderlik türetilmiştir. Günümüzde yönetimin klasik olan yöntemlerle devam ettirilmesinin gittikçe zorlaşması, gelişmiş teknolojilerin bu kadar revaçta olması ve ön plana çıkması liderlik türlerine bir yenisinin eklenmesine ortam hazırlamıştır. Bu nedenle dijitalleşme ve dijital dönüşüm konuları, klasik liderlik konuları ile birleştirilerek dijital liderlik kavramı ortaya çıkmıştır. Dijital liderlik yeni bir kavram olmasının yanında oldukça kabul görmektedir.

Dijital liderlik günümüzün ve geleceğin liderliği olabilecek bir liderliktir. Bu liderlik çağı yakalama, hatta çağın ilerisini görebilmeyi gerektirmektedir. 21. Yüzyılın liderliği olarak da isimlendirilmektedir. Teknolojinin hızla gelişmesi ve bilginin sürekli yenilenerek kümülatif bir şekilde ilerlemesi dijitalleşmeyi ve dijital dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Dijital liderlik de bu gelişmeler sonucu hayat bulmuştur. Bu liderlik klasik liderlik

anlayışını da değiştirmiştir. Örneğin klasik liderlik türlerinde çalışan psikolojisi lider tarafından pek dikkate alınan bir konu değildir. Ancak dijital liderlikte liderin psikolojisi kadar çalışan psikolojisi de çok önemlidir. Bundan dolayı dijital liderlerin duygusal zekâ konusunda da iyi olmaları gerekmektedir. Kişilerin ruh hallerini bilerek ona göre davranmalıdırlar. Çalışan psikolojisinin yanında insanları kişilik olarak da iyi tanımaları gerekmektedir. Aksi taktirde doğru iş doğru kişiye verilememektedir. Bu da işlerin aksamasına ya da yanlış yapılmasına neden olmaktadır. Bu durumlara maruz kalmamak için dijital liderin dijitalleşme ve dijital dönüşüm ile birlikte insanların duygu durumunu da iyi anlamaları gerekmektedir.

Dijital liderlik konusunda öne çıkan kavramlardan biri de dijital okuryazarlıktır. Dijital okuryazarlık liderin teknolojiyi ve teknolojik materyalleri kullanmada olmazsa olmazları arasındadır. Dijital okuryazarlık konusunda bilgisi olan lider hem rakiplerine fark atmaktadır hem de temsil ettiği kurumu geleceğe, doğru bir şekilde taşımaktadır. Lider kendisini dijitallik konusunda geliştirirken, çalışanları da bu konuda teşvik ederek onların da dijital okuryazarlık ve dijitalleşme konularında gelişmelerine uygun zemini hazırlamalıdır. Gelişim tek taraflı olmamalıdır.

Dijital liderliğin bir başka boyutu da liderin yapılacak işlerde ve alınacak kararlarda grup üyelerinin katılımını sağlaması

olmaktadır. Bu yönü ile de klasik ya da geleneksel liderlikten ayrılmaktadır. Klasik liderlikte grup üyeleri yalnızca verilen talimatlar doğrultusunda yapmaları gereken işleri yapmaktadırlar. Fakat dijital liderlikte katılımcılık esas alınmaktadır.

Kaynakça/References

Akkol Gök, A. (2020). Digital Era and Changes in Consumer Behaviors: An Assessment on Generation C. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(5), 1641-1650. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.683069>

Baron, R.J., (2019), Dijital Okur Yazarlık Uluslararası Medya Okuryazarlığı Ansiklopedisi, ss. 1-6.

Bennis, W., (2013), Leadership in a Digital World: Embracing Transparency and Adaptive Capacity, MIS Quarterly Vol. 37 No. 2/June 20, p. 635-637.

Benson, L., E., Dijital çağda liderlik becerileri: Üniversite işletme okulları için çıkarımlar. Günlük Doğu Avrupa ve Orta Asya Araştırmaları (JEECAR), 2018, 5(2), p. 80-89.

Bhatt, G., D., Bilgi Dinamiği, Öğrenme ve Bilgi Yaratımı Organizasyonlar, Öğrenen Organizasyon, 2000, 7(2), ss. 89-98.

BİT Gelişme Endeksi, 2023.

Bolte, S., Dehmer, J. ve Niemann, J., Dijital liderlik 4.0. Acta Technica Napocensis-Serisi: Uygulandı Matematik, Mekanik ve Mühendislik, 2018, 61(4), p. 637-646.

Book, M., Gruhn, V. & Striemer, R., (2016), Tamed Agility: Pragmatic Contracting and

BSTB, (2019), Türkiye'nin Sanayi Devrimi Dijital Türkiye Yol Haritası, Ankara. Collaboration in Agile Software Projects. Springer International Publishing.

Cambridge Dictionary, (2020), www.dictionary.cambridge.org, Erişim Tarihi: 05.07.2023.

Cancan, A., (2019), ‘‘Dijitalleşme Sürecinde Maliye ve Yönetim Muhasebe Uygulamalarının İncelenmesi’’, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe ve Finansman Projesi, Denizli,

Doğan, S., (2007), Vizyona Dayalı Liderlik, Kare Yayınları, (2. Baskı), İstanbul.

Çelebi, F., (2021), Dijital Çağda Liderlik ve Girişimcilik, İksad Yayınevi, Ankara.

Çelen, A. İ., (2020), Dijital dönüşüm sürecinde yükselen bir değer: Dijital liderlik. In H.

El Sawy, O. A., Kræmmergaard, P., Amsinck, H., & Vinther, A. L., (2020), How LEGO built the foundations and enterprise

capabilities for digital leadership. In strategic information management, Routledge, pp. 174-201.

Eren, E., (1998), Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, (5.Baskı), Beta Yayıncılık, İstanbul.

Erçetin Ş. Ş., (2000), Lider Sarmalında Vizyon, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Karadal, M. N. Efe, A. M. Abubakar, ve K. Karadal (Eds.), Proceedings e-book, p. 449-461. Papers presented at International CEO Communication, Economics, Organization & Social Sciences Congress, Bosnia Herzegovina, Gorajde: Dilkur Akademi.

Karagöz, U., (2020), *Türkiye’de Kamu Yönetiminin Dijital Dönüşümü: Ulusal Veri Santrali Model Önerisi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Amme İdaresi/ Yerel Yönetimler, Ankara.

Kırmaz, B., “Bilgi Çağı Lideri,” *Ankara Barosu Dergisi*, 68 (3), 2010, ss. 207-222.

Kotter, J., (1990), A Force For Change: How Leadership Differs from Management. New York: Free Press.

Mack, T.C., (2015), Leadership in the Future. Sowcik vd. içinde 2015, Leadership 2050, Challenges, Key Contexts, and Emerging Trends, p. 9-22.

Matt, C., Hess, T., & Benlian, A., (2015), Digital transformation strategies, *Business & Information Systems Engineering* ,57 (5), p. 339-343.

Nalbantoğlu, C. B., “Dijital dönüşümün örgüt kültürü üzerine yansımaları”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2021, 23, (40), ss. 193-207.

Narbona, J., (2016), Dijital Leadership, Twitter and Pope Francis, *Church, Communication and Culture*, 1(1), 90-109.

Pakdemirli, B., “Dijital Dönüşüm Ve Ekonomik Büyüme”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, (32), ss. 665-694.

Prentice, A.E., (2013), Leadership for the 21st Century, Libraries Unlimited.

Rogers, D. L., (2016), The Digital Transformation Playbook: Rethink Your Business for the Digital Age, Columbia University Press.

Sainger, G., “Leadership in the digital age: A study on the role of leader in the age of digital transformation”, *International Journal on Leadership*, 2018, 6 (1), p. 2-5.

Şahinaslan, Ö., (2020), Yeni Nesil Teknolojiler, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul.

Sheninger, E., (2014), Digital For Leadership: Changing Paradigms Changing Times, Thousand Oaks: CA: Corwin Press.

Telli Yamamoto, G. ve Kalaç, M. Ö., (2018), Kamuda Dijital Dönüşüm (1. baskı), Kriter Yayınevi, İstanbul.

Toduk, Y., & Gande, S., (2016), Whats next in Turkey? A new leadership model for connected age, In Amrop Leadership Series, p. 1-41.

Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD), (2016), Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gerekliklik Olarak Sanayi 4.0 Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.

Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD), Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi 2020, ss.20, (www.tubisad.org.tr).
Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD), Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi 2020, ss. 84, (www.tubisad.org.tr).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <http://www.tuik.gov.tr>
Westerman, George, Bonnet, Didier, McAfee, Andrew, (2014), Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation. Harvard Business Press.

Yukl, G., (2009), Leadership in organizations. New Jersey: Pearson Prentice Hall.

BÖLÜM 2

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİSİNDE TÜRKİYE’NİN UYGULADIĞI ENERJİ POLİTİKALARI¹

SEMİH CEM KAHVECİ²

GİRİŞ

Enerji güvenliğini Uluslararası Enerji Ajansı tarafından “güvenilir kaynaklardan, makul maliyetlerle enerjiye sürekli erişim sağlama kapasitesi” olarak tanımlamaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı tarafından oluşturulan bu tanım, enerji güvenliği kavramına dair küresel düzeyde ortak bir anlayış oluşturmak için yeterli görülmemektedir. Bugün itibarıyla enerji güvenliği konusunda üzerinde uzlaşıya varılmış tek bir tanım bulunmamaktadır. Bu durumun temel nedeni farklı aktörlerin enerji güvenliği meselesine kendi öncelikleri ve bakış açıları doğrultusunda yaklaşımlarıdır. Bu çerçevede yapılan tanımlar genellikle iki ana başlık altında toplanmaktadır: güvenlik odaklı tanımlamalar ve enerji odaklı tanımlamalar. Güvenlik eksenli yaklaşımlar enerji kaynaklarının keşfi, üretimi, iletimi ve dağıtımı gibi süreçlerde karşılaşılabilecek

¹Bu çalışma, Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye’nin Dağlık Karabağ Politikaları isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Orcid: 0009-0005-2689-1985

güvenlik tehditleri, terör saldırıları ve devletlerarası çatışma riski gibi unsurlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Öte yandan, enerji merkezli tanımlamalarda ekonomik boyut ön plandadır. Bu yaklaşımlar, özellikle enerji arz güvenliği, enerji talep güvenliği ve enerji taşıma hatlarının emniyeti gibi hususları öne çıkarmaktadır. Her iki yaklaşım da enerji güvenliği kavramının çok boyutlu doğasını ortaya koymakta, kavramın yalnızca teknik ya da ekonomik değil aynı zamanda stratejik ve jeopolitik bir mesele olduğunu göstermektedir (Kalkan, 2022, s. 144).

Coğrafi konumuyla Türkiye, jeoekonomik ve jeopolitik oluşumların merkezinde bulunmaktadır. Türkiye enerji ihtiyacını büyük oranda ithalat ile karşılamaya çalışan enerji ihtiyacı bakımından dışa bağımlı bir ülke durumunda olması sebebiyle hem enerji güvenliğini geliştirmeyi hem de uluslararası bir enerji geçiş koridoru ve enerji merkezi haline gelme doğrultusundaki çalışmalarını sürdürmektedir. Petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının, Asya ile Avrupa arasında taşınması ve dağıtımında güvenli bir ülke durumunda olan Türkiye enerji transferi için yaptığı boru hatları anlaşmaları ile enerji transferi açısından önemini her geçen gün artmaktadır. Bu bilgiler ışığında Türkiye'nin coğrafi konumunun, jeopolitik ve jeostratejik öneminin sağladığı avantajlarla bölge ülkeleriyle etkin anlaşmalar yaparak enerji merkezi olma ve enerji transferinde kilit ülke olma konusuna ciddi düzeyde önem verdiği görülmektedir. Bu doğrultuda Hazar Havzası Türkiye'nin enerji politikaları yönüyle önemli bir enerji kaynağı olarak ön plana çıkmaktadır (Harunoğulları, 2022, s. 177).

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve BOTAŞ gibi kuruluşlar Türkiye'nin Hazar Havzasına yönelik enerji politikaları bakımından önem taşıyan aktörlerdir. TPAO'nun yatırımları her zaman olumlu neticeler vermemesi sebebiyle Azerbaycan'da Mega Proje olarak adlandırılan Şah Deniz Gaz

Projesi, riski dağıtmak amacıyla yabancı devletlerle ortaklaşa girilen başarılı projedir (Aydın, 2012, s. 216).

18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra BP, McDermott, PENZOIL, UNOCAL, RAMCO ve STATOİL gibi yabancı firmalarla Azeri, Çırac ve Güneşli petrol ve doğalgaz sahaları hususunda anlaşmalar yapılmıştır. Oluşturulan bu konsorsiyuma TPAO ise %2,5 pay ile katılmıştır. Bahse konu konsorsiyumla, bölgesel ve uluslararası aktörler 9 Kasım 1992 tarihinde imzaladıkları muhtıra ile enerji transferi için boru hattı güzergahı konusunda çalışmalara başlamış ve Bakü-Novorossisk, Bakü-Poti ve Bakü-Ceyhan olmak üzere üç seçenek belirlenmiştir. 28 Şubat 1993 tarihinde imzalanan protokolle Bakü-Ceyhan hattının tanker trafiği için en ekonomik, en verimli ve en risksiz güzergâh olduğu saptanmış ve Bakü-Ceyhan Boru Hattı Hazırlık Anlaşması imzalanmıştır. 29-30 Nisan 1993 tarihinde Petrol ve Doğalgaz Fırsatları isimli bir konferans düzenlenmiş ve bu konferansta Türkiye “enerji köprüsü” olarak nitelendirilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE), Bakü-Tiflis-Kars (BTK), TANAP ve TAP projeleri Türkiye ve Azerbaycan ortaklığında oluşturulan bölgesel enerji projeleridir. Bu projeler bölgedeki ekonomik entegrasyonun güçlenmesinde ve enerji güvenliğinin sağlanmasında kilit bir rol oynamaktadır. Bahse konu projeler Azerbaycan ile Türkiye’nin bölgedeki konumunu güçlendirmeyi, uluslararası taşımacılığın mesafesini ve süresini kısaltmayı, stratejik önemlerini artırmayı, ticaret operasyonlarını geliştirmeyi, istihdama ve refaha ivme kazandırmayı hedeflemektedir (Halilzade, 2022, s. 45).

Yakın geçmişte Avrupa Birliği (AB) ve NATO’ya üye olan Doğu Avrupa ülkeleri, Rusya Federasyonu’na enerji konusunda bağımlı bir pozisyonda bulunmaktadır. AB, Rus enerji kaynaklarına bağımlı olmaktan kurtulmak ve enerji arz güvenliğini sağlamak için enerji kaynaklarını ve enerji boru hatlarının geçtiği güzergâhları

çeşitlendirme politikası izlemiş ve bu bağlamda Orta Asya ve Kafkasya'nın zengin petrol ve doğalgaz yataklarını önemli bir seçenek olarak görmüştür. AB, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesini, TAP ve TANAP projelerini birliğe üye ülkelerin, Rusya'nın enerji kaynaklarına bağımlılığını azaltmasında önemli bir fırsat olarak tanımlamış ve bu nedenle Türkiye'nin stratejik önemini bir kez daha görmüş durumdadır (Özkan, 2010, s. 124). Bu önemden hareketle çalışmada, Türkiye'nin enerji politikaları kapsamında Azerbaycan'a yönelik olarak uyguladığı politikalar ele alınmıştır.

Türkiye'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Projesi ile Bakü-Tiflis -Kars-Erzurum (BTKE) Projesine Yönelik Politikaları

Azerbaycan petrolü, Sangaçal terminali aracılığıyla iki hattan oluşan Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa petrol boru hatlarıyla Karadeniz sahilinde bulunan Supsa terminaline ve Novorossiysk limanına ihraç edilmekteyken, Hazar bölgesinde petrol üretiminin artması ve üretilen petrolün dünya pazarına arz edilebilmesi için Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı oluşturulmuştur. Bu amaçla Hazar'dan çıkarılan petrol Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye topraklarından geçerek taşınması üç ülke ortaklaşarak projeyi imzalamışlardır (Zengin ve Esedov, 2009, s. 100-101).

Resim 1 Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

Kaynak: Koyuncu, 2022, s. 4

Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Hazar Denizi çevresindeki enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması amacıyla planlanan ve bu yönüyle 21. yüzyılın en önemli projelerinden biridir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Azerbaycan'ın Bakü şehriden başlayıp Gürcistan'ın Tiflis şehriden geçerek Türkiye'nin Ceyhan limanına kadar ulaşır. Toplam uzunluğu 1768 km olan petrol boru hattının yaklaşık 1076 kilometresi Türkiye topraklarındadır (BP Azerbaijan, 2025a).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Türkiye için doğrudan ve dolaylı etkileri bulunan bir proje olmuştur. Çalışmanın bu kısmında Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesinin Türkiye'ye doğrudan ve dolaylı etkilerini irdelemek faydalı olacaktır.

Boru hattında petrol akışının başlamasıyla geçiş ücreti uygulamalarından ve sahalarımızın kullanımından dolayı ciddi

miktarda gelir elde edilmektedir. Mevcut anlaşmalar ve yapılan açıklamalar incelendiğinde hattın faaliyete geçtiği ilk beş yılda Türkiye Cumhuriyet'i, taşınan her varil petrolden 20 sent kurumlar vergisi ve 35 sent taşıma ücreti olarak 55 sentlik ekonomik bir kazanç elde etmektedir Boru hattının altıncı yılından on altıncı yılına kadar varil petrol başına Türkiye Cumhuriyeti 20 senti vergi, 55 senti taşıma ücreti olacak şekilde toplamda 75 sentlik bir kazanç elde edecektir. Boru hattının on yedinci yılından kırkuncı yılına kadar ise Türkiye Cumhuriyeti, varil petrol başına 43 senti vergi, 37 senti taşıma ücreti olacak şekilde toplam 80 sent kazanç elde edecektir. Bu hesaba göre Türkiye Cumhuriyeti Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesinin ilk 16 yılında yıllık 140 ile 200 milyon dolar arasında bir gelir elde edecek olup projenin 17-40. yıllarında ise senelik 200 milyon dolar ile 300 milyon dolar arasında gelir elde etmesi planlanmaktadır. Türkiye'nin iştirakçi olduğu anlaşmalardan elde edeceği petrol, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattından taşınan petrolün bir kısmını oluşturacaktır. Türkiye Petrolleri A.Ş aracılığıyla Türkiye 4 anlaşmada yer almaktadır. Bu anlaşmalardan ilki 1994 yılında imzalanan, Azeri-Çıralı-Güneşli sahalarını kapsayan anlaşmadır. Bahse konu anlaşmada Türkiye Cumhuriyeti'nin payı ilk olarak %1,75 olarak belirlense de Azerbaycan'ın yatırım için kaynak ayıramamasından dolayı kendisine ait olan %5'lik kısmı Türkiye'ye devretmesiyle, Türkiye'nin toplam payı %6,75 yükselmiştir. Ayrıca anlaşma tarihinde tahmini rezerv miktarı 511 milyon ton olarak tahmin edilmiş sonraki süreçte rezerv miktarının 925 milyon ton olduğu görülmüştür. Bu yeni rezerv Türkiye'nin %6,75'lik payından elde edeceği kazancı önemli boyutlara çıkarmıştır. Bu ortaklığa ek olarak Türkiye'nin 100 milyon ton petrol ve 700 milyar metreküp doğalgaz rezervine sahip Şahdeniz Projesi'nde %9'luk, Kürdaşı-Araz-Kirgan yatakları üzerinde yapılan anlaşmada %5'lik payı bulunmaktadır. Türkiye son olarak 600 milyon ton petrol rezervine sahip bulunan Araz-Arov-Şark

yataklarında yapılan anlaşma gereği %10'luk bir paya sahiptir (Bal ve Alper, 2010, s. 351).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesinden sonra Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Projesi işlerliğe alınmıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı, Azerbaycan'ın Şah Deniz sahasından çıkarılan doğalgazın Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınmasını sağlayan stratejik bir enerji altyapısıdır. Proje, enerji arz kaynaklarını çeşitlendirme ve tedarik güvenliğini artırma hedefleri doğrultusunda 2007 yılında faaliyete geçmiştir (SOCAR, 2025).

Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, yaklaşık 692 kilometre uzunluğundadır. BTE projesi, Güney Kafkasya Boru Hattı (South Caucasus Pipeline) adıyla da anılmaktadır ve aynı zamanda Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ile entegrasyon potansiyeline sahip olması nedeniyle Avrupa enerji güvenliği açısından da kritik bir öneme sahiptir (BP Azerbaijan, 2025b).

12 Mart 2001 tarihinde Azerbaycan ile Türkiye arasında 6,6 milyar metreküp hacminde doğalgaz ithalatına yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan anlaşma ile “Şahdeniz 2” projesi oluşturulmuş ve oluşturulan proje Avrupa Birliği tarafından desteklenmiştir. Rusya'ya olan gaz bağımlılığından kurtulmak için Şahdeniz 2 projesi hızla inşa edilmeye başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, zengin petrol ve doğalgaz yataklarına sahip Orta Doğu ve Kafkasya bölgesiyle, Avrupa arasında bir köprü olması sebebiyle Orta Doğu ve Kafkasya bölgelerinden elde edilen enerji kaynaklarını Avrupa'ya ulaştırmaktadır. Bu bakımdan Türkiye Avrupa Birliği için kritik önemdedir (Halilzade, 2022, s. 47-48).

Özet olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı projeleri Azerbaycan'dan, Türkiye'ye petrol ve doğal gaz taşınmasını

sağlayan önemli stratejik projelerdir. Ayrıca hayata geçirilen bu projelerle enerji arz güvenliği sağlanmış ve Rusya'ya karşı bir alternatif oluşturulmuştur. BTE ve BTC projelerini TAP ve TANAP projeleri takip etmiştir (Halilzade, 2022, s. 48).

Türkiye'nin Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Boru Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) Projelerine İlişkin Politikaları

Trans Anadolu Doğal Gaz Projesi (TANAP) ile hedeflenen Azerbaycan'ın Hazar Denizinde bulunan Şah Deniz 2 gaz sahasından ve Hazar Denizinin güneyinde bulunan diğer gaz sahalarında üretilen doğal gazın öncelikle Türkiye'ye ardından Avrupa'ya taşınmasıdır. TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı ve Trans Adriyatik Boru Hattı ile birleşerek Güney Doğal Gaz Koridorunu oluşturmaktadır (Haber Türk, 2018).

Resim 2 TANAP Projesi

Kaynak: Kenarlı, 2020

TANAP Anlaşması 16 Haziran 2012'de Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşma ile Azerbaycan, Türkiye için vazgeçilmez bir enerji partnerine

dönüşürken Türkiye, Azerbaycan için Azerbaycan gazının Avrupa'ya ihracatı için stratejik bir partner haline gelmiştir. TANAP'ın temel atma töreni Kars ilinin Selim ilçesinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in ve Gürcistan Devlet Başkanı Giorgi Margvelaşvili'nin katılımlarıyla icra edilmiştir (Hasanoğlu vd., 2020).

Resim 3 TANAP Temel Atma Töreni

Kaynak: Su-Yapı Mühendislik ve Müşavirlik A.Ş., 2015

Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan ikili görüşmelerde 2013 yılının şubat ayında yeni bir enerji projesinin hayata geçirilmesine karar verilmiştir. Alınan karar gereği Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesinin hayata geçirilmesi uygun görülmüş ve ilgili anlaşmalar imzalanmıştır. İmzalanan anlaşma ile Azerbaycan doğalgazının İtalya'ya ulaştırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya devletleri ile Azerbaycan doğalgazının geçiş güzergahı ve yapımı konusunda ilgili anlaşmalar imzalanmıştır. Yapılan anlaşmalar ile Azerbaycan ve Türkiye, Avrupa ülkeleri için stratejik bir enerji partnerine dönüşmüştür (Hasanoğlu vd., 2020, s. 526).

Azerbaycan doğalgazının Avrupa'ya ulaşmasını sağlayan Güney Gaz Koridoru (GGK) üç parçadan oluşmaktadır. Bu parçalar Genişletilmiş Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı ve Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı şeklindedir (Euro Newsport, 2022).

Resim 4 Güney Gaz Koridoru

Kaynak: Euro Newsport, 2022

Hazar bölgesinde çıkarılan Azerbaycan doğalgazı, Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı ile Türkiye'ye ulaştıktan sonra TANAP ile Anadolu'yu baştanbaşa kat etmektedir. 1850 km uzunluğa sahip olan TANAP, Türkiye Ulusal Doğalgaz Şebekesine Eskişehir ve Trakya'da doğalgaz vermektedir. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Türkiye'yi doğudan batıya kat ettiğinde Türkiye'nin 20 ilinden (Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ ve Edirne), 67 ilçesinden ve 600 köyünden geçmektedir. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattına, Güney Gaz Koridoru Şti. %58 ile BOTAŞ %30 ile ve BP (British Petroleum Company) %12 ile ortakdır (Euro Newsport, 2022).

Birinci aşamasında 16 milyar metreküp ve son aşamasında 31 milyar metreküp doğalgaz taşınması planlanan TANAP ile elde edilecek gelirlerden Türkiye %30 oranında doğrudan gelir elde edecektir. Türkiye elde edeceği bu gelire ek olarak TANAP'dan taşınacak doğalgazın üretildiği Şahdeniz doğalgaz sahasına %19 oranında ortaktır. Bu bilgiler ışığında doğalgazın satışında veya ulaşımında yapılacak herhangi bir indirim veya zammın Türkiye için olumlu veya olumsuz etkileri olacaktır. TANAP hattında 2026 yılında tam kapasiteyle çalışma hedefi bulunmaktadır. Bu hedeflerin tutturulması halinde Türkiye'nin 2045 yılına kadar 17 milyar dolar doğrudan gelir elde etmesi planlanmaktadır. TANAP projesinin dolaylı olarak Türkiye ekonomisine sağlayacağı katkı ise ithal edilen doğalgazda yaşanacak indirimdir. TANAP projesiyle Türkiye Ulusal Doğalgaz şebekesine entegre olacak ek 6 milyar metreküplük doğalgaz ile Türkiye toplam ithal ettiği doğalgazın bin metreküp başına 38 ile 57 dolar arasında bir indirim veya diğer bir deyişle kâr elde edeceği hesaplanmaktadır. Bahse konu bu indirim ile 2018 yılından 2045 yılına kadar ithal edilen doğalgaz için 94.8 milyar dolarlık bir indirim öngörülmektedir (Furuncu, 2018, s. 554-555-556).

Enerji kaynakları yetersiz olan ülkeler enerjiyi ithalat yoluyla istikrarlı bir kaynaktan uygun bir fiyata elde etme amacı taşımaktadır. Türkiye ve Avrupa ülkeleri enerji kaynaklarının kısıtlı olması sebebiyle bu düşünce ile hareket eden ülkeler arasında yer almaktadır. Bu sebeple bu durumdaki ülkeler kendi aralarında ortaklıklar kurmaktadır. Türkiye her ne kadar enerji kaynağı konusunda kısıtlı bir ülke olsa da enerji kaynakları bakımından zengin Ortadoğu ve Kafkas ülkelerine komşuluğu ve enerji ithal eden Avrupa ülkelerine yakınlığı sebebiyle stratejik öneme sahip bir konumdadır. Türkiye coğrafi konumunun avantajını TANAP ile göstermektedir (Furuncu 2018, s. 544).

Tablo 1 2013-2023 Yılları ilk 3 Sırada Bulunan Ülkelerden Doğal Gaz İthalat Miktarları (Milyon Sm3)

Ülke	Rusya		İran		Azerbaycan	
Yıllar	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)
2013	26.212	57,9	8.730	19,28	4.245	9,38
2014	26.975	54,76	8.932	18,13	6.074	12,33
2015	26.738	55,31	7.826	16,16	6.169	12,74
2016	24.540	52,94	7.705	16,62	6.480	13,98
2017	28.690	51,93	9.251	16,74	6.544	11,85
2018	23.642	47,02	7.863	15,64	7.527	14,97
2019	15.196	33,61	7.736	17,11	9.585	21,2
2020	16.166	33,59	5.321	11,06	11.548	24,00
2021	26.343	44,87	9.434	16,07	8.820	15,03
2022	21.575	39,47	9.405	17,21	8.705	15,93
2023	21.340	42,27	5.405	10,71	10.257	20,32

Kaynak: EPDK, 2023, s. 12; EPDK, 2024, s. 15-16

Türkiye'nin 2013-2023 yılları arasında Azerbaycan, Rusya ve İran'dan ithal ettiği gaz miktarları ve yüzdelik payları yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Yukarıdaki tabloyu analiz edecek olursak, TANAP projesinin devreye alınmasından sonra Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği doğalgaz miktarında yükselmeler görülmektedir. Yine tabloyu irdelediğimizde Türkiye 2014 yılında Rusya'dan 26.738 milyon metreküp doğalgaz ithal ederken Azerbaycan'dan 6.074 milyon metreküp doğalgaz ithal etmiştir (EPDK, 2015). TANAP projesinin ulusal doğalgaz şebekesine bağlanmasıyla bu rakamlar 2020 yılında Rusya'dan 16.166 milyon metreküp doğalgaz ithaline gerilemiş, Azerbaycan'dan ithal edilen doğalgaz ise 11.548 milyon metreküpe çıkmıştır (EPDK, 2022, s. 11).

Sonuç ve Öneriler

Enerji güvenliği, günümüzde uluslararası sistemin temel tartışma konularından biri haline gelmiştir. Türkiye ise enerji kaynakları bakımından sınırlı olmasına rağmen, Asya ile Avrupa arasındaki köprü konumu sayesinde enerji geçiş yolları açısından stratejik bir ülke haline gelmiştir. Bu avantajlı konum, Türkiye'ye yalnızca enerji arz güvenliği bakımından değil, aynı zamanda enerji diplomasisinin etkin bir aktörü olma fırsatı da sunmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı projeleri, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki enerji iş birliğinin somut örneklerini teşkil etmektedir. Bu projeler yalnızca ekonomik anlamda değil, aynı zamanda jeopolitik ve jeostratejik açılardan da önemli kazanımlar sağlamıştır. BTC projesi ile Türkiye, petrol taşımacılığı üzerinden hem doğrudan gelirler elde etmiş hem de enerji ticaretinde transit ülke rolünü pekiştirmiştir. BTE projesi ise, enerji arz kaynaklarını çeşitlendirme ve Avrupa'nın Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma hedefi doğrultusunda kritik bir öneme sahiptir. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile Türkiye, enerji arz zincirinde yalnızca bir geçiş ülkesi değil, aynı zamanda enerji merkezi olma hedefini gerçekleştirme yolunda ilerlemektedir. TANAP projesi sayesinde Türkiye'nin doğalgaz ithalatında Azerbaycan'ın payı giderek artmış, Rusya ve İran'a olan bağımlılığı göreceli olarak azalmıştır. 2013–2023 dönemi doğal gaz ithalat verileri de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bu projeler, sadece enerji arz güvenliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bölgesel istikrar, ekonomik kalkınma ve uluslararası iş birliğine katkı sunmuştur. Türkiye'nin, enerji geçişinde oynadığı rol Avrupa Birliği, NATO ve diğer uluslararası aktörler nezdinde stratejik değerini artırmıştır. Sonuç olarak, Türkiye-Azerbaycan enerji iş birliği sadece iki ülkenin ulusal çıkarlarına değil, aynı zamanda Avrupa'nın enerji

güvenliğine ve bölgesel entegrasyona da katkı sağlayan çok katmanlı bir stratejik ortaklıktır. Bu kapsamda geliştirilen enerji projeleri, Türkiye'nin enerji politikalarının merkezinde yer almakta ve ülkenin enerji diplomasisinin etkinliğini her geçen gün daha da artırmaktadır.

Kaynakça

Aydın, N. Z. (2012). Hazar enerji kaynakları ve siyaset. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 207-224.

Bal, H. ve Alper, A. E. (2010). Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye ekonomisine etkileri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (3), 345-359.

BP Azerbaijan. (2025a). *Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline*. https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html [Erişim Tarihi: 13.03.2025].

British Petrol Azerbaijan (BP) (2025b). South Caucasus pipeline. https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/scp.html [Erişim Tarihi: 01.02.2025].

Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK, 2015). *2014 doğal gaz piyasası sektör raporu*. <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>, [Erişim Tarihi: 12.04.2025].

Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK, 2022). *Doğal gaz piyasası 2021 yılı sektör raporu*. <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>, [Erişim Tarihi: 12.04.2025].

Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK, 2023). *Doğal gaz piyasası 2022 yılı sektör raporu*.

<https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>, [Erişim Tarihi: 12.04.2025].

Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK, 2024). *Doğal gaz piyasası 2023 yılı sektör raporu*. <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>, [Erişim Tarihi: 12.04.2025].

Euro Newsport. (2022). Güney gaz koridoru ve politik önemi. <https://euronewsport.com/guney-gaz-koridoru-ve-enerji-politik-onemi/>, [Erişim Tarihi: 02.03.2025].

Furuncu, Y. (2018). TANAP'ın Orta Asya ve Avrupa enerji pazarlarına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 25 (2), 543-561.

Haber Türk. (2018). TANAP nedir? Açılışı yapılan TANAP nereden geçiyor?. <https://www.haberturk.com/tanap-nedir-acilisi-yapilan-tanap-nereden-geciyor-2013301>, [Erişim Tarihi: 04.05.2025].

Halilzade, V. (2022). *Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Azerbaycan ilişkileri: Artan işbirliğinin Dağlık Karabağ sorununa etkisi*. [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Harunoğulları, M. (2020). Enerji dağıtım merkezi perspektifinden Türkiye'nin enerji jeopolitiği. *Mukaddime*, 11 (1), 177-211.

Hasanoğlu, M., Memmedov, A. ve Maharramov, B. (2020). İkinci Karabağ Savaşı sonrası Azerbaycan - Türkiye ilişkileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3 (3), 522-529.

Kalkan, D. (2022). Enerji güvenliği kapsamında Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji ilişkileri. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 136-167.

Kenarlı, G. (2020). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan “TANAP: Bölgesel Kalkınma ve Barış Projesi” makalesi. <https://www.dha.com.tr/politika/cumhurbaskani-erdogandan-tanap-bolgesel-kalkinma-ve-baris-projesi-makalesi-1768584>, [Erişim Tarihi: 12.02.2025].

Koyuncu, M. C. (2022). Gürcistan'ın enerji yolları üzerindeki önemi. *ANKASAM Stratejik Bakış*, (26), 1-8.

Özkan, G. (2010). Soğuk Savaş sonrası Orta Asya ve Kafkasya ekseninde Türkiye-NATO-Rusya ilişkileri ve Türk dış politikasına yansımaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 109-132.

SOCAR Türkiye. (2025). STAR Rafinerisi: Türkiye'nin stratejik enerji yatırımı. <https://www.socar.com.tr/tarihce-2000>, [Erişim Tarihi: 02.04.2025].

Su-Yapı Mühendislik ve Müşavirlik A.Ş. (2015). TANAP projesi temel atma töreni gerçekleştirildi. <https://www.suyapi.com.tr/tr/18486/TANAP-Projesi-temel-atma-toreni-gerceklestirildi>, [Erişim Tarihi: 12.04.2025].

Zengin, E. ve Esedov, A. (2009). Türkiye ve Azerbaycan örneğinde boru hatları ulaştırmasının çevre üzerindeki etkileri. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), 97-108.

BÖLÜM 3

AFET VE ACİL DURUM MÜDAHALE EKİPLERİNİN DEPREM KOORDİNASYONUNDA MATEMATİKSEL MODELLEMESİ VE SOSYAL POLİTİKA İLE OPTİMİZASYONU – İSTANBUL ÖRNEĞİ

HALİL İBRAHİM YAVUZ¹
HAYRİ BARAÇLI²

Giriş

Afet toplumun baş etme kapasitesinin yetersiz kaldığı durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Afet ve acil durumlar, yalnızca fiziksel yıkımı değil; toplumsal sistemlerin işleyişini, kurumsal kapasiteyi ve bireysel dayanıklılığı da doğrudan etkileyen çok aşamalı süreçlerdir. İstanbul gibi mekânsal eşitsizliklerin yaygın, nüfusun yoğun ve altyapının kırılgan olduğu büyükşehirlerde meydana gelecek olası bir deprem, sadece binaları değil; kamu hizmetlerini, toplumsal ilişkileri ve müdahale

¹ PhD Student,, Yıldız Technical University, Industrial Engineering, Occupational Health And Safety, Orcid: 0000-0002-3456-3181

² Dr., Yıldız Technical University Industrial Engineering Orcid: 0009-0001-5111-3975

mekanizmalarını da sarsacaktır. Bu noktada, afetlere müdahale stratejilerinin yalnızca mühendislik temelli analizlerle değil; sosyal politika, halk sağlığı ve yönetim perspektifleriyle de şekillendirilmesi gerekliliği aşikardır.

Kuramsal alanda afet yönetimi; afet öncesi, sırası, sonrası olarak; risk azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarından oluşur. Ancak sahada yaşananlar sonucu elde edilen deneyimler, bu sürecin en belirleyici halkasının ilk müdahale olduğunu göstermektedir. Bu aşama, yalnızca yaşam kurtarma açısından değil; müdahalenin eşitlikçi yürütülmesi, kaynakların atıl kullanılmaması ve sonrasındaki iyileştirme sürecinin adil bir temele oturması açısından da kritik öneme sahiptir. Fakat bunun sağlanabilmesi, müdahale kaynaklarının ölçülebilir göstergelerle ve zamansal coğrafi doğrulukla yönlendirilmesini gerektirir.

Günümüzde afet planlamasında, sadece fiziksel hasarın ötesine geçen kriterler giderek daha fazla kabul görmektedir. Örneğin ABD’de FEMA tarafından geliştirilen Sosyal Kırılganlık Endeksi (SVI), yaş, gelir, dil yetersizliği ve aile yapısı gibi değişkenler üzerinden müdahale önceliklerini belirlemeyi amaçlamaktadır (Flanagan et al., 2011). Bu yaklaşım, eşitsizliği azaltma hedefiyle doğrudan örtüşmektedir. UNDRR'nin yayımladığı “Resilience in Action” kılavuzunda ise, kırılgan grupların afet müdahalesinde öncelikli olarak değerlendirilmesi gerektiği açıkça belirtilmektedir (UNDRR, 2020). Japonya örneğinde görülen “cluster-based prioritization” modeli ise, riskin yalnızca fiziksel değil; sosyal boyutunu da dikkate alan çok katmanlı bir yapı sunmaktadır.

Türkiye’de, bu tür yaklaşımların kurumsal karar destek sistemlerine tam anlamıyla entegre edildiğini henüz söylemek doğru olmaz. Özellikle İstanbul özelinde; ilçeler arasında demografik yapı,

gelir düzeyi, yaşı nüfus yoğunluğu ve erişim olanakları gibi birçok değişken ciddi farklılıklar göstermektedir. Görünen o ki, bu farklılıklar dikkate alınmadığında, yapılan müdahale planlamaları teknik olarak uygulanabilir olsa dahi, sosyal adalet açısından tartışmalı sonuçlar doğurabilecektir.

Bu çalışma, İstanbul'un 39 ilçesi temelinde kurgulanan olası bir 7.5 Mw büyüklüğündeki deprem senaryosu çerçevesinde, çok kriterli bir karar destek modeli önermektedir. Model yalnızca yapı hasarına odaklanmakla sınırlı kalmamış; bunun ötesinde, toplumsal kırılganlık düzeyi, müdahaleye erişim süresi, saha ekiplerinin kapasite durumu, altyapı hasar endeksi, iş sağlığı ve güvenliği göstergeleri ile ikincil risk olasılıklarını da birlikte değerlendirmiştir. Bu çok kriterli yaklaşım, hem operasyonel verimliliği artırmayı, hem de eşitlik temelli bir kaynak tahsisi önermeyi hedeflemektedir.

Teknik olarak model; Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), Markov zinciri yaklaşımı, doğrusal programlama (GAMS) ve Python ile veri analizi gibi bileşenler üzerine kurulmuştur. Ancak çalışmanın katkısı yalnızca bu teknik yapılarla sınırlı değildir. Ayrıca model, Türkiye'nin kendine özgü mekânsal ve sosyal yapısını veri temelli karar sistemleriyle bir araya getirerek, uygulayıcı kurumlara hem bilimsel hem de normatif bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmanın temel amacı, "nerede ne kadar hasar var?" sorusuna yanıt aramak kadar; "nerede toparlanmak daha zor?", "kimler bu sürece dezavantajlı başlıyor?" gibi soruları da ön plana çıkarmaktır. Çünkü afet yönetiminde en az teknik doğruluk kadar sosyal doğruluk belirleyici olmalıdır.

Literatür Taraması

Afet ve acil durum yönetimi, çok disiplinli ve çok aktörlü bir süreci içermektedir. Bu sürecin etkin yönetimi, sadece doğal afetlerin fiziksel etkilerinin azaltılmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda müdahale, iyileştirme ve yeniden yapılanma aşamalarında sosyal bütünlüğün korunması da büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, afet sonrası müdahale planlamaları, yalnızca mühendislik ve altyapı boyutlarıyla değil, aynı zamanda sosyal politika, halk sağlığı, kırılganlık ve müdahale adaleti eksenlerinde de ele alınmalıdır.

Bu noktada afet sonrası müdahale planlamasına ilişkin uluslararası literatürde farklı yaklaşımlar geliştirildiği görülmektedir. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren afet risk yönetimi kavramı, risklerin yalnızca fiziksel boyutunu değil, sosyal ve ekonomik kırılganlık boyutlarını da dikkate alan bütünlük modellerin geliştirilmesini teşvik etmektedir.

ABD merkezli FEMA’nın (Federal Emergency Management Agency) geliştirdiği **Social Vulnerability Index (SVI)** modeli, afetlere maruz kalabilecek toplumların sosyoekonomik kırılganlıklarını belirlemek ve müdahale kaynaklarını buna göre yönlendirmek amacıyla oluşturulmuştur (Flanagan et al., 2011). Bu modelde gelir seviyesi, yaşlı nüfus oranı, engellilik durumu, ulaşım ve sağlık hizmetlerine erişim gibi değişkenler değerlendirilmekte ve müdahale ekiplerinin dağılımı bu değişkenlere göre planlanmaktadır.

Benzer şekilde **Birleşmiş Milletler Afet Riskinin Azaltılması Ofisi (UNDRR)** tarafından geliştirilen “Words into Action” rehberlerinde, afetlere karşı dayanıklılığın artırılması için sosyal eşitsizliklerin azaltılması gerektiği vurgulanmakta; müdahale stratejilerinin kırılgan toplumları önceleyen bir yapıda olması gerektiği belirtilmektedir (UNDRR, 2020). Ayrıca, Japonya’da geliştirilen “**cluster-based prioritization**” modeli, mahalle ve ilçe düzeyinde sosyal ve yapısal risk göstergeleri bir arada

değerlendirilerek müdahale önceliklerinin belirlenmesini içermektedir.

Literatürde öne çıkan bir diğer önemli yaklaşım ise Cutter, Boruff ve Shirley (2003) tarafından geliştirilen **Social Vulnerability Index (SVI)** modelidir. Bu modelde sosyoekonomik göstergelerin mekânsal dağılımı analiz edilerek, afetlere karşı hangi bölgelerin daha kırılgan olduğu belirlenmektedir. SVI modeli, özellikle kentleşme, yoksulluk, eğitim düzeyi ve sağlık erişimi gibi göstergelerin afet etkilerini nasıl artırdığını ortaya koymakta ve kaynak tahsisi açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Türkiye literatüründe ise afet sonrası müdahale süreçlerinde sosyal kırılganlık ve müdahale kapasitesi gibi değişkenlerin planlamaya entegrasyonu oldukça sınırlıdır. Yerel düzeyde yapılan çalışmalarda genellikle bina dayanımı, zemin özellikleri ve nüfus yoğunluğu gibi fiziksel riskler önceliklendirilmekte; sosyal boyutlar göz ardı edilmektedir. Ancak son yıllarda sosyal kırılganlık kavramının İBB, AFAD ve bazı akademik çalışmalar çerçevesinde ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Örneğin Yavuz ve Baraçlı (2023), afet sonrası müdahalelerde ikincil tehlikelerin ve afet çalışmalarında iş sağlığı ve güvenliği önlemleri ile entegrasyonunun gerekliliğini vurgulamaktadır.

Afet müdahalesine yönelik optimizasyon modellerinde ise ağırlıklı olarak matematiksel programlama ve simülasyon yöntemleri kullanılmaktadır. Leiras et al. (2014) insani yardım lojistiğine dair literatür analizinde, karar destek sistemlerinin afet sonrası kaynak tahsisi planlamalarında önemli bir boşluğu doldurduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda GAMS (General Algebraic Modeling System), çok sayıda kısıt ve amaç fonksiyonu ile müdahale planlamalarında sıklıkla tercih edilen bir araçtır. Ayrıca Python gibi açık kaynak veri işleme platformları, bu modellerin görselleştirilmesi ve analiz edilmesi için önemli avantajlar sunmaktadır.

Yapılan bu çalışma, Türkiye'deki mevcut uygulamalara alternatif olarak, çok kriterli, zaman bazlı ve sosyal politika entegrasyonlu bir afet müdahale modeli önermektedir. Modelin yapısı, hem uluslararası literatürdeki yaklaşımlar ile örtüşmekte hem de Türkiye'nin bölgesel koşullarına uygun bir karar destek sisteminin kurulmasına katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda model, yalnızca afet yönetimi literatürüne değil, aynı zamanda sosyal politika, halk sağlığı ve iş sağlığı güvenliği gibi alanlara da disiplinlerarası bir katkı sunmaktadır.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışma, İstanbul'un 39 ilçesini kapsayan olası bir 7.5 Mw büyüklüğündeki deprem senaryosu çerçevesinde, afet ve acil durum müdahale ekiplerinin adil ve etkin bir biçimde koordine edilmesini amaçlayan çok kriterli karar verme destek modeli geliştirmektedir. Modelin temel hedefi, afet sonrası sınırlı kaynakların yalnızca fiziksel hasara göre değil; sosyal kırılگانlık, altyapı kesintileri ve müdahale kapasitesi gibi çok boyutlu faktörlere göre dağıtılmasını sağlamaktır.

Çalışma, beş ana aşamadan oluşan bir yapıda kurgulanmıştır: veri toplama ve gösterge seçimi, kriter ağırlıklandırması, risk skorlarının hesaplanması, zaman bazlı kaynak geçişlerinin modellenmesi ve doğrusal programlama ile optimizasyon.

İlk aşamada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) gibi yerel kaynakların yanı sıra, FEMA ve UNDRR gibi uluslararası aktörlerin yöntemlerinden de yararlanılarak, her ilçeye ilişkin sosyal, fiziksel ve operasyonel göstergeler derlenmiştir. Toplanan göstergeler; sosyal kırılگانlık skoru (yaşlı nüfus, engelli oranı, yoksulluk düzeyi, eğitim seviyesi gibi bileşenler), bina hasar oranı, kritik altyapı hasar düzeyi, acil müdahale süresi, yerel ekip kapasitesi, potansiyel ikincil tehlike varlığı ve iş sağlığı ve güvenliği risklerini kapsamaktadır. Tüm bu veriler, karşılaştırılabilir hale

gelmesi amacıyla 0–1 aralığında normalize edilmiştir. Böylece farklı ölçeklerdeki değişkenlerin aynı karar matrisinde entegre biçimde değerlendirilmesi mümkün hâle getirilmiştir.

İkinci aşamada, her bir kriterin karar sürecindeki ağırlıklandırılmış önemi , Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemiyle belirlenmiştir. Saaty (2008) tarafından geliştirilen bu yöntem, uzman görüşlerine dayalı olarak kriterler arasında ikili karşılaştırma yapılmasını ve her birinin ağırlığının hesaplanmasını sağlamaktadır. Bu süreç sonunda sosyal kırılganlık %23 ile en yüksek ağırlığa sahip kriter olarak belirlenmiş; bunu bina hasar oranı (%19), kritik altyapı hasarı (%15), ikincil tehlike riski (%14), müdahale süresi (%10), ekip kapasitesi (%10) ve iş sağlığı ve güvenliği riski (%9) izlemiştir.

Modelin işleyişini somutlaştırmak adına, Fatih ilçesi üzerinde yapılan hesaplamada ilçeye ilişkin normalize edilmiş değerler şu şekildedir: sosyal kırılganlık 0.62, bina hasar oranı 0.24, altyapı hasarı 0.48, ikincil tehlike riski 0.61, müdahale süresi 0.31, ekip kapasitesi 0.78 ve İSG riski 0.41. Bu değerler, ilgili kriterlerin ağırlıklarıyla çarpılarak toplam risk skoru hesaplanmıştır. Aşağıdaki formülasyon bu işlemi yansıtmaktadır:

$$(0.23 \times 0.62) + (0.19 \times 0.24) + (0.15 \times 0.48) + (0.14 \times 0.61) + (0.10 \times 0.31) + (0.10 \times 0.78) + (0.09 \times 0.41) = \mathbf{0.5137}$$

Elde edilen bu skor, Fatih ilçesinin müdahale önceliği açısından taşıdığı görece risk düzeyini ortaya koymaktadır. Bu örnekte görüldüğü gibi geliştirilen modelin yalnızca kuramsal bir yapı olmadığını, aynı zamanda pratik planlama süreçlerinde de uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

Üçüncü aşamada, ilçeler arası kaynak geçişlerinin zaman içerisindeki değişimini modellemek üzere Markov zinciri yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde geçiş olasılıkları, ilçeler arası mesafenin tersine orantılı olarak tanımlanmıştır. Örneğin bir ilçenin başka bir ilçeye 10 km, diğerine 50 km uzaklıkta olması durumunda, daha

yakın olan ilçeye kaynak geçiş olasılığı daha yüksek belirlenmiştir. Bu yapı, FEMA'nın “resource mobilization matrix” yaklaşımıyla benzerlik taşımakta olup, zaman içinde kaynakların ne şekilde yeniden dağıldığını senaryo tabanlı olarak modellemeyi mümkün kılmıştır.

Dördüncü olarak, kaynakların optimal şekilde dağıtılması amacıyla doğrusal programlama (Linear Programming) yaklaşımıyla bir optimizasyon modeli geliştirilmiştir. Model GAMS (General Algebraic Modeling System) yazılımı ortamında tanımlanmış ve amaç fonksiyonu olarak ilçelerdeki toplam risk skorunu minimize etmek hedeflenmiştir. Kısıtlar arasında her ilçeye asgari müdahale kapasitesinin sağlanması, toplam ekip sayısının sınırlandırılması ve maksimum müdahale süresinin aşılması gibi faktörler yer almıştır. Böylece model, yalnızca matematiksel olarak değil; aynı zamanda operasyonel gerçekliğe uygun bir planlama çerçevesi sunmuştur.

Son aşamada, tüm model çıktıları Python dili kullanılarak görselleştirilmiş ve karar vericiler için yorumlanabilir hale getirilmiştir. İlçelere göre ekip dağılımları, risk skorları ve zaman içindeki kaynak geçişleri grafiksel olarak analiz edilmiştir. Bu durum, geliştirilen yapının sadece akademik anlamda değil; aynı zamanda uygulanabilir bir karar destek aracı olarak da işlevsel olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak model, Türkiye'nin özgün mekânsal ve sosyal koşullarına duyarlı biçimde geliştirilmiş; ancak aynı zamanda FEMA, UNDRR, IFRC gibi uluslararası örneklerle yapısal olarak karşılaştırılabilir bir müdahale planlama mekanizması sunmuştur. Böylece hem teknik doğruluk hem de sosyal adalet ilkeleri, bütünselik biçimde gözetilmiştir.

Bulgular ve Analiz

Bu bölümde, geliştirilen afet müdahale modelinin İstanbul'un 39 ilçesi üzerinde nasıl çalıştığı ayrıntılı bir şekilde değerlendirildi. Amaç yalnızca rakamları sıralamak değil; bu sayıların sahadaki karşılıklarını ve insan hayatına etkilerini anlamaya çalışmaktır. Her bir gösterge, normalize edilmiş değerler üzerinden değerlendirildi ve bulgular hem teknik düzeyde hem de pratik gözlemlerle ilişkilendirilerek yorumlandı. Değerlendirmeler risk profilleri, müdahale süresi ve kapasite ilişkisi, kaynak geçişleri ve optimizasyon çıktıları dört ana başlık altında toplandı.

İlçelere Göre Risk Profilleri

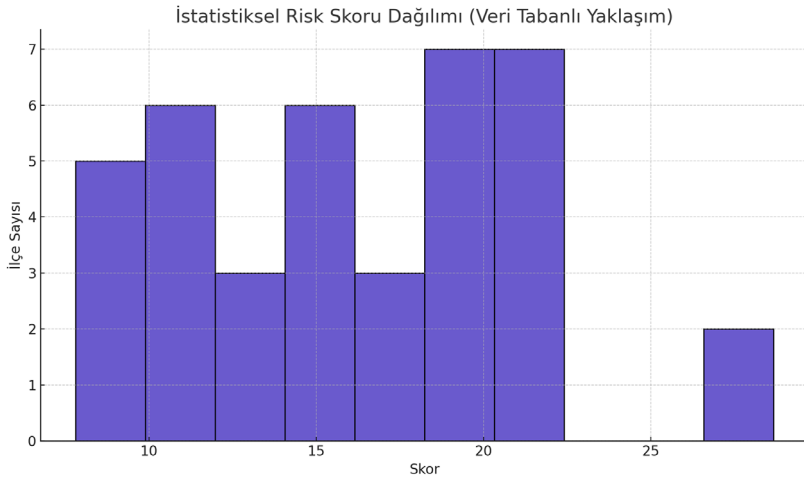
Modelde, riskin çok boyutlu doğasını göz önünde bulundurarak yedi temel göstergeden oluşan bir yapı kuruldu: sosyal kırılganlık, bina hasarı, altyapı durumu, ikincil tehlike potansiyeli, müdahale süresi, ekip kapasitesi ve iş güvenliği riski. Her ilçeye özgü hesaplanan risk skorları, bu bileşenlerin ağırlıklı ortalamalarıyla elde edildi ve önceliklendirmeye esas teşkil etti.

Öne çıkan riskli ilçeler arasında Gaziosmanpaşa, Bağcılar, Esenyurt, Zeytinburnu ve Güngören yer alıyor. Bu ilçelerde yapılaşma sıkışık, nüfus yoğun, ulaşım zor ve sosyoekonomik göstergeler de kırılgan. Dolayısıyla hem fiziksel risk hem de sosyal açıdan müdahale önceliği taşıyorlar. Buna karşılık Şile, Adalar, Beykoz ve Çatalca gibi daha seyrek yapılaşmış, sosyal göstergeleri daha dengeli ilçeler modelde daha düşük risk skoru aldı.

Veri Tabanlı Risk Skoru Dağılımı

Histogram, ilçeler genelinde risk skorlarının normal dağılımına benzer bir yapı sergilediğini göstermektedir. Bu, modelleme sürecinde dağılım türlerinin dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Grafik 1 de veri tabanlı risk skoruna göre kategorize edilmiş ilçe sayıları görülmektedir.

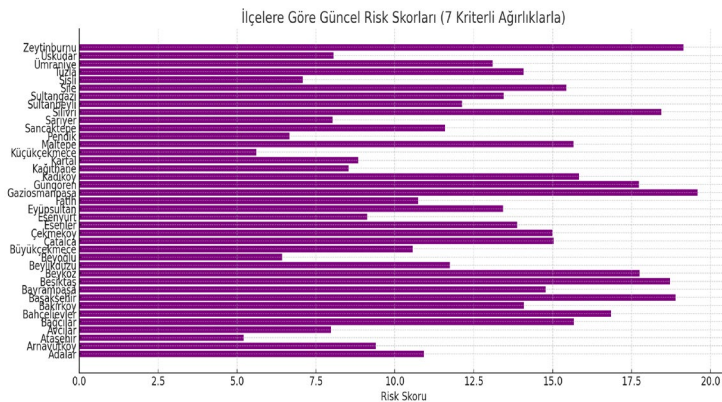
Grafik 1: Veri Tabanlı Risk Skoru Dağılımı

Güncel Ağırlıklarla Risk Skoru Dağılımı

Grafik, AHP yöntemiyle 7 kriter baz alınarak hesaplanmış risk skorlarını sunmaktadır. Bu skorlar ilçelere öncelik verilmesinde temel girdi olarak kullanılmıştır.

Grafik 2: Veri Tabanlı Risk Skoru Dağılımı

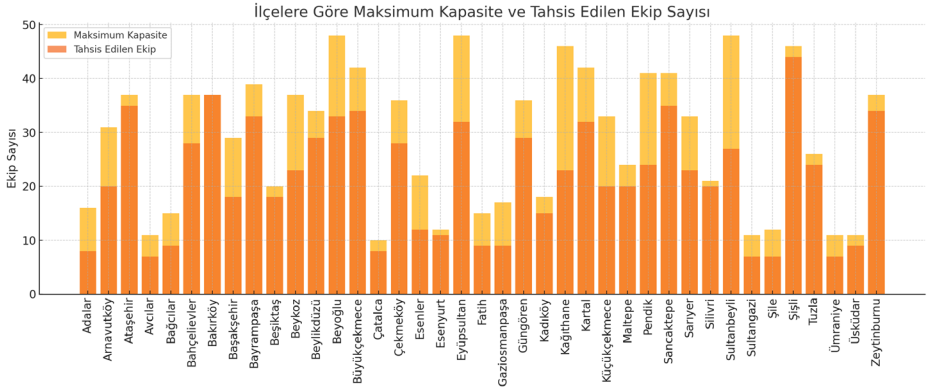

Bu grafik FEMA'nın SVI (Social Vulnerability Index) uygulamalarıyla benzerlikler göstermektedir. ABD'de yaşlı nüfusun yoğun olduğu ve gelir düzeyinin düşük kaldığı alanlar nasıl daha yüksek öncelik alıyorsa, İstanbul'da da benzer bir eşitsizlik haritası ortaya çıkmaktadır.

Maksimum Kapasite ve Tahsis Edilen Ekip Sayısı

Grafik 3, her ilçeye ait maksimum müdahale kapasitesi ile tahsis edilen ekip sayısını karşılaştırmaktadır. Optimizasyon sonucunda tahsislerin kapasitelere uygunluğu değerlendirilebilir.

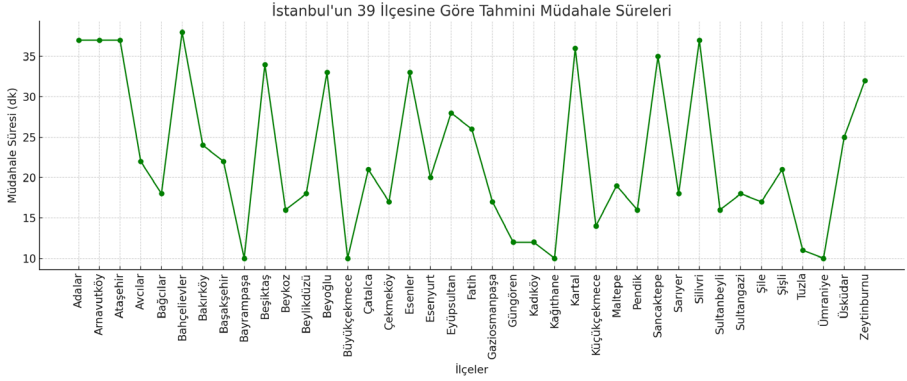
Grafik 3:İlçelere Göre Kapasite ve Tahsis Edilen Ekip Sayısı

Müdahale Süresi ve Kapasite Uyumu

Bir afet sonrasında ilk saatler kritik. Ancak bu süre içinde ulaşımın zor olduğu, ekip sayısının yetersiz kaldığı ilçeler için müdahale ciddi şekilde gecikebiliyor. Bu nedenle çalışmada yalnızca risk skoruna değil, o ilçenin ne kadar hızlı müdahale alabileceğine de bakıldı.

Grafik 4: İstanbul'un 39 İlçesine Göre Tahmini Müdahale Süreleri

İstanbul'un 39 İlçesine Göre Tahmini Müdahale Süreleri

Çizgi grafik, afet müdahale ekiplerinin ilçelere ulaşım süresini göstermektedir. Şehir merkezine uzak olan ilçelerde sürelerin artması, kaynak planlamasında dikkat edilmesi gereken önemli bir parametredir.

Örneğin Gaziosmanpaşa'nın kapasite skoru yalnızca 0.32 ve müdahale süresi ortalama 40 dakikayı bulmaktadır. Şile'de bu süre 61 dakikanın üzerine çıkıyor ki, bu oldukça kritiktir. Bağcılar biraz daha dengeli görünse de 0.45 kapasite ile hâlâ sınırda gözükmektedir.

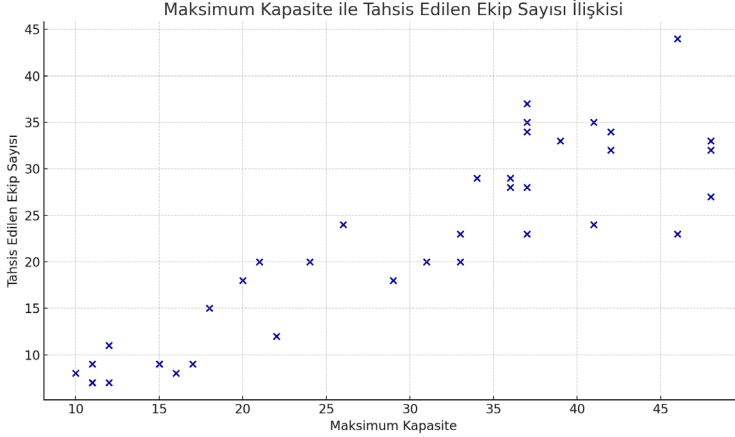
UNDRR'nin 2020 tarihli çalışmasına göre, afet sonrası ilk 72 saatte yapılan müdahaleler hayatta kalma oranını %80'e kadar etkileyebiliyor. Bu nedenle yalnızca "neresi riskli" değil, "neresi yardımı geç alır?" sorusu da aynı derecede önemlidir.

Maksimum Kapasite ile Tahsis Edilen Ekip Sayısı İlişkisi

Bu nokta diyagramı, ilçelere ait maksimum kapasite ile fiilen tahsis edilen ekip sayısı arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Kapasitesine kıyasla az veya fazla ekip tahsis edilen ilçeler bu grafikte kolayca tespit edilebilir.

Grafik 5: Maksimum Kaynak ile Tahsis Edilen Ekip Sayısı İlişkisi:

Kaynak Hareketliliği: Zaman İçindeki Değişim

Afet sonrası ekipler bir noktada sabit durmaz. Bir ilçeye yapılan müdahale tamamlandığında veya yoğunluk azaldığında, ekipler başka bir ilçeye kaydırılır. Bu gerçeklik, modelde Markov zinciri ile zaman bazlı olarak yansıtıldı.

Örneğin ilk etapta Gaziosmanpaşa gibi merkezi ilçelere daha fazla ekip yönlendirilirken, zamanla bu yoğunluk çevre ilçelere kaymaya başladı. Basit bir örnekle:

Başlangıçta: [18, 56, 19, 75, 38, 52]

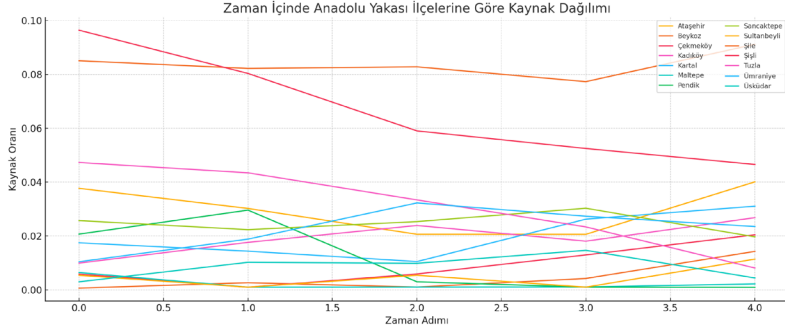
1.adım: [20.2, 55.5, 21.8, 72.4, 39.1, 51.0]

2.adım: [22.3, 53.5, 24.2, 68.8, 40.0, 50.6]

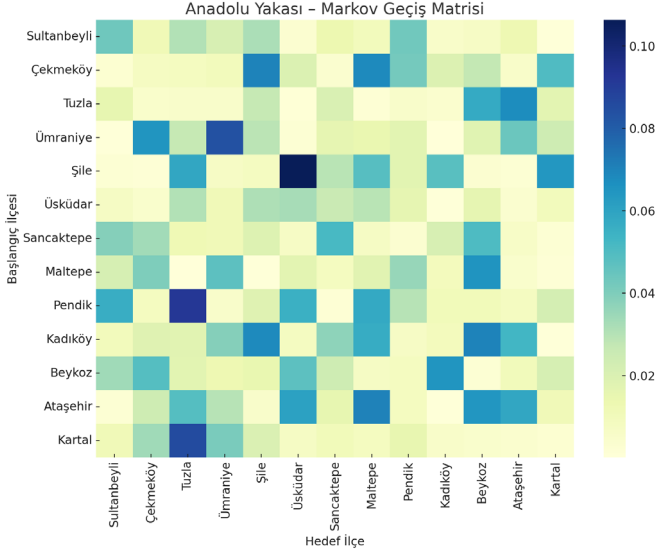
Bu tarz bir geçiş yapısı, FEMA'nın kaynak mobilizasyon stratejilerine oldukça yakın bir hareket sergilemektedir. Ancak dikkat çeken bir diğer detay: Şile ve Adalar gibi ulaşımı zor ilçelere

geçiş çok sınırlı kalmış. Yani model, sadece teoriyle değil, gerçek ulaşım zorluklarıyla da çalışmaktadır.

Grafik 6: Anadolu Yakası Kaynak Hareketliliği Zaman İçindeki Değişim

Grafik 7: Anadolu Yakası Markov Geçiş Zinciri

Ekip Dağılımı ve Optimizasyon Sonuçları

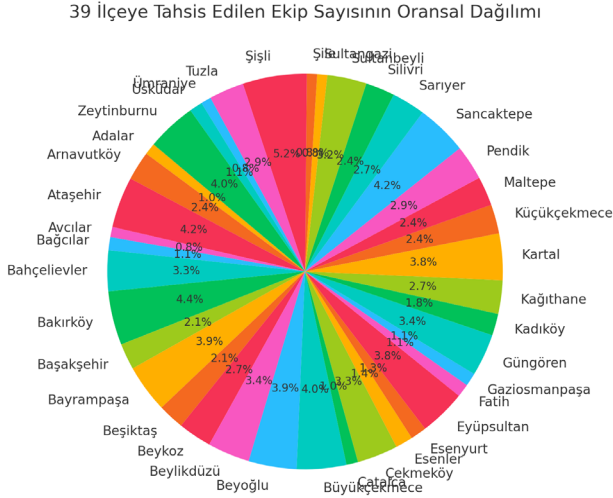
GAMS kullanılarak kurulan doğrusal programlama modeliyle toplam kabul edilen her 10000 kişiye bir ekip varsayımıyla 1500 müdahale ekibinin ilçelere dağıtımı yapıldı. Burada dikkat edilen yalnızca risk değil; her ilçenin mevcut kapasitesi, ulaşılabilirliği ve zaman kısıtları da oldu.

Tahsis örneklerinden bazıları şöyle:

Gaziosmanpaşa: 90 ekip

- Bağcılar: 85 ekip
- Güngören: 60 ekip
- Şile: 12 ekip
- Adalar: 10 ekip

Grafik 8 : 39 İlçe ye Tahsis edilen Ekip Sayısının Oransal Dağılımı

Bu dağılım, “her ilçeye eşit” bir sistem değil. Daha çok “kim daha çok ihtiyaç duyuyorsa, oraya daha fazla kaynak” mantığına dayanıyor. IFRC’nin de (2021) vurguladığı gibi, afet sonrasında mesele eşit dağıtım değil; adil dağıtımdır. Çünkü eşit miktarda dağıtılan yardım, farklı koşullardaki yerlerde eşitsizlik yaratır.

Yapılan tüm analizler, modelin yalnızca sayılara dayanan bir yapı olmadığını ortaya koyuyor. Tam tersine, bu model sahadaki insanın koşullarına, müdahale sürecinin kısıtlarına ve adalet duygusuna da temas ediyor.

Burada yanıtlanan tek soru “nerede bina yıkıldı?” değil. Aynı zamanda şu sorular da dikkate alıyor: “Kim yardımı geç alır?”, “Hangi mahalledeki ekip daha büyük tehlikelerle karşılaşır?”, “Hangi ilçeye geç ulaşmak daha büyük sonuçlar doğurur?”

Özellikle müdahale süresi ile kapasitenin birlikte değerlendirilmesi, zamanla kaynakların nereden nereye aktığını anlamaya çalışmak ve iş sağlığı ve güvenliği gibi genellikle teknik planlamada geri planda kalan faktörleri dahil etmek, modelin insani yönünü güçlendiriyor.

Kısacası, bu sistem sadece “hesap yapan bir araç” değil. Aynı zamanda toplumun daha az görünen taraflarına da dokunan, eşitsizlikleri fark eden, saha gerçekliğine duyarlı bir yaklaşımdır. Bu yönüyle çalışmanın teknik olduğu kadar vicdani bir araç olduğunu söylemek hiç de abartı olmaz.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın çıkış noktası aslında oldukça yalındı: İstanbul’da büyük bir deprem olursa, müdahale ekiplerini nereye, ne kadar sürede ve hangi sırayla göndermek en doğrusudur? Bu soruya sadece “neresi daha çok hasar alır?” diye bakarak yanıt vermek yetmezdi. Çünkü afetler sadece binaları yıkmaz; insanların direnç kapasitesini, erişim olanaklarını ve sosyal eşitsizliklerini de açığa

çıkartır. Biz de bu modelle işte tam da o görünmeyen risk alanlarını görünür kılmayı hedefledik.

Geliştirilen modelin en belirgin farkı şuradaydı: yalnızca yapısal hasara değil, genellikle arka planda kalan sosyal kırılmalık, ikincil tehlike potansiyeli ve iş sağlığı ve güvenliği gibi çok önemli konulara da yer verdi. Çünkü yalnızca müdahale edilen yerin değil, müdahale edenin de güvenliği en az o kadar önemlidir. Bu sayede teknik doğruluğun ötesinde, sosyal adalet duygusu da modele dâhil edilmiş oldu.

Modelin yapısı birkaç aşamadan oluşuyordu. Öncelikle hangi kriterin karar verme sürecinde daha etkili olması gerektiği Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP – Analytic Hierarchy Process) yöntemiyle belirlendi. Ardından, ekiplerin ilçeler arasında zaman içinde nasıl hareket edeceğini tahmin edebilmek için Markov zinciri modeli devreye alındı. Son adımda ise GAMS (General Algebraic Modeling System) adlı modelleme yazılımı kullanılarak, kaynakların en uygun şekilde dağıtılması sağlandı. Bütün bu işlemler TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) ve İBB (İstanbul Büyükşehir Belediyesi) gibi güvenilir kurumlardan elde edilen verilere dayandırıldı.

Sonuçlara bakıldığında, Gaziosmanpaşa, Bağcılar ve Esenyurt gibi sosyal ve fiziksel açıdan daha kırılmalık ilçelerin risk skorlarının yüksek çıktığı görüldü. Bu ilçelere erişim zayıf, yapı yoğunluğu fazla ve müdahale süresi uzundu. Ancak modelin içsel mekanizması zamanla bu dengesizliği fark edip, kaynak dağılımını bu gerçekliğe uygun şekilde dengelemeye başladı. Bu yönüyle modelin sadece hesaplama yapmadığı, aynı zamanda sahadaki durumu okuyabildiği anlaşıldı.

Bu yaklaşım, Amerika Birleşik Devletleri'nde Federal Acil Durum Yönetim Ajansı (FEMA – Federal Emergency Management Agency) tarafından geliştirilen Sosyal Kırılmalık Endeksi (SVI – Social Vulnerability Index) ile büyük oranda örtüşmektedir. Orada

da düşük gelirli, yaşı nüfusun yoğun olduğu ve ulaşımı zor olan mahalleler öncelikli müdahale alanı olarak tanımlanmaktadır.

Benzer bir durum Japonya'daki "küme bazlı önceliklendirme" (cluster-based prioritization) modeliyle de paralellik göstermektedir. Bizim modelde de hem sosyal hem de fiziksel riskler bir arada değerlendirilmiş; sadece merkezdeki kalabalık ilçeler değil, ulaşımı zor ya da temsil gücü düşük mahalleler de dikkate alınmıştır. Bu tutum, Birleşmiş Milletler Afet Risklerinin Azaltılması Ofisi'nin (UNDRR – United Nations Office for Disaster Risk Reduction) kırılğan grupları önceleme yönündeki rehber ilkeleriyle doğrudan uyumludur.

Modelin en pratik katkısı ise yerel karar vericilere sunduğu yönlendirici araç olmasıdır. AFAD, İBB ve ilçe belediyeleri gibi uygulayıcı kurumlar bu model sayesinde daha bilinçli, veriye dayalı ve adil müdahale planları oluşturabilir. Müdahale süresi ile ekip kapasitesi arasındaki uyumsuzluklar önceden tespit edilerek, kaynaklar rastgele değil, ihtiyaca göre dağıtılır.

İş sağlığı ve güvenliği (İSG) açısından bakıldığında, sahadaki ekiplerin karşı karşıya kalabileceği yangın, kimyasal sızıntı veya biyolojik riskler de modelin karar süreçlerine entegre edilmiştir. Bu sayede yalnızca yardım götürülenlerin değil, yardımı ulaştıran ekiplerin de sağlığı güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışan güvenliği, müdahale süreçlerinin sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmezdir.

Sosyal eşitlik bakımından modelin belki de en çarpıcı yanı, kaynakların yalnızca "zararın büyüklüğüne" göre değil, aynı zamanda "kimin bu zararlar başa çıkamayacağına" göre de dağıtılmasıdır. Bu, teknik bir planlama algoritmasından çok, insanı merkeze alan bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Özellikle yaşı, düşük gelirli ya da ulaşım açısından dezavantajlı mahallelere erken müdahale edilmesi, afetin hem doğrudan hem de dolaylı etkilerini azaltmak açısından oldukça değerlidir.

Genel olarak model:

- Çok kriterli ve bilimsel temelli bir karar çerçevesi sunması,
- Zamanla değişen kaynak ihtiyacını optimize edebilmesi,
- Sosyal politika ve iş sağlığı gibi genelde dışarıda bırakılan unsurları içermesi

bakımından hem akademik hem de uygulama dünyasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu yapı yalnızca bir hesaplama aracı değil, aynı zamanda adalet duygusu taşıyan bir stratejik planlama sistemidir. Veriye olduğu kadar vicdana da dayalı bir yönlendirme imkânı sunmaktadır. Belki de afet yönetiminde en çok ihtiyaç duyduğumuz şey, tam da budur.

Geleceğe yönelik olarak, bu modelin sadece deprem değil; sel, yangın, salgın gibi başka afet türlerine de uyarlanması mümkündür. Yapay zekâ destekli tahmin modelleriyle güçlendirilmesi, farklı senaryolarla test edilmesi ve daha mikro düzeydeki kırılganlık göstergelerinin (örneğin engellilik, toplumsal cinsiyet, dil bariyeri) dahil edilmesiyle çok daha kapsayıcı bir yapı kurulabilir.

Sonuç olarak, bu model yalnızca “nereye daha çok ekip gönderilmeli?” sorusunu yanıtlamıyor. Aynı zamanda “nerede geç kalırsak daha fazla hayat riske girer?” sorusunu da sormamıza olanak tanımaktadır. Bu yönüyle sadece teknik bir araç değil; insana dokunan, sahadaki gerçekliği gözetken, vicdanlı bir sistem olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Katkı ve Özgünlük

Bu çalışma, yalnızca İstanbul özelinde bir afet müdahale sistemi kurmakla kalmamış, aynı zamanda afet yönetimi alanına hem akademik hem de sahaya dönük pratik katkılar sunmayı hedeflemiştir. Literatürde sıkça karşılaştığımız tek boyutlu,

çoğunlukla bina hasarına odaklanan, statik yaklaşımlar yerine; sosyal politika, zaman boyutu ve iş sağlığı ve güvenliğini merkeze alan daha geniş bir çerçeve geliştirilmiştir. Burada geliştirilen model, hem karar vericilerin hem de uygulayıcıların işini kolaylaştıracak pratik bir rehber olma özelliği taşımaktadır.

Kuramsal Katkılar

Bu çalışmanın kuramsal gücü, afet sonrası kaynakların nasıl paylaştırılacağına ilişkin kararların sadece fiziksel yıkıma değil, aynı zamanda sosyal kırılganlık (örneğin yaşlılık, engellilik, yoksulluk) ve çalışan güvenliğine dayandırılmasıyla ortaya çıkıyor. Bu yaklaşım, Cutter ve arkadaşlarının (2003) sosyal kırılganlık teorisine dayanıyor. Müdahale adaletini merkeze alan bu model, eşitsizlikleri teknik karar süreçlerine dahil ediyor.

Ayrıca Markov zinciriyle zaman içindeki ekip hareketlerini modellemek, Türkiye’de nadiren kullanılan bir teknik. FEMA’nın (Federal Emergency Management Agency, 2022) kaynak akış sistemine benzer şekilde, bu model kaynakların sabit değil, ihtiyaçlara göre zamanla değiştiğini göz önüne alıyor.

Yöntemsel Katkılar

Modelin matematiksel altyapısı oldukça kapsamlı: Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), Markov zinciri, doğrusal programlama (GAMS) ve Python ile analizler bir arada kullanılmıştır. Akademik çalışmalar çoğu zaman bu teknikleri ayrı ayrı ele alırken, bu model onları bütünsel biçimde entegre etmiş ve sahaya uyarlamıştır.

UNDRR’nin (United Nations Office for Disaster Risk Reduction, 2020) önerdiği “veri temelli müdahale” yaklaşımıyla tamamen örtüşen bu yapı, aynı zamanda IFRC’nin (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2021) sosyal grupların önceliklendirilmesi ilkesini doğrudan sahaya uygulayabilecek bir araç sunmaktadır.

Uygulayıcı Kurumlara Katkı

Bu sistem, AFAD, İBB, kaymakamlıklar, il sağlık müdürlükleri gibi kurumların planlamalarında somut olarak kullanılabilir. Özellikle saha ekipleri için sadece nereye gidileceği değil, kimin daha acil yardım ihtiyacı olduğu da belirlenebilir hale gelmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca iş sağlığı ve güvenliği (İSG) verilerinin dahil edilmesiyle birlikte, model müdahale ekiplerinin güvenliğini de önceliklendirmiştir. ILO'nun (International Labour Organization, 2021) da belirttiği gibi, güvenli ekip demek sürdürülebilir müdahale demektir. Model bu anlayışı veri temelli şekilde desteklemektedir.

Uyum, Sürdürülebilirlik ve Transfer Edilebilirlik

Bu model sadece İstanbul için değil, farklı şehir ve afet türlerine göre uyarlanabilir bir altyapıya sahip. Yangın, sel, salgın gibi krizlerde de kullanılabilir. Parametreler yerel verilere göre yeniden tanımlanabilir.

Ayrıca akademisyenler ve yerel yöneticiler için açık kaynaklı bir örnek teşkil edebilir. Japonya'nın çok seviyeli müdahale zonlama sistemine (resilience zoning) benzer şekilde, Türkiye için de yerelleştirilmiş zonlama planları oluşturulmasına zemin hazırlayabilir.

Kısacası, bu çalışma yalnızca bir model önermekle kalmıyor; aynı zamanda afet müdahalesinde sosyal adaletin, veri temelli kararların ve ekip güvenliğinin birlikte düşünülmesi gerektiğini gösteriyor. Teoriyi uygulamayla buluşturan, insani değerlerle teknik yapıyı harmanlayan bir yaklaşımla önemli bir boşluğu dolduruyor.

Kaynakça

AFAD. (2023). *Türkiye Deprem Tehlike Haritası ve Senaryo Çalışmaları*. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Yayınları.

Cutter, S. L., Boruff, B. J., & Shirley, W. L. (2003). Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly*, 84(2), 242–261. <https://doi.org/10.1111/1540-6237.8402002>

FEMA. (2022). *Social Vulnerability Index Application in Emergency Planning*. Federal Emergency Management Agency. <https://www.fema.gov/data-tools/social-vulnerability-index>

Flanagan, B. E., Gregory, E. W., Hallisey, E. J., Heitgerd, J. L., & Lewis, B. (2011). A social vulnerability index for disaster management. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, 8(1). <https://doi.org/10.2202/1547-7355.1792>

ILO. (2021). *Occupational Safety and Health in Emergency Situations: Guidelines for Preparedness and Response*. International Labour Organization.

Leiras, A., de Brito Jr, I., Queiroz Peres, E., Rejane Bertazzo, T., & Yoshizaki, H. T. Y. (2014). Literature review of humanitarian logistics research: Trends and gaps. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 44(1/2), 112–137. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-07-2012-0240>

Saaty, T. L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. *International Journal of Services Sciences*, 1(1), 83–98. <https://doi.org/10.1504/IJSSCI.2008.017590>

UNDP. (2021). *Guidelines for Social Vulnerability and Inclusive Disaster Risk Management*. United Nations Development Programme.

UNDRR. (2020). *Words into Action Guidelines: Engaging for Resilience in Support of the Sendai Framework*. United Nations Office for Disaster Risk Reduction.

Wamsler, C. (2007). Managing urban risk: Perceptions of housing and planning as a tool for reducing disaster risk. *Global Built Environment Review*, 6(2), 48–64.

Yavuz, H. İ., & Baraçlı, H. (2023). Afet ve Acil Durum Sonrası Çalışmalarla İş Sağlığı ve Güvenliği Entegrasyonu. *II. Uluslararası ve XI. Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Kongresi Bildiri Kitabı*, Adana, Türkiye.

TÜİK. (2024). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları, 2024*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr>

BÖLÜM 4

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER AÇISINDAN VERGİLENDİRME YETKİSİ

BURCU TURAN¹

GİRİŞ

Hukuk devleti olmanın en önemli niteliklerinden birisi, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır. Temel hak ve özgürlükler, kişinin şahsı ile mündemiç nitelikte olan devredilemeyen, dokunulamayan mutlak haklardandır. İnsan hakları ile temel hak ve özgürlükler aynı nitelikte haklardır. İnsan haklarını devletin koruyup geliştirme yükümlülüğü vardır.

1982 Anayasası'nda temel hak ve ödevler Anayasa'nın 2. kısmında düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre 3 grup halinde temel hak ve hürriyetlerin tasnif edildiği görülmektedir: 1-Kişî hakları ve ödevleri, negatif hürriyet alanı denilen ve devletin müdahale etmemesinin yeterli kabul edildiği haklar, 2-Sosyal ve ekonomik hak ve ödevler, pozitif hürriyet alanı denilen ve devletin aktif olarak sağlaması gereken ve devlete sosyal hayatta ödevler yükleyen haklar, 3-Siyasi haklar ve ödevler ise katılmak hakları denilen ve devlet yönetimine katılmayı öngören hakları ve ödevleri içeren

¹ DR. Araştırma Görevlisi, Karatay Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 0000-0001-7358-1377, burcu.turan@karatay.edu.tr.

bölümlerdir. Bu sınıflandırma ayrıca uluslararası hak sınıflandırmasında Georg Jellinek tarafından yapılmıştır (Kapani, 1993: 6).

Kişi hak ve ödevleri, devletin bu hakların kullanılmasına müdahalesinin veya bir engelinin olmaması gerektiği için literatürde *negatif statü hakları* olarak geçmektedir (Erdoğan., 1996:). Bu haklar kişinin sırf insan olması adına, bedeni ve ruhu ile bütünleşmiş haklardır. Örneğin din ve vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, iktisadi haklar niteliğindeki mülkiyet hakkı, sözleşme özgürlüğü, kişi hak ve ödevlerindendir.

Sosyal ve ekonomik hak ve ödevler vatandaşa temin etmekte devletin olumlu bir edimini gerektiren haklardır. Bu yüzden uygulamada *pozitif statü haklar* olarak geçmektedir. Çalışma, konut, eğitim, sağlık hakları bu haklardandır (Erdoğan., 1996).

Siyasi haklar ve ödevler, vatandaşların siyasal faaliyetlerde bulunmasını sağlayan yönetime katılmasına imkân veren haklarıdır. *Aktif statü* hakları olarak tanımlanmaktadırlar (Erdoğan., 1996). Seçme seçilme hakkı, siyasi parti kurma hakkı gibi haklar örnek gösterilebilir.

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması ise, Anayasa gereğince kanunlarla yapılabilir. Ancak anayasa belli maddeler ile temel haklara müdahale konusunda yürütme ve yargı organlarına da yetkiler tanımıştır (Erdoğan., 1996).

Kanunla sınırlama konusunda Anayasanın yasa koyucuya çizmiş olduğu çerçeve şu şekildedir: Temel hak ve hürriyetler özlerine dokunulmaksızın, anayasanın ilgili maddelerindeki özel sebeplerle, kanunla sınırlanabilir (Odyakmaz & Kaymak & Ercan., 2012).

Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunu incelenmeden önce, hukuken kişi olmanın yani tam ve sağ doğmuş

olmanın veya tüzel kişilik kazanmış olmanın neticesi ve devlet imkanlarından bedeli karşılığında faydalanmak anlamına gelen *mükellef* kavramına ve bu kavramın sonuçlarına değinmekte fayda bulunmaktadır.

1.Vergi Mükellefi Olmak ve Mükellefin Hakları

Vergi Usul Kanunu’nun 8. maddesine göre “*Mükellef vergi kanunlarına göre kendisine vergi borcu düşen gerçek veya tüzel kişidir.*” Bu aşamada kanun ile kişi haklarından sayılan iktisadi hakların, sosyal ve ekonomik hakların sınırlanıp sınırlanmadığını, öncelikle vergi mükellefi kavramının incelenmesi ile irdelemek gerekmektedir. Mükellef Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre “*vergi vermekle yükümlü kimse*” olarak geçmektedir. Vergi yükümlülüğü hukukta yalnızca hak ehliyetine sahip olmayı gerektiren, bunun yanında aslında kavramın içeriğine bir borçlanma iradesi de girdiği için gerekli olmasına rağmen mükellef olmak için fiil ehliyeti aranmamaktadır. Gerçek kişiler bakımından herkesin anne karnında tam ve sağ doğmuş olması ile vergi mükellefi olduğu kabul edilmektedir. Yalnızca vergi mükellefi olmanın dahi kişi haklarına müdahale niteliği taşıdığını hak ehliyeti noktasında görmek mümkündür.

Devletin bir kısım alt yapı hizmetlerini finanse edebilmek amacıyla vergi öderiz. Bu halde devlet olmanın gereği olarak, vatandaşın alınan vergi olmadan devlet istikrarının korunamayacağını anlıyoruz. Kısaca vergi bir yükümlülüktür.

Mükellef terimini temel haklar ile ilişkilendirdiğimiz zaman karşımıza *mükellef hakları* çıkmaktadır. Ülkemizde Anayasa, uluslararası sözleşmeler, kanunlar ile korunan mükellef hakları, mükellefin vergi öderken vergi ödemenin kurallarını düzenleyen, devletten olumlu veya olumsuz bir edimde bulunmasını talep hakkı veren haklardır (Gerger., 2011). Ülkemizde anayasa ve kanunlar ile salt mükellef hakları olarak düzenlenmese de temel hak ve

hürriyetleri güvence altına alan tüm düzenlemeler aslında mükellef haklarını da korumaktadır.

1982 Anayasası'nın 73.maddesinde: *"Herkes kamu giderini karşılamak üzere mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür"* hükmü ile hukukun genel ilkelerinden ve anayasanın ruhu niteliğindeki "eşitlik ilkesi" anayasada gözetilmiştir. Aynı maddenin 3.bendinde ise: *"Vergi, resim, harç ve yükümlülükler, kanunla konulur değiştirilir veya kaldırılır"* hükmü ile de yine hukuk devletine olan güvenin sağlanması amacı ve idarenin kanuniliği ilkesi gereğince belirginliği ve önceden öngörülebilirliğini temin amacı güdülmektedir (Gerger, 2011: 31). Birey yasa içeriğini bilmeli davranışlarını yönlendirebilmelidir (Çilingir, 2012: 25). Bu durum aynı zamanda Anayasa'nın 2. maddesinde düzenlenen hukuki bilinirlik ile de ilgilidir.

Mükellef hakları salt anayasa ile teminat altına alınmamış, Bilgi Edinme Yasası, İdari Yargılama Usulü Kanunu gibi özel ve genel nitelikli kanunlar ile güvenceye kavuşturulmuştur (Gerçek, 2006: 123). "Vergi Mahremiyeti", 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 5. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre *"Kanunda görev tanımları belirtilen kişiler (Vergi muameleleri ve incelemeleri ile uğraşan memurlar; Vergi mahkemeleri, Bölge İdare Mahkemeleri ve Danıştay'da görevli olanlar; Vergi kanunlarına göre kurulan komisyonlara iştirak edenler; Vergi işlerinde kullanılan bilirkişiler) görevleri dolayısıyla mükellefin ve mükellefle ilgili kimselerin şahıslarına, muamele ve hesap durumlarına, işlerine, işletmelerine, servetlerine veya mesleklerine ilişkin olmak üzere öğrendikleri sırları veya gizli kalması gereken diğer hususları ifşa edemezler ve kendilerinin veya üçüncü şahısların yararına kullanamazlar"* Devletin sır saklama yükümlülüğünün bir görünümü de bu düzenlemede görülmektedir.

Kurum ve kuruluşlardan vatandaşın bilgi edinmesi konusunda Bilgi Edinme Yasasının 9. maddesi uyarınca *“Açıklık kural, gizlilik istisna olduğundan istenen bilgi ve belgelerde gizlilik dereceli veya kanunlarında açıklanması yasaklanan bilgiler ile açıklanabilir nitelikte olanların birlikte bulunması ve bunlar birbirinden ayrılabilir olması halinde gizli bilgiler çıkartılarak ilgisine yanıt verilecektir”* hükmü dahi vergi mükellefini koruyucu nitelikte ve bahsi geçen tüm bu düzenlemeler kişi haklarından *“Özel Hayatın Gizliliği”* hakkını çevreleyen düzenlemelerdir. Çalışmanın devamında yasama organına tanınan vergilendirme yetkisinin temel hak ve özgürlüklere etkisi ve sınırlandırmaları incelenecektir.

2.Vergilendirmenin Temel Hak ve Özgürlüklere Etkisi

Birçok devlette vergilendirme yetkisi, vatandaşlara devletin kamu hizmetlerine ödedikleri verginin bir karşılığını görme hakkını sağlamaya yönelik kullanılmaktadır. Çağdaş devlet anlayışı vergilendirme yetkisi ile yasamanın, devletin toplam çıkarlarını öne sürerek vatandaşlardan keyfi olarak vergi alınmasını doğru bulmamaktadır.

Vergilendirmenin temel hak ve özgürlükler ile ilişkisi kurulduğunda idari bir eylem olan vergilendirmenin yasalar aracılığı ile yapılması gerektiği açıktır. Temel hak ve özgürlüklerin ancak yasalar ile sınırlandırılabilceği anayasal bir kuraldır. Vergi yasaları ile yapılacak bir sınırlandırılmada aşırılığa kaçılması ve ölçsüzlük ile hak ve özgürlükler son bulur (Öncel., 2024).

Daha önce ana hatları ile tasnif ettiğimiz temel hak ve hürriyetleri ana çizgileri ile belirterek bu hakları Vergi Usul Kanunu ile ilişkilendirildiğinde en somut etkinin kişi hak ve özgürlükleri ile olduğu görülmektedir.

2.1.Kişi Hak ve Ödevleri ile Vergilendirme İlişkisi

Anayasa'nın 19. maddesinin 1. fıkrasına göre “*Herkes kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir*” madde devamında hürriyeti kısıtlayan hallere, suçluluk ve tutukluluk durumlarına ilişkin ilkeler düzenlenmiştir. Buna göre vergi ödememe halinde uygulanacak tedbirler kişi hürriyeti ve güvenliğine aykırı olamaz.

2.1.1.Zorla Çalıştırma Yasağı ve Vergilendirme

1982 tarihli Anayasanın 18. maddesine göre: “Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır” ifadesinden sonra “Şekil ve şartları kanunla düzenlenmek üzere hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalıştırmalar; olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler; ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları, zorla çalıştırma sayılmaz” İstisnası getirilmiştir. Örnek verecek olursak 442 Sayılı Köy Kanunun 12.maddesi ile olağanüstü hallerde köylü vatandaşın rızası olmasa da zorla ve aylıksız çalıştırılmasını neticede de İdare Hukukundaki "Mükellef" adı altındaki “kamu görevini” düzenlemektedir. Anayasa düzenlemesi ve kanun maddesinin kişi haklarına müdahale niteliğinde olduğu söylenebilir (Gülşen Güneş., 2011).

2.1.2.Özel Yaşamın Gizliliği ve Vergilendirme

Vergide gizlilik ilkesinin Vergi Usul Kanunu'ndaki düzenlemesine yukarda "Mükellef Hakları" bölümünde değinilmiştir. Vergi mahremiyeti kural olsa da bunun istisnaları vardır ve böyle de olsa devlet ile mükellef arasındaki bazı bilgilerin 3.kişilerin bilmesine izin verilen haller vardır. Bunlar: VUK 5/2-3-4-5.maddelerde düzenlenen Gelir ve Kurumlar Vergilerinin ilanı, vergi levhası, belge düzenine uymayan veya kaçakçılık yapan yükümlü veya sorumluların basın ve TRT yoluyla açıklanması, belge

düzenine aykırı davrananların meslek kuruluşlarına bildirilmesi olarak sıralanabilir (Güneş., 1998).

Vergi yasaları kişilerin mali güçlerini anlamak için özel yaşamlarının gizliliğine müdahale edebilmektedir (Güneş., 1998). Vergi Usul Kanunun 142. maddesindeki aramalı vergi incelemesi bunlardan biridir. Bu maddeye göre ihbar veya yapılan incelemeler dolayısıyla, bir mükellefin vergi kaçırdığına delalet eden emareler bulunursa bu mükellef veya ilgili diğer kişiler hakkında arama hakim kararı ile yapılabilir.

Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 12. maddesinde, arama ve el koyma ile ilgili getirilmiş olan “gecikme ve sakınca doğması hali” göz önünde bulundurulmadan mükellefe ait bazı belgelerin hakim kararı olmaksızın el konulabilmesine imkan veren bir düzenlemedir.

Vergide gizlilik ilkesinin varlığı vatandaşın 3. kişilere karşı korunmasını sağlarken devletin vatandaş hayatına her türlü müdahalesini haklı çıkarmaz (Güneş., 1998).

2.1.3.Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü ve Vergilendirme

1982 tarihli Anayasanın 23. maddesi herkesin yerleşme ve seyahat özgürlüğüne sahip olduğunu belirtmiştir. Daha sonraki fıkralarında, “...seyahat hürriyetinin suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle suç işlenmesini önlemek amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir” hükmü getirilmiş Vergi Usul Kanunundan önce tüm cezai hükümlerin ihlali halinde kişi özgürlüğünün sınırlanmasına zemin hazırlanmıştır.

Konu ile ilgili 5682 sayılı Pasaport Kanunun 22.maddesi 4/6/2008 tarihli değişiklikten önce (Vergiden borçlu oldukları pasaport vermeye yetkili makamlara bildirilenlere ibaresi aynen madde metninden çıkarılmıştır) şöyle geçmekte idi:

“Yurt dışına çıkmaları; mahkemelerce yasaklananlara, memleketten ayrılmalarında genel güvenlik bakımından mahzur

bulunduğu İçişleri Bakanlığınca tespit edilenlere, vergiden borçlu oldukları pasaport vermeye yetkili makamlara bildirilenlere pasaport veya seyahat vesikası verilmeyecektir” ilgili makamların vatandaşın vergi borcu bulunup bulunmadığı noktasında kesin bilgiye sahip olmaları gerekir (Güneş., 1998).

2.1.4. Mülkiyet Hakkı ve Vergilendirme

1982 Anayasasının 35.maddesine göre herkes mülkiyet ve miras hakkına sahiptir. Bu temel hak ve özgürlükler maddi niteliği ağır bastığı için vergilendirme konusunda devlet müdahalesine en yakın derecede bulunan haklardır. (Güneş., 1998). Bunun yanında Anayasa Mahkemesi kararına göre kişinin malvarlığına ilişkin bilgiler de özel hayatın gizliliğine girmektedir (AYM 26/27.9.1967 ,336/29).

Taşınmaz gelirinden malikin tasarrufunu kısıtlayan bir gelir vergisi, mirasçılarının mirastan yararlanmasını kısıtlayan bir veraset ve intikal vergisi bu hakların kullanılmasını zorlayıcı nitelikte olur. (Öncel., 2024).

Sosyal ve ekonomik haklar dışındaki diğer haklar vergilendirmeye daha açıktır. (Öncel., 2024). Fakat sosyal ve ekonomik hakların çoğundan devlet dolaylı da olsa vergi almaktadır. Örneğin Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevlerden 48. madde ile belirtilen çalışma ve sözleşme hürriyeti gereğince taraflar arasında yapılan sözleşmeler üzerinden 3885 sayılı Damga Vergisi Kanunu kapsamında alınan damga vergisi buna örnek olarak gösterilebilir. Yine çalışma özgürlüğü, Anayasa tarafından güvence altına alınmakla birlikte serbest meslek çalışanlarından alınacak fahiş gelir vergisi bu özgürlüğü kısıtlayacak nitelikte olacaktır.

3.Vergilendirme İlkelerinin Temel Hak ve Özgürlüklerle İlişkisi

Vergilendirme yetkisi vergileme ilkelerine bağlı olarak kullanılan bir yetkidir. Temel hak ve özgürlükler vergilendirme

ilkelerine bağlı olarak kuvvetlenmektedir. Bu ilkeler şunlardır (Sönmez & Ayaz., 1999):

- 1-Hukuk Devleti İlkesi
- 2-Yasal İdare İlkesi gereği vergilerin yasallığı ilkesi
- 3-Vergilemede Genellik ve Eşitlik İlkesi
- 4-Sosyal Devlet İlkesi İle Mali Güce Göre Vergi Ödeme İlkesi
- 5-Ayırma İlkesi
- 6-Vergi Ceza Hukukuna İlişkin İlkeler

Çalışmanın devamında vergilendirme ilkelerini, Anayasa Mahkemesi kararları doğrultusunda değerlendirmekte fayda bulunmaktadır.

3.1.Hukuk Devleti İlkesi

1982 Anayasasının 2.maddesine göre “Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Bir Hukuk Devletidir” Yüksek Mahkemenin verdiği bir kararda Hukuk Devleti ile temel hak ve özgürlüklerin ilişkilendirilmesi şu şekilde geçer:

"...tüm işlem ve eylemlerinin hukuk kurallarına uygunluğunu başlıca geçerlilik koşulu bilen, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurmayı amaçlayan ve bunu geliştirerek sürdüren ,hukuku tüm devlet organlarına egemen kılan ,Anayasaya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan ,insan haklarına saygı duyarak bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren ,Anayasa ve hukuk kurallarına bağlıluğa özen gösteren ,yargı denetimine açık olan ,yasaların üstünde yasa koyucunun da bozamayacağı temel hukuk ilkeleri ile Anayasa'nın bilincinden ayrılmayan devlettir" (AYM E. 1985/31, K. 1986/11 K.T. 27.3.1986).

Hukuk devleti ilkesi ile vergilendirme yetkisinin yasama veya yürütme organı tarafından temel hak ve özgürlüklere müdahale etmesinin önüne geçilmektedir (Sönmez & Ayaz., 1999).

3.2.Verginin Yasallığı İlkesi

1982 tarihli Anayasanın 73. maddesi ile “Vergilendirme yetkisi yasama organı tarafından kullanılır” hükmü getirilmiştir. Bu maddeden verginin ancak kanunla konulması, değiştirilmesi ve kaldırılmasının ana kural olduğunu belirtir (Sönmez & Ayaz, 1999).

Bu ilke, Anayasa Mahkemesi kararında vergi alımını mali yüküm olarak isimlendirerek kararında şöyle yer vermiştir.

"... mali yükümlerin yükümlülere, matrah ve oranları, tarh ve tahakkuku, tahsil usulleri yaptırımları ve zamanaşımı gibi çeşitli yönleri vardır. Bir mali yüküm bu yönleri dolayısıyla, kanunla yeterince çerçevelenmemişse, kişilerin sosyal ve ekonomik durumlarını, hatta temel hak ve özgürlüklerini etkileyecek keyfi uygulamalara yol açar. Bu bakımdan yükümler belli başlı öğeleri de açıklanarak ve çerçeveleri kesin çizgilerle belirtilerek kesinlikle kanunla düzenlenmelidir.

3.3.Vergilendirmede Genellik ve Eşitlik İlkeleri

1982 tarihli Anayasanın 10. maddesine göre: “Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, din, felsefi inanç, mezhep ayırım gözetilmeksizin eşittir”

Vergilendirmede genellik ve eşitlik konusunda düzenleme yapma yetkisi yasama organıdır. Yasa koyucu vergi yükümlülere bakımından ortaya çıkan fiili eşitsizliklere uygun düzenleme yapmada takdir yetkisine sahiptir. Anayasa mahkemesi takdir yetkisinin keyfi kullanılıp kullanılmadığını denetleyecektir (AYM E. 1970/36, K. 1970/50, K.T. 24.12.1970).

Anayasa Mahkemesi bu konuda verdiği bir kararında şu hükümde bulunmuştur: “*Anayasanın 10.maddesinde belirtilen eşitlik ilkesi aynı hukuksal durumda olan kişilerin aynı kurallara bağlı tutulacağının, değişik hukuksal durumda olanların ise değişik kurallara bağlı tutulmasının bir aykırılık oluşturmayacağı kabul edilmiştir*” (AYM, E. 1990/35, K. 1991/13 K.T. 06.06.1991).

Aynı kararın devamında hapis cezasının paraya çevrilmesinde asgari ücretin esas alınması konusunu eşitlik ilkesi ile tamamen ilişkilendirilerek şöyle bir sonuca bağlamıştır: “*...VUK 360/2 de kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezaların infazı hakkında 647 sayılı kanunun 4.maddesinde su ların nitelik, kapsam, cezalandırmadaki amaç gözetilerek farklı kurallar konulmuştur. Bu yönden yasa koyucunun para cezasını ağırlaştırılmış biçimiyle kişide yaratacağı korkutuculuk ve caydırıcılıktan toplum adına yararlanmayı düşünerek, özgürlüğü bağlayıcı cezanın, para cezasına çevrilmesinde ayrı kural kabul etmesinin eşitlik ilkesine aykırı bir yönü yoktur*” (AYM, E.1990/35 K. 1991/13, K.T 06.06.1991).

3.4.Sosyal Devlet İlkesi

Anayasa Mahkemesi Anayasanın 2. maddesinde hükme bağlanmış olan sosyal devlet ilkesinin mali güce göre vergilendirme esas  ile aralarındaki ilişkiyi şu kararı ile ortaya koymuştur:

“*...yasakoyucunun vergi yasalarını sosyal devletin vergi adaleti ilkesine uygun olarak düzenlenmesi gerekir. Vergi yükümlülerinin kendilerine, bakmakla yükümlü oldukları kimselere ilişkin vergilendirilmiş ya da vergi dışı bırakılmış kimi gelirlerine açıklama, kanıtlama imkanı tanınmaması kişilerin mali güçlerini aşan vergi y k m yle karşı karşıya bırakılması sonucunu doğurur ki bunun da sosyal devlet ilkeleriyle bağdaştığı söylenemez*” (AYM, E.1991/7, K. 1991/143 K.T. 12.11.1991).

Vatandaşın mali gücüne göre vergi ödemesi ilkesinde vergilendirmede kişinin gelir kaynağının yanında kişisel, medeni ailevi, sağlık durumu gibi şahsa özel durumları da göz önünde tutulur. (Sönmez & Ayaz, 1999:112).

1982 tarihli Anayasanın 73. maddesi temel alınarak şu şekilde karar vermiştir: *"...vergide eşitlik ilkesi, yükümlülerin vergi ödeme güçleri dikkate alınmak suretiyle vergilendirmenin yapılmasını öngörür. Başka bir deyişle kişilerin genel vergi yüküne kendi ödeme güçlerine göre katılmalarıdır. Bu durumda anayasada öngörülen verginin mali güce göre ödenmesi, herkesin vergi ödemesi ilkesiyle birlikte vergilendirmede adalet ve eşitlik ilkesine uygunluğu gösterir ve sosyal devletin en etkin aracını oluşturur. Verginin adaletli ve dengeli dağılımı bu ilkelere uyularak sağlanır."*

3.5. Ayırma İlkesi

Bu ilkenin amacı mükellefin gelir kaynağı ile ödediği vergi arasında bağlantı kurarak vergi ödemesini kolaylaştırmaktır. Eşit gelirli olsalar dahi sermayesi ile gelir elde eden kimsenin emeği ile geliri olan kimseye nazaran daha çok vergi ödeme gücüne sahip olduğu kabul edilir. Ayırma ilkesi açısından gelir; emek gelirleri, sermaye gelirleri, emek-sermaye gelirleri olarak ayrılır. (Sönmez & Ayaz., 1999).

Bu ilkeyle ilgili verilen Anayasa Mahkemesi kararında :*"...yasa koyucu anayasal kurallara uymak koşuluyla gelir, servet ya da harcamanın vergilendirilmesinde konulara, nitelik veya miktarlara göre kimi değişik ölçütler getirebilir; gelirin unsurlarına ve miktarına göre ayrı yükümlülükler ve oranlar belirleyebilir"* (Any Mah.1994/80 Esas 1995/27 Karar 06.07.1995).

SONUÇ

1982 tarihli Anayasa'da tahdidi bir şekilde tanımlanan temel hak ve hürriyetlerden birçoğu vergilendirme yetkisi ile ihlale

edilebilir. Ancak sosyal devlet anlayışının gelişmesi ve dolayısıyla devletin bireylerin hayatına müdahale sonucu doğurmasına elveren çekirdek haklar ve vergilendirmeye ilişkin meşruiyet eşiği yine Anayasa ve Anayasa Mahkemesi kararları ile korunmaktadır. Vergi ödememenin özgürlükleri bağlayıcı yönü en temel hali ile yurt dışına çıkma yasağı olarak gelmiştir. Bu düzenlemenin Anayasanın 12. maddesinde belirtilen hüküm içinde kendisine yer bulduğu söylenemez. Hükümlerin kontrolünü sağlayan Anayasa Yargısı denetim neticesinin mükemmel sonuç doğurmasında eksik kalmaktadır. Yürütme organı tarafından olağanüstü halin ilan edilmesi halinde bu durum tek başına temel hak ve özgürlükleri sınırlayıcı niteliktedir. Kanun maddeleri arasındaki çelişki ise bu sorunlardan biridir. Örneğin VUK' un 231. maddesinde faturanın malın teslim veya hizmetin yapıldığı tarihten itibaren 7 gün içinde düzenleneceği belirtilmiştir. Bu madde ile 7 günlük süre tanınmışken VUK 127. madde gereğince nakil vasıtasında faturanın bulundurulması zorunludur. Aynı kanunun fatura düzenlemesi için 7 gün süre verdikten sonra başka maddesinde her an bulundurulması zorunluluğunu getirmesi bariz bir çelişkidir. Hukuk devleti ilkesi, vergilendirme yetkisine hakim temel ilkelere de yansımıştır. Yalnızca pratikte gözetilmemektedir. Oranlılık ilkesi hukukun her alanında gözetilir. Temel Hak ve Özgürlüklerin sınırlandırılmasında oranlılığında dikkate alınması gerekir.

KAYNAKÇA

Sönmez, E. & Ayaz, G. (1999). *Vergi Yargısı*, Ankara: Oluş Yayıncılık.

Öncel, M. (2024). *Vergi Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Gülşen G. (2011). *Verginin Yasallığı İlkesi*, Ankara: 12 Levha Yayıncılık.

Erdoğan, M. (1996). *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Odyakmaz, Z.& Kaymak, Ü. & Ercan, İ. (2012). *Anayasa Hukuku*, Ankara: 12 Levha Yayıncılık.

Gerçek, A. (2006). Vergilendirmede Mükellef Hakları ve Türkiye’deki Durumun İncelenmesi, *Vergi Sorunları Dergisi*, S. 209, 121-149.

Çetin Gerger, G. (2011). *Mükellef Hakları ve Vergiye Gönüllü Uyum* İstanbul: Legal Yayıncılık.

Bilici, N. (2006). *Vergi Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

BÖLÜM 5

YEREL YÖNETİMLERDE ŞEFFAFLIK KÜLTÜRÜ

İBRAHİM ÇOBANLAR¹

Giriş

Şeffaflık konusundaki eğilimler ve çalışmaların hız kazanması 20. yüzyıl ikinci yarısına tekabül etmektedir. Bu eğilimler ve çalışmalar 2000’li yıllarda artarak devam etmektedir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışından yeni kamu yönetimi yaklaşımına doğru evrilmenin etkisiyle, şeffaflık konusu önem arz etmeye başlamıştır. Yeni kamu yönetiminin temel özelliklerinden olan şeffaflık, kamu kurum ve kuruluşlarında da kendisini göstermiştir. Devletler yapılarını yeni kamu yönetimi ilkelerine göre yeniden yapılandırmaya başlamışlardır.

Refah devleti anlayışı ile devasa yapılar haline gelen devletler, liberal politikaların egemen olmaya başlamasıyla giderek küçülmeye başlamıştır. Bu durum, kamu yönetiminde yeniliklere ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda; şeffaflık, hesap verebilirlik, halka yakınlık, katılımcılık, performansla dayalı ve etkinlik ilkeleri ön plana çıkmaya başlamıştır.

Şeffaflık ile bilginin tekeli olan devlet önemli bir gücünü kaybetmeye başlamıştır. Ancak bazı konularda hala gizlilik egemen

¹ Dr., Orcid: 0000-0002-6407-9358

anlayış olarak görülmektedir. Devletin bilgi paylaşımında bulunmaya başlamasıyla, halk ve devlet arasında bir yakınlaşma olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, devlete güven ile şeffaflık arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu iddia edilebilir. Yerel yönetimler halka en yakın birimler olduğu için ayrı bir öneme sahiptir. Yerel yönetimlerde görülen şeffaflık, halkın yerel yönetimlere güveninin artmasında etkilidir. Yerel yönetimlerde şeffaflık kültürü, bu açılarından düşünüldüğünde, önem arz etmektedir.

Çalışmanın konusu gereği şeffaflık ilkesi gereğince yapılan değişim ve dönüşüm çalışmaları/çabaları incelenmiştir. Kamu yönetiminde şeffaflığın önemi, ortaya çıkma sebebi, faydası ve yerel yönetimlerde görülen şeffaflık kültürü ele alınmıştır.

Geleneksel Kamu Yönetiminde Hakim Anlayış Olan Gizlilikten Şeffaf Yönetime Doğru Anlayış Değişikliği

“Yönetimin işleyişi, karar ve uygulamaları ve kamu hizmetlerinden yararlananlarla olan ilişkileri uzun dönemler boyunca gizlilik prensibine göre şekillenmiştir” (Şengül, 2008: 1). Gizlilik prensibinin hakim olduğu dönemlerde (gizlilik ile aynı anlamda kullanılabilen ancak farklı durumları ifade eden) kapalılık kavramı da önem arz etmiştir. Gizlilik; bilgi, belge vb. verilerin açıklanmaması anlamındadır. Kapalılık ise; kamu kurum ve kuruluşlarının dışarıdan gelen çeşitli etkilere karşı tepkisiz kalmalarını ve alınan kararların dayanaklarının kamuoyuna açıklanmamasını ifade eder. Gerçekleştirilen işlemlerin ve eylemlerin dış çevre tarafından anlaşılmasının ve izlenilmesinin güç olduğu bir durumdur.

“Chevallier’e göre kapalılıkla anlaşılması gereken yönetimle toplum arasındaki karşılıklı ilişki yokluğu değil, geri bildirim ilişkisi yokluğudur” (Şengül, 2008: 4). *“Kapalılık, yönetimin hizmet yürüttüğü çevre ya da halka karşı duyarsızlığını ifade ettiği halde,*

gizlilik, hem dış çevreye hem de yönetimin kendi içindeki birimlere karşı izlediği politikadır” (Eken, 2005: 6). Gizlilik ve kapalılık aynı anlamda kullanılan terimler olsa da aslında yönetimde farklı anlamlar ifade etmektedirler. Gizlilik ve kapalılık birbirlerini tamamlayan birbirleriyle pozitif yönlü etkileşimde olan terimlerdir.

Gizlilik, farklı alanlarda farklı yazarlar tarafından kullanım amacına ve alanına göre çeşitli tanımlamalar ile açıklanmıştır. Gizlilik çeşitlerinde de yine bu tanımlamalara bağlı olarak farklılıklar görülmüştür. Kamu yönetimi özelinde incelendiğinde, gizlilik kavramının iki yönünden bahsedilebilir. Bunlar; mutlak gizlilik ve nispi gizlilik şeklinde ifade edilebilir. Mutlak gizlilik; herkes için geçerli olan ve her türlü bilgi ve belge iletişimini yasaklayan durumu ifade ederken, nispi gizlilik ise; bilgi ve belgelerin sadece ilgili kişilere verilmesi, üçüncü kişilerin erişiminin yasak olması durumunu ifade etmektedir (Şengül, 2008: 4).

Genel anlamda yönetimde ve kamu yönetimde, özele inildiğinde ise yerel yönetimlerde mutlak gizliliğin hakim olduğu anlayışın giderek şeffaflık çerçevesinde dönüştüğü ifade edilebilir. Yönetim alanında gizliliğin yerleşik anlayış olmasında bazı durumlar etkili olmuştur. Bu duruma kaynaklık eden faktörler; kamu güvenliğinin sağlanması, kişisel verilerin korunması, kamu kurum ve kuruluşlarının yıpranmasının önlenmesi, devlet çıkarları ve bürokratik gücün sağlanması şeklinde ifade edilebilir. Ancak, bu faktörler dışında; yolsuzlukların saklanabilmesi, adaletsiz işlemlerin bilinmesinin engellenmesi, kötü yönetim uygulamalarının meşrulaştırılması ve denetimin engellenmesi gibi durumların gizlilik kapsamında korunmaya çalışıldığı da ifade edilebilir. Bu düşünce, şeffaflığın giderek artmasını sağlayan temel faktörlerden birisidir. Demokrasinin gelişmesi ve bilgi edinmenin hak olarak kabul edilmesiyle birlikte, gizlilik çerçevesinde üstü kolayca kapatılabilen durumların azalmaya başladığı iddia edilebilir. “*Nitekim, Uluslararası Saydamlık Örgütünün Rüşvet Algılama Endekslerine*

göre (CPI), yönetimde şeffaf olan ülkelerde rüşvetin, gizlilik anlayışının baskın olduğu ülkelere oranla çok daha az olduğu görülmektedir” (Şamdan, 2023: 928).

Yönetimde gizlilik anlayışı, özellikle 20. yüzyıl ikinci yarısından itibaren tartışma konusu haline gelmiştir. Bu bağlamda, yönetimde şeffaflık çabaları görülmeye başlanmıştır. “Şeffaflık kavramının örgütsel alanyazında kullanımı incelendiğinde, 20. yüzyıl sonlarına kadar alan uzmanlarının sadece söylemlerinde kaldığı; 21. yüzyılın başlarında ise kurumsal anlamda ortaya çıkan skandallar ile örgütsel alanyazında artan bir hızla kullanılmaya başlandığı görülmektedir” (Tosun & Çelik, 2022: 103).

Şeffaflık; yapılan iş ve işlemlerin planlama aşamasından sonuçlanana kadar her süreçteki tüm bilgi ve belgelerinin kamuoyuyla paylaşılması, görünebilir olmak ve saydamlık olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda, *Gün Işığında Yönetim* olarak da bilinmektedir. Bir diğer ifadeyle şeffaflık, “kamu yönetiminin yaptığı eylem ve işlemlerin, ortaya koyduğu plan ve politikaların, yağıtığı harcamaların halkın bilgisine sunulmasıdır” (Taş, Durgun, & Avşar, 2024: 168). “Şeffaflık; yapılan tüm faaliyetlerin, eylemlerin ve gizli kalmış hukuk dışı davranışların, usulsüz iş ve işlemlerin açığa çıkarılmasını öngören bir çalışma ortamı ve sistemin oluşturulmasını ifade etmektedir” (Şamdan, 2023: 928). “Şeffaflık, genel olarak bireylerin, kurumların ve hükümetlerin faaliyetlerinin açık ve denetlenebilir olması anlamına gelir” (Şahin & Yılmaz, 2024: 189). “Şeffaflık kavramının tanımı incelendiğinde; öncelikli olarak kamu kurum ve kuruluşlarının tüm faaliyet, süreç, yetki ve sorumluluklarının açık olması gerektiği, sonrasında ise bunlara ilişkin kamuoyunun bilgi ve belge taleplerine cevap verebilmesi ön planda tutulduğu görülmektedir” (Yazıcı, 2018: 301).

Yönetimde şeffaflığın artmasını sağlayan bazı itici güçlerden ve faktörlerden bahsedilebilir. Bunlar; sivil toplum kuruluşlarının gelişmesi, halkın bilinçlenmesi ve eğitim düzeyinin artması,

bireylerin yönetime katılma isteği, devletlerin yönetim anlayışındaki dönüşümler, uluslararası kurum ve kuruluşların etkisi, vb. olarak ifade edilebilir. Bu faktörlerden, özellikle devletlerin yönetim anlayışındaki dönüşüm önem arz etmektedir. Bir devlet, kamu yönetimi anlayışını kapalılık ve gizlilik çerçevesinde devam ettirme gayesi içinde olduğu müddetçe, diğer faktörlerin şeffaflık adına itici güç olma durumlarının daha da zor olabileceği iddia edilebilir. Bu bağlamda, yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde yönetim anlayışında dönüşüm olmaya başlayan devletlerin, şeffaflık konusunda daha açık oldukları ve diğer itici gçlerin daha etkili hale gelebilerek şeffaflık dönüşümünün daha hızlı gerçekteşebildiği söylenebilir.

şeffaflık, devletin faaliyetlerinin kamuoyu tarafından bilinmesini sağlar. Bu durum, devlet ve vatandaş ilişkisinde olumlu yönde bir etkiye sahiptir. şeffaflık sayesinde, vatandaşın devlete olan güveninin arttığı ifade edilebilir. Ayrıca, şeffaf bir kamu yönetimde, halkın yönetime katılımının arttığı ve bu durumun demokrasiyi geliştirdiği belirtilebilir. şeffaflığın etki ettiği bir diğer husus olarak, yönetimin hesap verebilirliğini ortaya çıkarması gösterilebilir. şeffaflık sayesinde; kamu yöneticileri, bürokratlar, siyasiler ve politika yapıcılar gizlilik ve kapalılık kalkanının arkasına sığınma güçlerini kaybederler ve hesap verilebilirlik artar.

şeffaflığın sağlanabilmesi adına yönetimin bazı adımlar atması gerekmektedir. Hesap vermeye açık olmak, iş ve işlemlerin detaylarını paylaşmak vb. olumlu gelişmeler tek başına şeffaf bir yönetimin oluşmasına yeterli değildir. Çünkü, bu durumlar yine yönetimin elinde ve inisiyatifinde kalabilmektedir. Bu sebeple, bilgi edinme hakkı önem arz etmektedir. Bilgi edinme hakkının sayılan diğer durumlar farkı; bireylerin, kurumların, kuruluşların ve şirketlerin merak ettikleri, öğrenmek istedikleri, iş ve işlemlerini şekillendirirken kullanmak istedikleri bilgi ve belgeleri yönetimden talep edebilmesini ifade eder. Bu sayede, yönetimin açıklamasını

beklemek ve/veya yönetimin açıkladığı kadarıyla yetinmek durumlarının ötesine geçilebilmektedir. Yönetimde şeffaflık için oldukça önem arz eden bilgi edinme hakkı ayrı bir başlıkta ele alınmıştır.

Bilgi Edinme Hakkı

Bilgi edinme hakkı çeşitli uluslararası metinlerde düzenleme konusu olmuştur. Birleşmiş Milletler Evrensel Bildirgesi'nin 19. maddesinde bilgi edinme hakkı iletişim özgürlüğü kapsamında ortaya konulmuştur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesinde benzer bir düzenleme mevcuttur. 1966 tarihli Milletler Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi bilgi edinme hakkı çerçevesinde önemli olarak sunulabilecek bir diğer uluslararası hukuki metindir. 1976'da Avrupa Konseyi, yönetimde şeffaflık konusunda sempozyum düzenlemiştir. Avrupa Konseyi'nin 1981 tarihli kararında yönetsel belgelere erişim hakkı düzenlenmiştir. Avrupa Birliği adına 1997 yılında Amsterdam Antlaşması önem arz etmektedir. 2001 yılında Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon belgelerine erişim hakkı somut hale getirilmiştir.

Türkiye'de bilgi edinme hakkı çerçevesinde önem arz eden dönemler, durumlar ve mevzuattaki bazı düzenlemeler ele alınmıştır. Bu bağlamda;

- MEHTAP ve KAYA raporları,
- Kalkınma Planları,
- Avukatlık kanunu, medeni kanun, devlet memurları kanunu gibi kanunlardaki düzenlemeler,
- 1986 Hava Kalitesini Koruma Yönetmeliği ve 1993 Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliği gibi yönetmelikler,
- 2003 tarihli Bilgi Edinme Hakkı Kanunu,

- Anayasa’da yer alan dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı (madde 74) bilgi edinme hakkı çerçevesinde Türkiye’de önem arz eden maddeler olarak ifade edilebilir.

Yukarıda sayılan maddeler içinde Bilgi Edinme Kanunu, doğrudan bu konuda yapılmış bir düzenleme ve yasal dayanak olması sebebiyle ayrıca bir önem sahiptir. 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, TBMM tarafından kabul edilmiş ve 24 Ekim 2003 tarihinde resmi gazetede yayımlanmıştır. Kanunun resmi gazetede yayımlanmasından itibaren 6 aylık bir hazırlık zamanı tanınmış ve 24 Nisan 2004 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı madde 1’de; *“demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine uygun olarak kişilerin bilgi edinme hakkını kullanmalarına ilişkin esas ve usulleri düzenlemek”* şeklinde açıklanmıştır. Kanunun kapsamı için madde 2’de; *“kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının faaliyetlerinde uygulanır”* ifadesine yer verilmiştir. Kanunun belirli bir kitle için değil, herkese hitap ettiği madde 4’teki *“herkes bilgi edinme hakkına sahiptir”* ifadesinden anlaşılabilmektedir.

Bilgi edinme hakkı çerçevesinde bazı sınırlamalar mevcuttur. Bu sınırlar kanunda açıkça belirtilmiştir. 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’na göre;

- Yargı denetimi dışında kalan işlemler,
- Devlet sırrına ilişkin bilgi veya belgeler,
- Ülkenin ekonomik çıkarlarına ilişkin bilgi veya belgeler,
- İstihbarata ilişkin bilgi veya belgeler,
- İdari soruşturmaya ilişkin bilgi veya belgeler,
- Adli soruşturma ve kovuşturmayla ilişkin bilgi veya belgeler,
- Özel hayatın gizliliği,

- Haberleşmenin gizliliği,
- Ticari Sır,
- Fikir ve sanat eserleri,
- Kurum içi görüş, bilgi notu ve tavsiyeler,
- Tavsiye ve mütalaa talepleri kanun çerçevesinde, bilgi edinme hakkının sınırları olarak belirtilmiştir.

Yukarıda sayılan maddeler dışında kalan bilgi ve belge taleplerinin olumlu karşılanması beklenmektedir. Bilgi edinme başvurusu olumsuz sonuçlananlar için Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu'na başvuru yapabilme olanağı vardır. Hangi kurum veya kuruluşa, ne zaman, ne hakkında başvuru yapıldığı ve ilgili kurumun veya kuruluşun ne cevap verdiği bilgilerini içeren bir dilekçe ile Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu'na başvuru yapılabilmektedir.

Bilgi Edinme Kanun'a tâbi olan kamu kurum ve kuruluşları, her yıl rapor hazırlayarak, bir önceki yıla ait bilgi edinme başvurularının; sayısını, olumlu yanıtlanan başvuru sayısını, reddedilen başvuru sayısını, gizli ya da sır niteliğindeki bilgi ve belgeler çıkarılarak yanıtlanan başvuru sayısını, başvurusu reddedilmesi üzerine itiraz edilen başvuru sayısını ve bunların sonuçlarını Şubat ayının sonuna kadar Bilgi edinme Değerlendirme Kurulu'na gönderirler. Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu, toplanan raporlardan genel rapor oluşturarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Nisan ayının sonuna kadar sunar. Meclis'e ulaşan raporlar, TBMM Başkanlığınca kamuoyuna açıklanır.

Yerel Yönetimlerde Şeffaflık ve Bilgi Edinme

Türkiye'de mevcut yasalar çerçevesinde; il, belediye ve köy olmak üzere üç yer yönünden yerel yönetim birimi bulunmaktadır. Halka hizmet sunumunun en yakın birimler tarafından yapılması ve ihtiyaçların yerel özellikler dikkate alınarak tespit edilmesi önem arz

etmektedir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin halkla iç içe, şeffaf ve katılımcı olmaya özen göstermeleri gereklidir.

Yerel yönetimlerde şeffaflığı sağlayabilmek adına bazı uygulamaların yerel yönetim birimlerince uygulandığı görülmektedir. Bunlar; bilgi edinme birimlerinin oluşturulması, 7/24 destek hatlarının açılması, web sayfalarından yapılan duyurular, bölge halkının görebileceği noktalarda kurulan panolar, kurumların/kuruluşların dergi, gazete vb. gibi yayınları, kent konseyleri, halk masaları ve bazı konularda halka danışılmak üzere oluşturulan yerel referandumlar olarak ifade edilebilir. Bu durumlar dışında; yıllık planlar, faaliyet raporları, meclis toplantılarının halka açık olması ve/veya yayınlanması da şeffaflığın sağlanmasında önemli olarak gösterilebilir.

Köyler, illere ve belediyelere göre daha küçük yerleşim yerleridir. Hemen herkesin birbirini tanıdığı, iş ve işlemlerden haberdar olduğu düşünülebilir. Ayrıca, resmi başvuru olmadan bazı bilgi ve belgelerin paylaşılabildiği ifade edilebilir. Belki de bu sebeplerden dolayı, köylerde, bilgi edinme başvuruları neredeyse yok denecek kadar az sayıdadır. İl bazında düşünüldüğünde, valilikler bilgi edinme başvurularının muhattabı olarak gösterilebilir. 2008 yılında, il özel idareleri faaliyetleri üzerine Kocaeli il genel meclis üyeleriyle yapılan bir araştırmada; şeffaflığın il özel idare faaliyetlerinde temel prensip olarak kabul edilmesi gerekliliği, şeffaflığın demokrasiyi güçlendirdiği, il genel meclis kararlarının uygun araçlarla halka duyurulması gerekliliği (Es & Şengül, 2008) tespit edilmiştir. İl genel meclis üyelerinden veri toplanmış olması ve şeffaflığı destekleyecek sonuçlara erişilmiş olması sebepleriyle önemli olarak gösterilebilir.

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'na tâbi kurum ve kuruluşlardan olan valilikler ve belediyeler, her yıl bir önceki yıla ait bilgi edinme başvurularını raporlayarak Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu'na sunar. Kurul ise her yıl Nisan ayının sonuna kadar

TBMM’ne genel rapor ekleyerek iletir. Ancak, uygulamada, bir süredir rapor paylaşılmağı dikkat çekmiştir. Erişilebilen son veriler 2022 yılına aittir. Bu sebeple, 2022 yılı verileri üzerinden bir inceleme yapılabilmiştir. 2022 yılı valiliklere yapılan bilgi edinme başvurularının sayısal değerlerine Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1 Valiliklerde Bilgi Edinme Başvurusu Durumu

Bilgi edinme başvurusu toplamı	726.924
Olumlu cevaplanarak bilgi veya belgelere erişim sağlanan başvurular	555.373
Kısmen olumlu cevaplanarak kısmen de reddedilerek bilgi ve belgelere erişim sağlanan başvurular	57.149
Reddedilen başvurular	45.540
Gizli ya da sır niteliğindeki bilgiler çıkarılarak veya ayrılarak bilgi ve belgelere erişim sağlanan başvurular	2.851
Diğer kurumlara ve kuruluşlara yönlendirilen başvurular	66.011
Başvurusu reddedilenlerden yargıya itiraz edenlerin toplam sayısı	512

Kaynak: (TBMM). <https://www.tbmm.gov.tr/BilgiEdinme/KurulRaporlari>.

17 bakanlığın, valiliklerin ve belediyelerin yer aldığı raporda, valilikler 726.924 bilgi edinme başvurusu ile ilk sırada yer almıştır. Bunların çok büyük çoğunluğu, 555.373 başvuru, hiç bir engel olmadan ve kısıtlamalara gidilmeden yanıtlanmıştır. 66.011 başvuru ise, valiliklerce, ilgili diğer kurum ve kuruluşlara yönlendirilmiştir. Bu durum, valiliklerin bilgi vermekten çekinmediğinin ve şeffaflığı gözettiğinin bir göstergesi olarak sunulabilir. Tablo 1’deki verilere göre dikkat çeken bir diğer husus, reddedilen başvurusu sayısı 45.540 iken; başvurusu reddedilenlerden yargıya itiraz edenlerin sayısı sadece 512’dir.

Belediyeler; sahip oldukları bütçe, hizmet yükümlülükleri ve hizmet çeşitliliği, etki alanlarının coğrafi büyüklüğü ve nüfus yoğunluğu gibi kriterler sebebiyle yerel yönetim denildiğinde akla ilk gelen birimler olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda, şeffaflık kültürü çerçevesinde belediyeler üzerinden de inceleme yapılmıştır.

2022 yılı bilgi edinme hakkı çerçevesinde bilgi edinme başvuruları genel raporu ele alındığında, en çok bilgi edinme başvurusu yapılan kurum ve kuruluşlarından birisinin belediyeler olduğu görülmüştür. 17 bakanlığın, valiliklerin ve belediyelerin yer aldığı raporda, valilikler 726.924 bilgi edinme başvurusu ile ilk sırada yer alırken, belediyeler ikinci sırada en çok başvuru alan yer olmuştur. Belediyelere yapılan başvuruların sayısal değerleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2 Belediyelerde Bilgi Edinme Başvurusu Durumu

Bilgi edinme başvurusu toplamı	178.386
Olumlu cevaplanarak bilgi veya belgelere erişim sağlanan başvurular	142.406
Kısmen olumlu cevaplanarak kısmen de reddedilerek bilgi ve belgelere erişim sağlanan başvurular	20.084
Reddedilen başvurular	4.765
Gizli ya da sır niteliğindeki bilgiler çıkarılarak veya ayrılarak bilgi ve belgelere erişim sağlanan başvurular	971
Diğer kurumlara ve kuruluşlara yönlendirilen başvurular	10.160
Başvurusu reddedilenlerden yargıya itiraz edenlerin toplam sayısı	242

Kaynak: (TBMM). <https://www.tbmm.gov.tr/BilgiEdinme/KurulRaporlari>.

Tablo 2’de de görüldüğü gibi belediyelere 1 yıl içinde toplam 178.386 bilgi edinme başvurusu yapılmıştır. Bunların çok büyük çoğunluğu, 142.406 başvuru, hiç bir engel olmadan ve kısıtlamalara gidilmeden yanıtlanmıştır. Bu durum, belediyelerin bilgi vermekten çekinmediğinin ve şeffaflığı gözettiğinin bir göstergesi olarak sunulabilir. Tablo 2’deki verilere göre dikkat çeken bir diğer husus, reddedilen başvurusu sayısı 4.765 iken; başvurusu reddedilenlerden yargıya itiraz edenlerin sayısı sadece 242’dir. Başvurunun reddine ilişkin yapılan açıklama mı yeterli görülmüştür, başvurusu reddedilenler başvurusunun peşine mi düşmemiştir veya zaten reddedileceğini bilerek mi başvurmuştur gibi durumlar sorgulanmaya muhtaçtır. Bu durum özelinde, reddedilen başvuru

sahiplerinin neden yargıya itiraz etmediklerine dair görüşmeler yoluyla veri toplanabilir ve bu durum açıklığa kavuşturulabilir.

Sonuç

Şeffaf bir yönetim sağlayabilme adına gizlilikten uzaklaşmak ve kapalılıktan kaçınmak önem arz etmektedir. Bu bağlamda, bilginin ve belgenin talep edilmeden paylaşılabilirdiği ve talep edilebileceği mekanizmaların geliştirilmesi gerekmektedir. Yerel yönetimlerde bu mekanizmaların hali hazırda varolduğu ifade edilebilir. Ancak, yenilikçi uygulamalarla bu mekanizmaların geliştirilmesi gerektiği ifade edilebilir. Şeffaflığın sağlanabilmesi adına izlenebilecek en etkili yol ve yöntemin bilgi paylaşımı olduğu ifade edilebilir. Elde edilen veriler ışığında, yerel yönetimlerde ve yerel yönetimler özelinde valiliklerde ve belediyelerde, bilgi edinme başvurularının oldukça yüksek oranda karşılandığı görülmüştür. Karşılanamayan ve yargıya itirazda bulunulan talebin çok az sayıda kalması önemli bir şeffaflık göstergesi olarak sunulabilir. Yine de, bu sayının mümkün olduğunca aza indirilmesi adına çalışmalar yapılmalıdır.

Yerel yönetimlerin kendilerine yapılan bilgi edinme başvurularını raporlaştırdığı görülmüştür. Ancak, bu raporlarda başvuru sahiplerine ilişkin her hangi bir veri bulunmamaktadır. Kişisel verilerin korunması kaydıyla, başvuru sahiplerinin özellikleri ile edinmek istedikleri bilgi ve belgeler bir kategoride toplanabilir. Bu sayede, hangi yaş grubu daha çok neyi bilmek veya belgelemek istiyor, hangi işlemler veya faaliyetler kimler tarafından merak ediliyor, detay talep ediliyor, en çok başvuru yapılan alanlar/birimler hangileri vb. kategoriler oluşturularak bilginin veya belgenin talep edilmeden önce yayımlanmasına ilişkin bir değerlendirme yapılabilir. Böylece, bilgi veya belge talebi ile ilgili izlenen süreçler çok daha kısa sürede aşılabılır.

Belediyeler başta olmak üzere yerel yönetimlerde; bilgi edinme, halk masası, vb. isimlerde birimlerin olduğu görülmüştür. Bu birimlerin varlığı şeffaflık adına önem arz etmektedir. Aktif bilginin yanı sıra pasif bilgiye de halkın ulaşabilmesi açısından elzem görülen bu birimlerin çokça kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bu birimler, şeffaflığın bir kültür olarak yerel yönetimlerde yerleşmiş olduğuna dair bir kanıt niteliğindedir. Halka en yakın hizmet götürme birimleri olan yerel yönetimlerde, şeffaflığın bir kültür olarak yerleşmiş olması ve bu bağlamda çalışmaların artarak devam ediyor olması, devlet adına da şeffaflığın kültür olarak yerleşmesinde önemli olduğu ifade edilebilir. Yerel yönetimlerde sağlanan şeffaflık, katılım ve güven ile devlette şeffaflık, katılım ve güvenin sağlanabileceği öngörülebilir.

Kaynakça

Eken, M. (2005). *Yönetimde Şeffaflık*. Adapazarı: Sakarya Kitabevi.

Şahin, K., & Yılmaz, A. (2024). Şeffaflık Toplumunda Özgürlük Problemi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(2), 185-195.

Şamdan, Y. (2023). Türk Kamu Yönetiminde Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(3), 926-942.

Şengül, R. (2008). *Bilişim Çağında Şeffaf Yönetim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

T.C. Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu (2020). *Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Yıllara Ait Bilgi Edinme Raporları*. (01/03/2025 tarihinde www.bedk.adalet.gov.tr adresinden ulaşılmıştır).

Taş, İ. E., Durgun, S., & Avşar, Y. (2024). Büyükşehir Belediyelerinin Stratejik Planlarında Şeffaflık Arayışı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (67), 167-176.

TBMM. (1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Ankara: TBMM.

TBMM. (2003). 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu. Ankara: TBMM.

TBMM. (2022). *2022 Yılı Bilgi Edinme Genel Raporu*. (01/05/2025 tarihinde <https://www.tbmm.gov.tr/BilgiEdinme/KurulRaporlari> adresinden ulaşılmıştır).

Tosun, A., & Çelik, K. (2022). Okul Şeffaflık Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (64), 102-126.

Yazıcı, S. (2018). Kamu Yönetiminde Şeffaflık ve Hesapverebilirliğin Toplumsal Algısı: Bir Alan Araştırması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 295-317.

BÖLÜM 6

TWENTY YEARS IN THE FEAR OF CRIME LITERATURE: MAPPING GLOBAL RESEARCH TRENDS THROUGH A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

MEHMET DEMİRBAŞ¹

Introduction

Fear of crime is one of the most prevalent and complex social issues facing modern societies. It has been widely researched across all branches of the social sciences due to its influential position in individuals' day-to-day lives and the overall feeling of public safety. Fear of crime encompasses not only concerns about the threat of victimization but also the social, psychological, and economic consequences of these concerns. This fear is able to restrict individuals' liberty in public spaces, undermine social bonds, and even influence urban design and public policy. With such far-reaching effects, fear of crime has claimed a significant role in social science research.

Today, many methods have been developed to understand the impact of fear of crime on society. However, existing research on

¹ Asst. Prof, Turkish National Police Academy, Department of Security Strategies and Management, ORCID: 0000-0002-9760-1130

fear of crime is usually limited to a specific geographic area, social group, or type of crime. That restricted method prevents the development of a balanced understanding of how fear of crime is perceived and handled internationally. It is then necessary at this point to examine how the subject is investigated in different countries and to examine broad trends within the literature. This study employs a bibliometric study in order to examine how the literature surrounding fear of crime has evolved and shaped itself across the world.

Bibliometric analysis is a powerful method that is used to examine the intellectual structure and research trends within a particular field. By using various metrics such as publications, citations, and keywords, it allows researchers to identify key patterns as well as gaps in the literature. In this study, 2,357 academic articles published between the years 2004 and 2024 are examined in order to map how fear of crime research has evolved over time, determine the countries and themes that have contributed most to the literature, and address current trends in the literature.

Within this framework, the study addresses the following research questions:

- What is the distribution of academic publications on fear of crime, and which countries are the leading contributors?
- Which themes and topics are most prominent in the fear of crime literature?
- What are the prevailing research trends and existing gaps in the literature?

An equally important aspect of studies on fear of crime is how this phenomenon affects both social structure and individuals everyday lives. Fear of crime can lead individuals to spend less time

in public spaces, restrict their social interactions, and in some cases, adopt excessive security measures for personal safety (Ferraro, 1995). Such outcomes may contribute to broader social isolation and a decline in social capital within communities (Putnam, 2000). The societal consequences of fear of crime are especially pronounced in large cities and metropolitan areas. In this sense, fear of crime should be understood not only as an individual concern but also as a broader social issue.

Conceptual Approaches to Fear of Crime

Fear of crime refers to a set of emotional, cognitive, and behavioral responses arising from individuals' perceptions of the likelihood of becoming a victim of crime. This phenomenon is shaped not only by actual criminal incidents but also by individuals' perceptions of crime, past experiences, social environments, and the imagery they are exposed to through the media (Ferraro & LaGrange, 1987). In the literature, fear of crime is typically defined through the anxiety individuals feel about potential victimization and the behavioral consequences that follow (Hale, 1996). As clearly reflected in the bibliometric findings of this study, the concept of "fear of crime" lies at the heart of a broader security perception shaped both as an object of inquiry and through the very process of scholarly investigation.

Theoretical models developed to explain individuals' fear of crime have diversified over time and deepened in connection with specific social contexts. Especially since the 1980s, empirical research has shown that fear of crime is not solely rooted in perceptions of physical threat, but is also influenced by variables such as social status, gender, age, and residential environment (Garofalo, 1981). One of the earliest and most notable models in this regard is the vulnerability model. According to this model, certain groups—such as women, the elderly, immigrants, or individuals with

disabilities—are perceived as more physically or socially vulnerable within society and therefore tend to report higher levels of fear of crime compared to other groups (Killian, 1990). This heightened fear is closely associated with both direct and indirect experiences of victimization.

Direct victimization refers to an individual's personal experience of being subjected to a criminal act. Research has consistently shown that one of the strongest predictors of fear of crime is an individual's prior experience of direct victimization (Finkel or, Ormrod, Turner, & Hamby, 2005). Among groups such as children, women, and LGBT+ individuals, such experiences not only shape personal perceptions of safety but also influence the boundaries of their social lives (Widom, Czaja & Dutton, 2008). The fact that many of the most highly cited studies in the bibliometric analysis focus on cases of victimization involving children and women further underscores the central role of direct victimization in shaping fear of crime.

On the other hand, individuals do not necessarily have to experience direct victimization for fear of crime to develop; it can also emerge through indirect victimization. Indirect victimization refers to fear arising when a person is exposed to a crime that occurs in their immediate environment or witnesses the victimization of others through media coverage (Skogman & Maxfield, 1981). Rountree and Land (1996) make the key point that indirect victimization, particularly where significant media coverage is concerned, will tend to drive up fear levels significantly. In such circumstances, the format and style of media reporting can directly influence the perceptions of threat held by people. In recent decades, the growth in popularity of social media platforms has highlighted the role such indirect exposure plays. Especially when crime incidents are presented in video or live streaming format, they can pose the ability to induce immediate and intense fear responses

among large populations. Therefore, constant usage of terms such as "indirect victimization" and "digital victimization" within analysis highlights the need to revisit and expand traditional definitions of victimization in the literature.

A second significant factor in fear of crime is the concept of "perceived risk," or individuals' subjective assessment of their likelihood of victimization. Ferraro (1995) argued that it is not objective crime rates in a given area, but individuals' perception that they are apt to be victimized, that drives fear of crime. That is, fear of crime is more motivated by perceptions than by crime rates themselves. It is for this reason that concepts such as "perceived safety" and "fear of victimization" are central to confronting the psychological and social nature of fear of crime. Gerbner and Gross's (1976) mean world syndrome theory also suggests that this perception is indeed motivated largely by media exposure. It follows from this perspective that people who are regularly subjected to news about crime in the media might eventually overestimate the crime rate.

Environmental factors also play a significant role in fear of crime. Physical characteristics of the areas individuals reside may influence perceptions of safety and, in turn, levels of fear. Empirical work in line with concepts such as "built environment" and "neighborhood" forms the core of the literature that addresses environmental dimensions of fear of crime. Newman's (1973) Defensible Space theory and Cozens, Saville, and Hillier's (2005) Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) framework shows that fear of crime can be reduced through the strategic design and arrangement of physical space. Street lighting, open lines of sight, and community surveillance are some of the conditions that contribute to increased feelings of safety and threaten fear of crime.

Lastly, another dominant theme which is evident from the analysis is that of "poly-victimization," which is the condition of persons facing multiple types of victimization over the same time span. The status is proven to amplify the severity as well as the length of fear of crime (Finkelhor et al., 2007). Poly-victimization is being seen more and more in groups at greatest risk, including children, women, LGBT+ individuals, and migrant groups, showing the different patterns of fearing crime across different sociocultural environments. To conclude, the fear of crime literature offers a model that is multi-dimensional in nature, with topics such as direct and indirect victimization, perceived risk, environmental factors, and poly-victimization forming the core components of its structure. This theoretical framework—in accordance with the findings of the bibliometric study—can be used to explain how fear of crime is socially constructed at the individual level and how it conditions broader perceptions of security in society.

Methodology

This study utilizes a bibliometric analysis approach in examining how the organization of the fear of crime literature is structured at a world level, what issues characterize the topic, and how research collaboration trends have evolved. Bibliometric analysis is an organized approach of investigation that research the quantitative characteristics of academic literature in an effort to find out the intellectual structure, evolutionary trajectory, and scientific impact of a given field (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey & Lim, 2021). Given that fear of crime is an interdisciplinary and fast-paced discipline, extending beyond traditional systematic reviews or meta-analyses to conduct a macro-level mapping of literature constitutes one of the research's core motivations.

Earlier research on fear of crime has typically been limited to narrow topics (e.g., women's safety, aging, urban spaces) or even

confined to specific geographic regions such as the United States, the United Kingdom, and Australia (Hale, 1996; Lee & Farrall, 2009). This has not helped in the evaluation of the literature in a general sense. As a way of compensating for this shortage, the present research suggests reviewing and surveying academic publications on fear of crime between 2004 and 2024 from all over the world. In doing so, the research aims to contribute an interim synthesis of the literature as well as identify thematic agendas and gaps that can be employed in guiding future research.

Data was collected using the Web of Science Core Collection (WoS) database. WoS is one of the most popular sources of bibliometric analysis in the social sciences due to the fact that it contains peer-reviewed, high-impact journals (Zupic & Čater, 2015). The search was performed on 15th August 2024, using key words "fear of crime," "exposure to crime," "indirect victimization," "direct victimization," "crime victimization," and "fear of victimization." The "topic" field was selected, with matches in the title, abstract, and keywords. Early view publications and conference abstracts were excluded, and only articles with full-text availability were considered. Based on these inclusion criteria, 2,357 academic articles were identified.

Minimum threshold levels were established in the course of analysis for each form of examination. For instance, in citation analysis, only articles that had achieved a minimum of 50 citations were examined, while in analysis of co-authorship, only authors that had contributed to a minimum of five publications were considered. It was the purpose of establishing these thresholds to focus on those actors who are likely to make high impacts and to reveal the central and structural components of the literature.

As a consequently, temporal development of the literature within this research was examined using an analysis of the distribution of studies by year. Keyword analysis was used to

identify overarching themes and research directions, and academic collaboration and research interaction were examined using co-author analyses. Bibliographic coupling and citation analysis were used to define thematic concentrations and important work in the literature. Moreover, cooperation between countries, institutions, and individual scholars was charted using mapping tools to quantify the geographical and institutional views of scholarly contributions. Based on these analyses, the overall layout and developmental trajectory of the fear of crime literature were widely revealed.

Findings

In the findings section, the crime fear literature is examined through a multidimensional perspective as directed by the result of the bibliometric analyses. The analyses determine the main directions of the field, academic collaboration networks, and prominent scholarly contributions. In this regard, the structures between authors, institutions, countries, and highest cited sources are examined in depth, providing an in-depth analysis of the structural dynamics of the literature.

General Characteristics and Temporal Trends of the Publications

This section examines the bibliometric basis properties of the articles in the literature on fear of crime. The distribution by year of publication articulates the temporal patterns of scholarly output across the field, while the subject-area distribution provides an overview of the general interdisciplinary nature of fear of crime research. Analysis is more relevant when conceptually mapping the structural scope of the field before going on to the next thematic clusters.

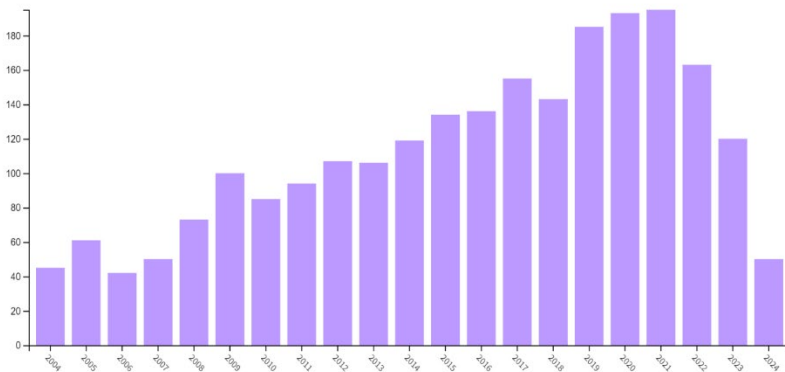
Table 1. Descriptive Overview of the Articles

Years Examined	2004-2024
Number of Articles	2,357
Number of Keywords	4,462
Number of Authors	4,858
Total Number of Citations	53,106

Source: Web of Science

The 2,357 articles analyzed between 2004 and 2024 contain a total of 4,462 keywords. These publications have received a total of 53,106 citations, of which 44,013 are non-self-citations. The H-index, a metric used to assess a researcher's scientific productivity and the citation impact of their work (Hirsch, 2005), is calculated as 92.

Figure 1. Yearly Trends in the Number of Publications

Source: Web of Science

An examination of the annual distribution of articles related to fear of crime shows that the highest number of publications occurred between 2019 and 2021. The peak year was 2021, with a total of 195 articles published. Although there has been an overall increase in studies on fear of crime compared to previous years, a decline is observed following 2021. In 2024, the number of publications dropped to 50; however, it is important to note that this

figure may rise, as the analysis was conducted before the end of the year.

Table 2. Distribution of the Articles by Web of Science Categories

Web of Science Categories	Record Caount	% of 2.357
Criminology Penology	1,075	45.628
Sociology	210	8.913
Public Environmental Occupational Health	157	6.664
Family Studies	136	5.772
Psychology Multidisciplinary	131	5.560
Psychology Applied	118	5.008
Social Sciences Interdisciplinary	118	5.008
Law	97	4.117
Psychiatry	83	3.523
Psychology Social	83	3.523

Source: Web of Science

The distribution of articles on fear of crime across Web of Science categories shows that this topic has been most frequently explored within the field of Criminology and Penology (45.63%). This is followed by Sociology (8.91%), highlighting the significance of the sociological dimension of fear of crime as a key area of research. Public, Environmental, and Occupational Health ranks third (6.66%), indicating growing attention to the public health implications of fear of crime. Other categories include Family Studies, Psychology (multidisciplinary, applied, social), Law, and Psychiatry, each representing less than 5% of the total. This distribution reflects the wide interdisciplinary interest in the topic, with a particular concentration in criminology, sociology, and public health. The disciplinary diversity underscores that fear of crime is not solely a matter of the criminal justice system, but also a topic directly linked to mental health, social relations, and overall quality of life (Hale, 1996; Ferraro, 1995). The multidimensional structure of the literature reinforces the interdisciplinary value of the present study.

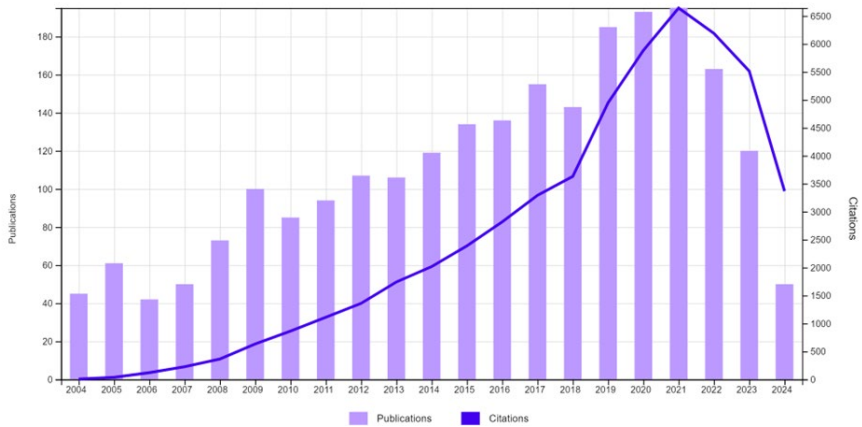
Table 3. Distribution of the Articles by Country

Countries/Regions	Record Caount	% of 2.357
USA	1,237	52.504
England	246	10.441
Australia	131	5.560
Canada	87	3.693
Spain	78	3.311
Netherlands	75	3.183
Sweden	63	2.674
Germany	62	2.632
South Korea	54	2.292
Peoples R China	47	1.995

Source: Web of Science

An analysis of the countries publishing the highest number of articles on fear of crime reveals that the United States leads the field with 52.50% of the total publications. The UK follows with 10.44%, while Australia ranks third with 5.56%. Canada holds fourth place with 3.69%, and other contributing countries include Spain, the Netherlands, Sweden, Germany, South Korea, and China, each accounting for less than 3% of the total. This distribution indicates that research on fear of crime is largely concentrated in developed countries, particularly the United States and the United Kingdom. However, Australia, Canada, and several European countries have also made noteworthy contributions to the field. The data suggest that studies on fear of crime have been predominantly shaped within the Anglo-Saxon academic tradition. The leading role of the United States and the UK may also be linked to the early implementation of public surveys and victimization studies in these countries.

Figure 2. Annual Distribution of Article Citations

Source: Web of Science

An analysis of citations to fear of crime-related articles between 2004 and 2024 shows that, excluding self-citations, the total number of citations is 44,013. The annual distribution of these citations is presented in Figure 2. As the figure indicates, citation counts peaked between 2019 and 2021, corresponding with the rise in the number of publications during the same period (see Figure 1).

Table 4. Top 10 Most Cited Articles and Their Key Information

Publications	Average Per Year	Total
Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., Postmes, T., & Garcia, A. (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: a meta-analytic review. <i>Psychological Bulletin</i> , 140(4), 921.	101.91	1,121
Finkelhor, D., Ormrod, R., Turner, H., & Hamby, S. L. (2005). The victimization of children and youth: A comprehensive, national survey. <i>Child Maltreatment</i> , 10(1), 5-25.	39.7	794
Clements-Nolle, K., Marx, R., & Katz, M. (2006). Attempted suicide among transgender persons: The influence of gender-based discrimination and victimization. <i>Journal of Homosexuality</i> , 51(3), 53-69.	37.32	709
Finkelhor, D., Turner, H., Ormrod, R., & Hamby, S. L. (2009). Violence, abuse, and crime exposure in a national sample of children and youth. <i>Pediatrics</i> , 124(5), 1411-1423.	43.25	692
Herek, G. M. (2007). Confronting sexual stigma and prejudice: Theory and practice. <i>Journal of Social Issues</i> , 63(4), 905-925.	29.78	536
Widom, C. S., Czaja, S. J., & Dutton, M. A. (2008). Childhood victimization and lifetime revictimization. <i>Child Abuse & Neglect</i> , 32(8), 785-796.	25.12	427
Katz-Wise, S. L., & Hyde, J. S. (2012). Victimization experiences of lesbian, gay, and bisexual individuals: A meta-analysis. <i>Journal of sex research</i> , 49(2-3), 142-167.	32.08	417
Teplin, L. A., McClelland, G. M., Abram, K. M., & Weiner, D. A. (2005). Crime victimization in adults with severe mental illness: comparison with the National Crime Victimization Survey. <i>Archives of general psychiatry</i> , 62(8), 911-921.	18.9	378
Hughes, K., Bellis, M. A., Jones, L., Wood, S., Bates, G., Eckley, L., McCoy, E., Mikton, C., Shake, T., & Officer, A. (2012). Prevalence and risk of violence against adults with disabilities: a systematic review and meta-analysis of observational studies. <i>The Lancet</i> , 379(9826), 1621-1629.	27.77	361
Finkelhor, D., Ormrod, R. K., & Turner, H. A. (2007). Re-victimization patterns in a national longitudinal sample of children and youth. <i>Child Abuse & Neglect</i> , 31(5), 479-502.	19.72	355

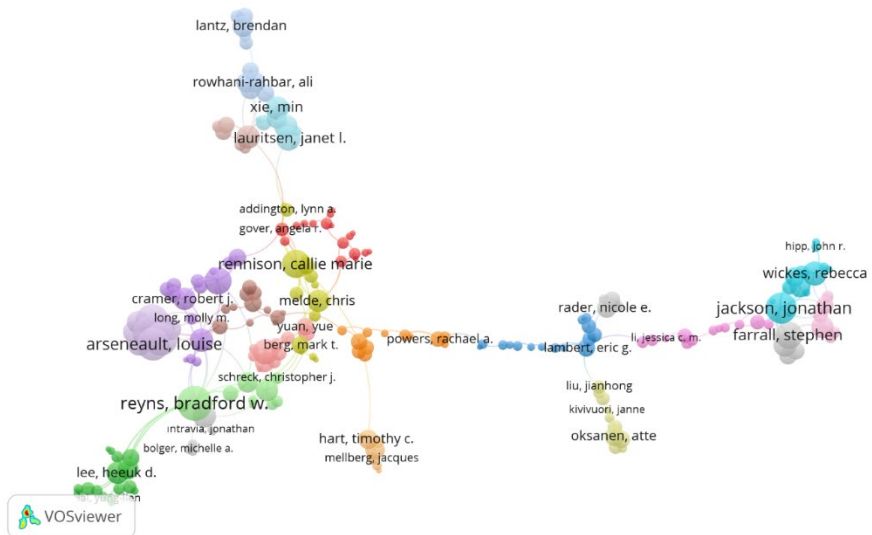
Source: Web of Science

The top-ranked article was published in the field of psychology. Schmitt et al. (2014) examined the impact of discrimination on psychological well-being, highlighting its adverse effects. Although this study does not directly address fear of crime or victimization, it contributes to the broader context of psychological vulnerability. The second most cited article, by Finkelhor et al. (2005), investigated experiences of violence, crime, and victimization among children aged 2 to 17. The study offered valuable insights into crime prevention by demonstrating that children exposed to one type of crime were more likely to experience further victimization within the same year. The third article, by Clements-Nolle et al. (2006), focused on individuals' gender identities and their exposure to violence. Subsequent highly cited articles primarily center on issues of gender and children, often situated at the intersection of fear of crime and psychology. Interestingly, some of these articles do not explicitly include "fear of crime" in their titles, yet their findings on the psychological consequences of victimization have significantly influenced the fear of crime literature. This illustrates how research on fear of crime intersects with individual-level psychological studies.

Co-authorship Analysis

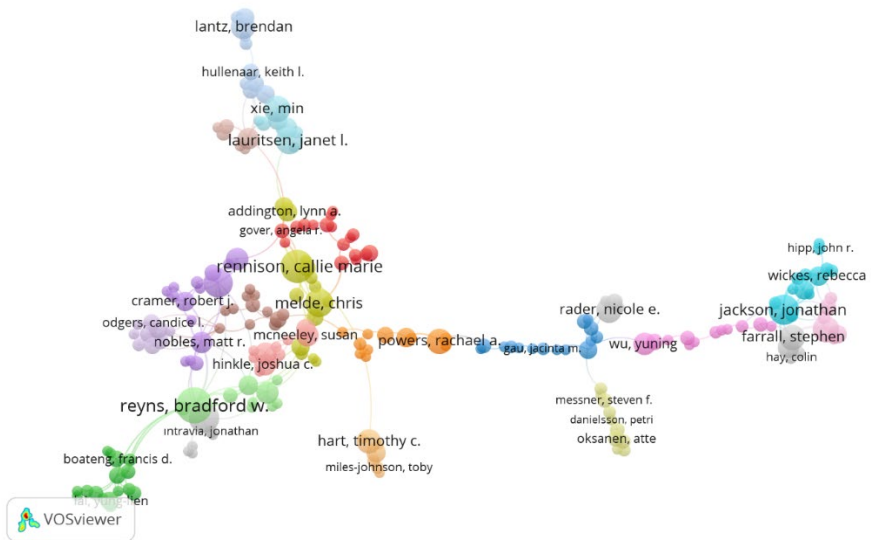
Co-authorship analysis is a helpful tool for comprehending the scope and intensity of intra- and interdisciplinary research collaborations among scholars. The method identifies authors and stakeholders involved in research networks and provides detailed information on knowledge exchange as well as power play in the field (Glänzel & Schubert, 2004). In the co-authorship analyses in this study, a condition of at least 5 citations was set as a condition for authors to be included in assessment.

Figure 3. Co-author Link Analysis

Co-authorship link analysis measures collaboration and association strength among different authors. The analysis identifies if two or more authors wrote a shared article together and the frequency at which these collaborations occur. Based on the analysis, of 4,585 authors, among whom there were extremely strong associations between 219 individuals (Figure 3). High link strength top authors were, in turn, Bradford W. Reynolds, Louise Arseneault, and Avshalom Caspi. Reynolds' work has been particularly focused on victimization matters.

Figure 4. Co-author Document Analysis

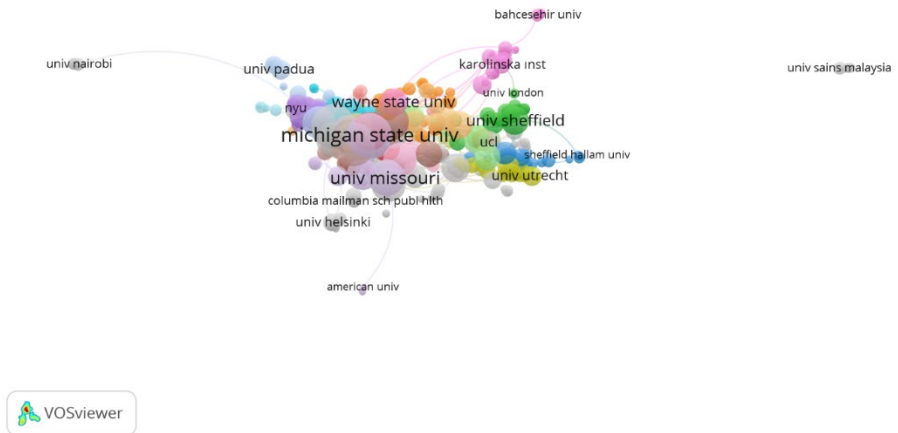

Co-author document analysis provides an assessment of how many publications have been co-authored by at least two individuals. The document-based analysis reveals 219 strong connections among authors. Within this framework, Bradford W. Reynolds stands out as the most prominent author, with 22 publications (Figure 4). He is followed by Callie Marie Rennison, who has co-authored 19 publications. Rennison's work has been particularly focused on gender-based and women-centered issues.

Figure 5. Co-author Citation Analysis

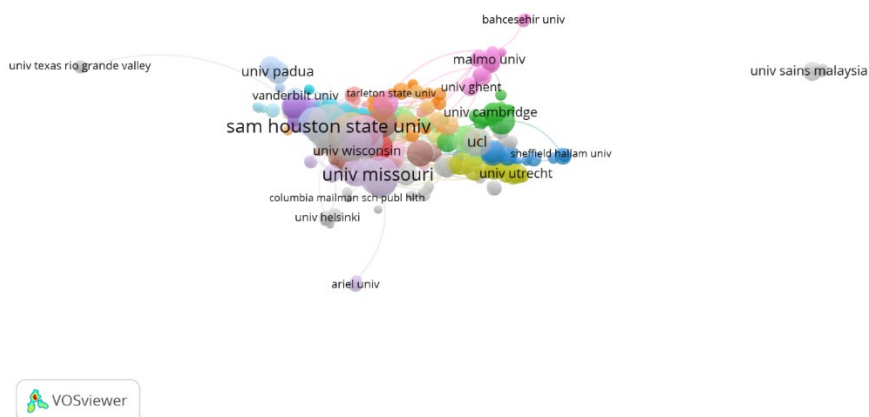
Co-author citation analysis demonstrates the scientific impact of collaborative work by showing how frequently co-authored publications are cited. The citation analysis of co-authors indicates that David Finkelhor ranks first with 1,455 citations. His research primarily focuses on children and youth. He is followed by Jonathan Jackson, with 1,092 citations. Jackson's body of work reveals a comprehensive examination of fear of crime from multiple perspectives.

Figure 6. Co-author Institutional Link Analysis

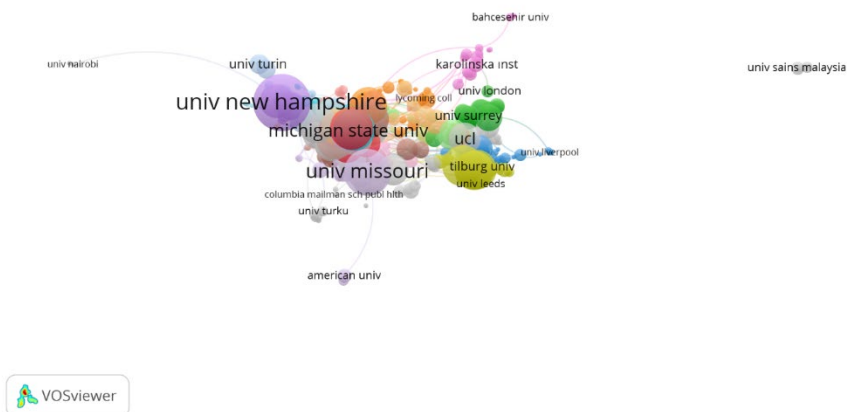
Co-author institutional link analysis examines whether researchers from two or more institutions have collaborated on publications. In this analysis, a minimum citation threshold of 5 was set per institution. The results show that, among 1,745 institutions, 470 have established collaborative links. The institutions with the strongest collaboration networks include, in order, Michigan State University, Sam Houston State University, the University of Cincinnati, and Arizona State University.

Figure 7. Co-author Institutional Document Analysis

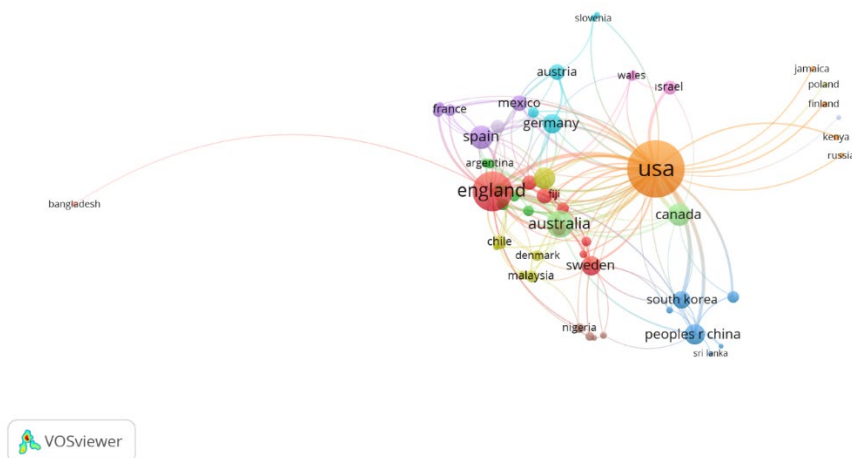
Co-author institutional document analysis assesses the extent of scientific collaboration and productivity between institutions by identifying how many joint publications researchers from different institutions have co-authored. The analysis reveals that Sam Houston State University stands out as the institution with the highest level of collaboration, with 55 documents, 1,194 citations, and a total link strength of 55. It is followed by Michigan State University and the University of Missouri.

Figure 8. Co-author Institutional Citation Analysis

Co-author institutional citation analysis demonstrates the scientific impact of publications resulting from inter-institutional collaborations. The analysis shows that the University of New Hampshire ranks first with 2,469 citations. It is followed by the University of Missouri with 1,657 citations and Arizona State University with 1,408 citations.

Figure 9. Co-author Country Link Analysis

Co-author country link analysis illustrates the intensity of international collaborations among authors. The analysis revealed strong connections between 57 out of 88 countries (Figure 9). Among these, the United States ranks first with 1,235 documents, 34,421 citations, and a total link strength of 233. It is followed by the United Kingdom with 243 documents, 7,286 citations, and a link strength of 116, and Australia with 131 documents, 2,641 citations, and a link strength of 54.

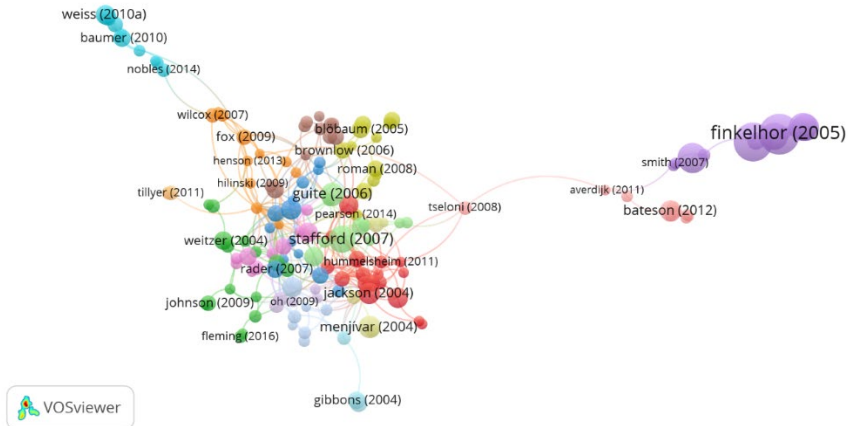
When countries are ranked by the number of documents, the order remains the same. A citation analysis by country was also conducted, which confirmed that the United States and the United Kingdom maintain their leading positions, while Canada ranks third with 2,789 citations.

Citation Analysis

In conducting the citation analysis, a minimum threshold of 50 citations per source was applied. The analysis first focused on

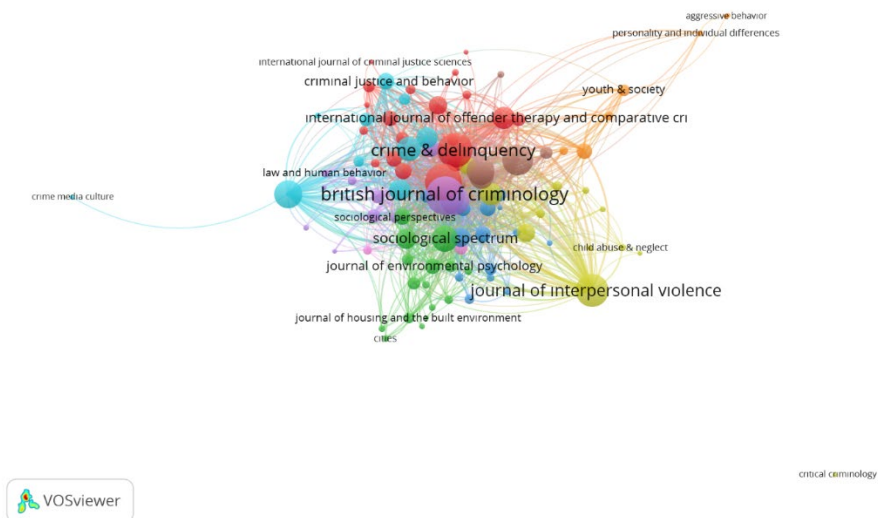
documents. Among 255 articles, strong citation links were identified between 155 of them.

Figure 10. Document Citation Analysis

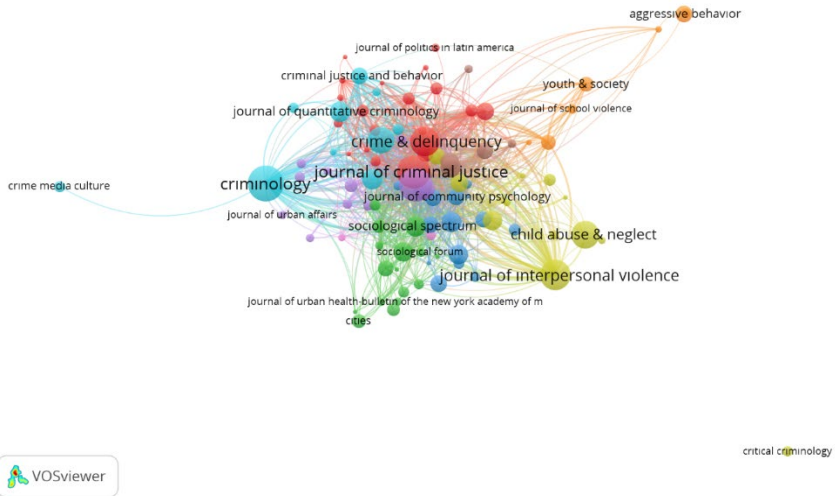
The analysis revealed a high level of interaction among studies that received at least 50 citations. Strong citation networks were observed among the key works in the fear of crime literature. While the most frequently cited studies are prominent within this network, link strength reflects not only the number of citations but also the relationships those citations establish with other documents, as well as the position of the cited work within the overall network. In this context, the study with the strongest link strength was identified as the article authored by Henson and Reyns (2015). This publication provides a comprehensive analysis of the fear of crime literature and offers valuable guidance for future research.

Figure 11. Journal Attribution Link Strength Analysis

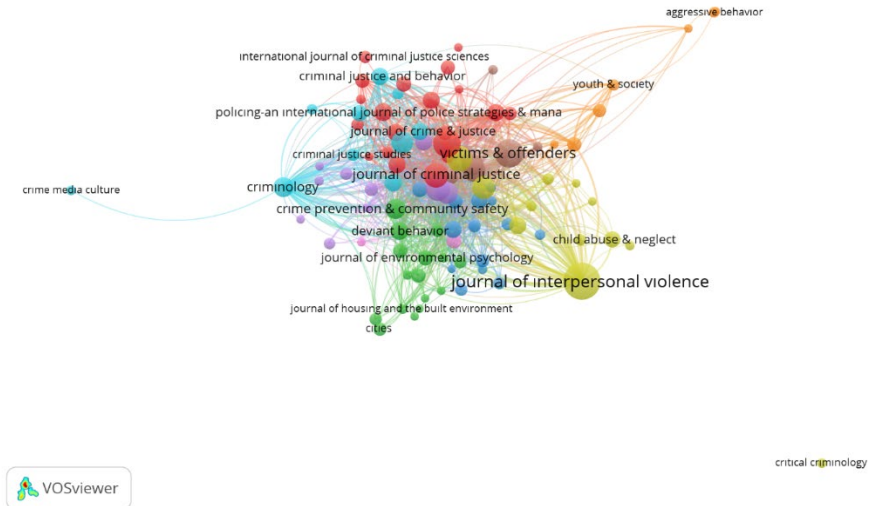
Source attribution link strength analysis reveals the interactions among studies in the literature and helps identify which sources are thematically and structurally aligned. In this analysis, inclusion criteria required each source to have at least 5 documents and a minimum of 10 citations. The evaluation showed that 99 out of 827 sources were engaged in strong citation relationships. The source with the highest link strength was *The British Journal of Criminology*, with 36 documents, 1,675 citations, and a total link strength of 621. It was followed by the *Journal of Criminal Justice* (38 documents, 1,590 citations, link strength: 571) and *Crime & Delinquency* (45 documents, 1,293 citations, link strength: 501).

Figure 12. Journal Citation Analysis

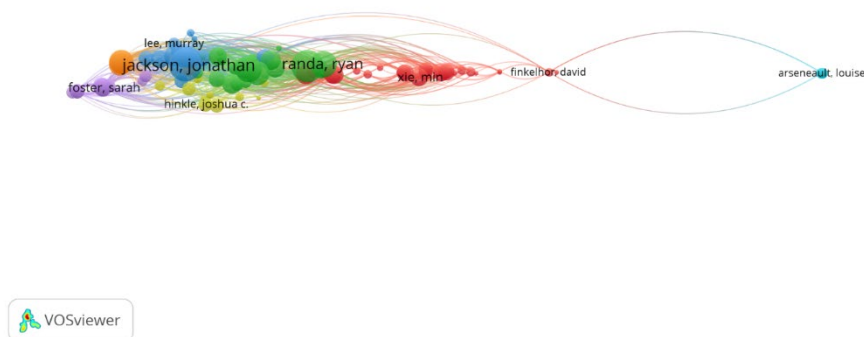
Source citation analysis reveals the scientific impact of a given journal and the extent to which it has been referenced within the academic community. According to the citation-based evaluation (Figure 12), *Criminology* emerges as the most cited journal, with 25 documents, 1,939 citations, and a link strength of 322. It is followed by the *British Journal of Criminology* and the *Journal of Criminal Justice*. Ranking fourth is the *Journal of Interpersonal Violence*, with 83 documents, 1,352 citations, and a link strength of 455.

Figure 13. Journal Document Analysis

Source document analysis refers to the number of documents referenced by a given source. When sources are examined based on the number of documents cited (Figure 13), the *Journal of Interpersonal Violence* ranks first with 83 documents. It is followed by *Victims & Offenders*, with 49 documents, 415 citations, and a link strength of 397. In third place is *Crime & Delinquency*, with 45 documents.

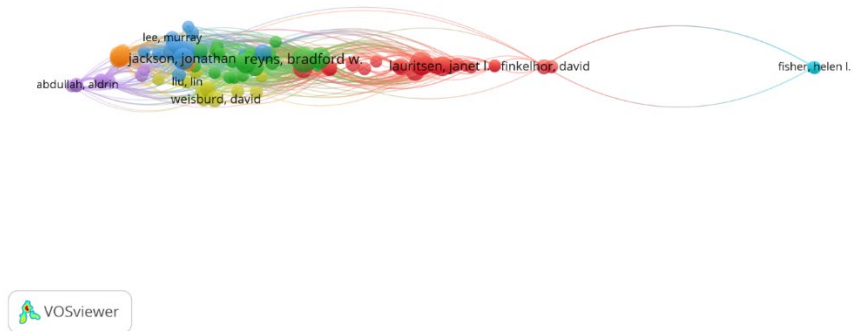
Figure 14. Author Attribution Link Strength Analysis

Author attribution link strength analysis examines the intensity of scholarly interaction between authors and reveals which researchers occupy more central and influential positions within the literature. For inclusion in this analysis, authors were required to have published at least five documents, each with a minimum of ten citations. Based on these criteria, 95 out of a total of 4,858 authors were found to have citation-based connections with one another.

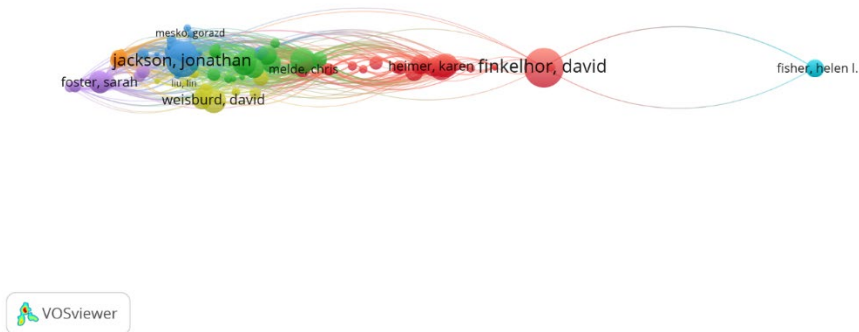
According to the author link strength analysis (Figure 14), Jonathan Jackson ranks first with 16 documents, 1,092 citations, and a link strength of 294. He is followed by Bradford W. Reynolds with 22 documents, 608 citations, and a link strength of 281. In third place is Kathleen A. Fox, with 15 documents, 505 citations, and a link strength of 193.

Figure 15. Author Document Analysis

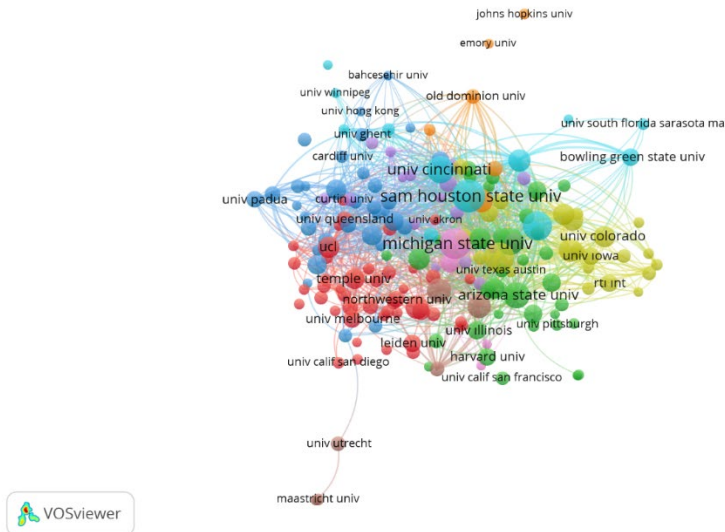
Author document analysis is used to identify the most productive researchers and to assess their scientific contributions. According to the citation-based evaluation of document counts (Figure 15), Bradford W. Reyns ranks first with 22 documents, followed by Callie Marie Rennison with 19 documents, and Jonathan Jackson with 16 documents.

Figure 16. Author Citation Analysis

Author citation analysis examines the total number of citations received across all of an author's publications. As shown in Figure 16, the results closely align with those from the co-authorship citation analysis. David Finkelhor ranks first with 1,455 citations, followed by Jonathan Jackson with 1,092 citations, and Bradford W. Reynolds with 608 citations.

Figure 17. Institution Document Analysis

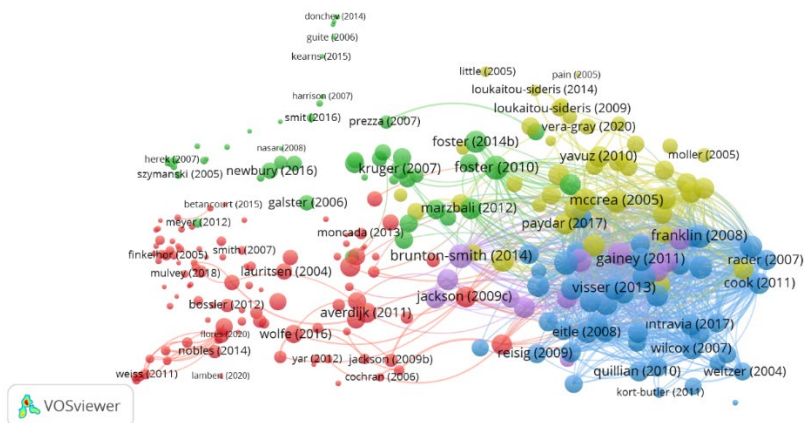

The analysis revealed a high level of connectivity among institutions. The institution with the strongest linkage was Sam Houston State University, with a total link strength of 893. In terms of citation count, the University of New Hampshire ranked first with 2,469 citations. It was followed by the University of Missouri with 1,657 citations and Arizona State University with 1,408 citations. Overall, the inter-institutional connections suggest a robust exchange of knowledge across organizations. Rankings remained consistent across other institutional analyses as well.

Bibliographic Match/Coupling and Thematic Clustering

Bibliographic coupling is measured as the degree of shared references between two documents and thereby indicates thematic or methodological similarities between them. The method is especially suitable for grouping similar studies and mapping new research issues in the literature (Donthu et al., 2021). The minimum 50 citations were applied for the documents to be included in this study.

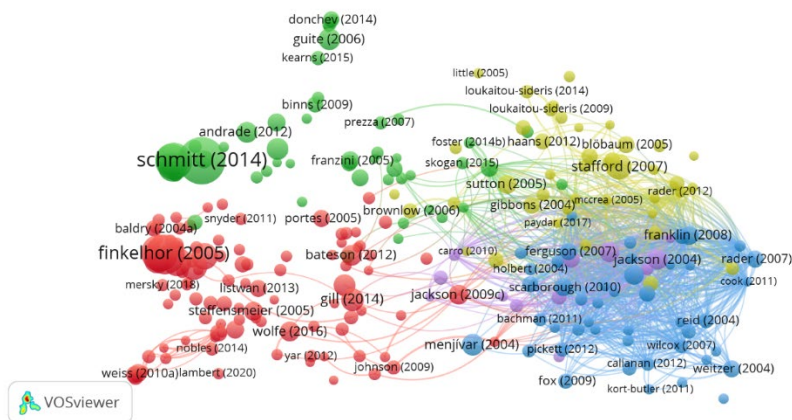
Figure 18. Bibliographic Match Document Link Strength Analysis

Bibliographic match document link strength analysis defines the degree of similar reference between documents such that researchers are able to make comparisons on the degree to which different studies aim at similar research areas. The analysis (Figure 18) revealed that 253 out of 2,357 documents had strong and significant relations. The most highly connected study—860—was the 2015 article by Billy Henson and Bradford W. Reyns. This research is a historical overview of the criminology of fear of crime literature and presents a clear research map forward (Henson & Reyns, 2015).

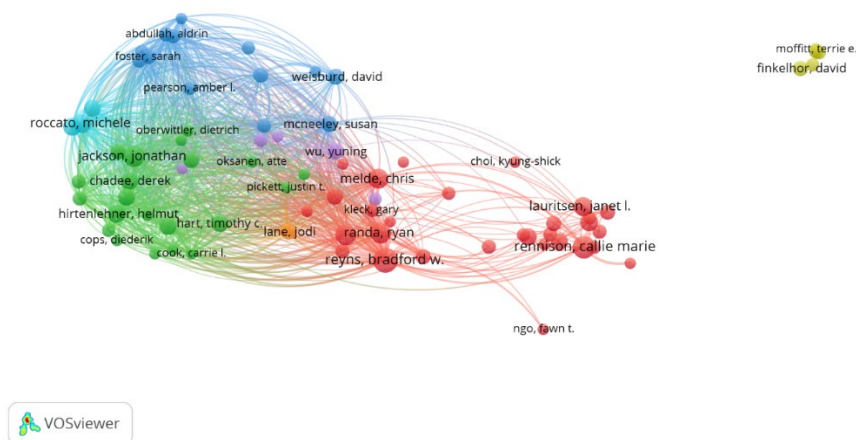
It was followed by Cook and Fox's (2011) research, which had strength of links at 845. On their part, the authors were examining the impact of victimization, indirect victimization, and perceived risk on fear of property crime. They focused on six types of property crime that were encountered away from home: burglary, theft of cars, theft of bikes, theft of private property, vandalism, and car theft (Cook & Fox, 2011).

Figure 19. Bibliographic Match Citation Analysis

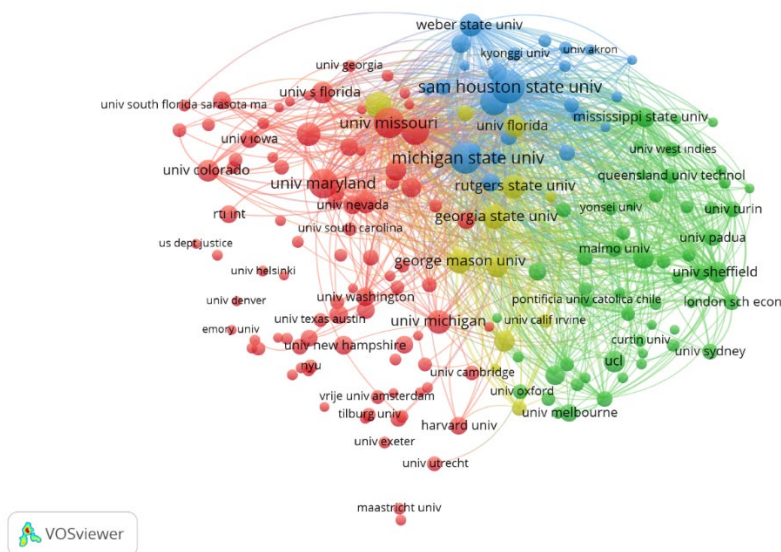
Bibliographic match citation analysis makes a comparison of the sheer number of citations for two documents based on their shared references. As can be observed by comparing it with ranking based on citations, the highest-ranked research is that of Michael T. Schmitt and authors in 2014 with a total of 1,121 citations. It was meant to examine the influence of discrimination perception on psychological well-being. The meta-analytic outcomes revealed a high negative relationship between perceived discrimination and psychological well-being. The negative relationship was strongest with regard to disadvantaged groups, children, and those instances where discrimination was experienced on an individual basis. Moreover, the effect of perceived discrimination on negative psychological variables such as depression and anxiety was more powerful as compared to its relationship with positive variables such as self-esteem or positive effect. By and large, the study supports that perceived discrimination is a structural and persistent threat to mental health (Schmitt et al., 2014).

Figure 20. Bibliographic Match Author Link Strength Analysis

In the bibliographic author analysis, the threshold of at least five publications per author was employed. From 4,858 authors, 80 authors were found to have strong bibliographic connections. Bibliographic match author link strength analysis determines the degree to which two authors have references in common, and to what degree the two authors are working on similar or related topics. According to the results of the author link strength analysis (Figure 20), the top three are Bradford W. Reynolds with a total link strength of 18,441, Jonathan Jackson with 18,091, and Kathleen A. Fox with 14,293.

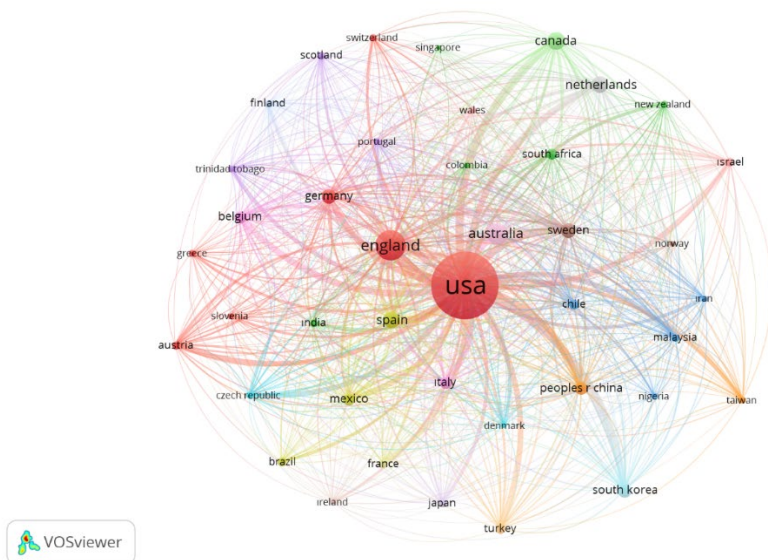
Figure 21. Bibliographic Match Institution Link Strength Analysis

Bibliographic match institution link strength analysis examines the number of sources jointly referenced by two institutions, thereby revealing whether they share similar academic interests and identifying potential areas for collaboration. This analysis helps uncover the intersection points of institutional research focuses. Based on the applied criteria, only institutions with a minimum of five publications were included, and significant bibliographic links were identified among 181 out of 1,745 institutions.

As shown in the results (Figure 21), the institutions that stood out in previous analyses reappeared here. *Sam Houston State University* ranked first, followed by *Michigan State University* in second place, and *University of Cincinnati* in third, all with high link strength values.

Figure 22. Bibliographic Match Country Link Strength Analysis

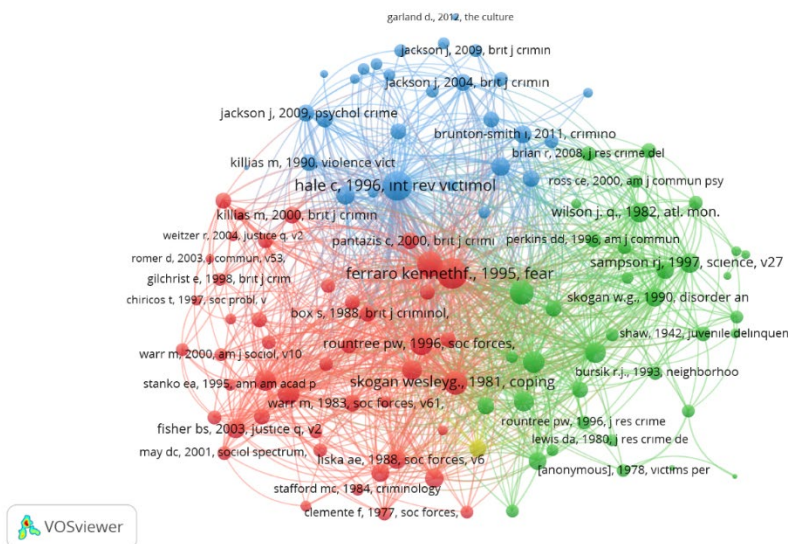

Bibliographic Match Country Link Strength Analysis
This analysis evaluates the number of shared references cited by authors from two different countries. A minimum threshold of five publications per country was applied. Among 88 countries, bibliographic links were identified between 41 of them. The United States ranked first with a total link strength of 647,320, followed by the United Kingdom with 200,266, Australia with 152,225, and Sweden with 82,477 (Figure 22). Turkey ranked 14th, with a link strength of 41,718.

Co-Citation Analysis

Co-citation analysis investigates the relational networks among specific documents, authors, or journals. By visualizing knowledge flow through network structures, this method allows researchers to track developments and shifts in the field over time. In this study, a minimum citation threshold of 50 was applied for inclusion in the analysis.

Figure 23. Common Attribution Reference Link Strength Analysis

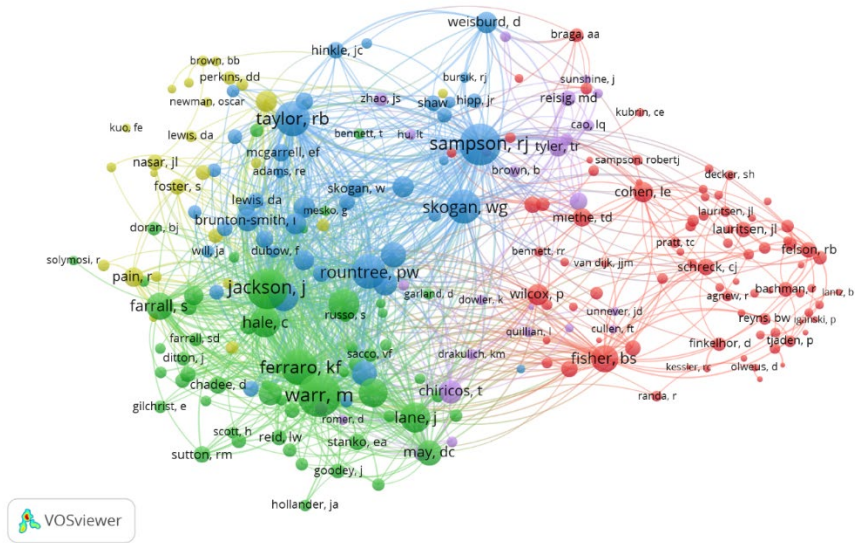
This analysis measures how frequently two references are cited together within the same article. When two references are frequently co-cited, it indicates that they often provide important insights on similar or closely related topics. Co-citation analysis helps identify foundational sources in the literature and sheds light on how these sources are conceptually connected. In the reference-based co-citation analysis (Figure 23), connections were found among 111 references out of a total of 78,699.

Among the studies included in the analysis, Kenneth F. Ferraro's 1995 publication stands out with a link strength of 5,503. Ferraro examined how individuals perceive the risk of victimization and how these perceptions shape fear of crime. In contrast to earlier studies, this work placed the concept of *perceived risk* at the center of fear of crime research. The study compared national survey data reflecting individuals' views on crime with official crime statistics from the United States and analyzed how fear is constructed in

relation to ten different types of crime. To this end, a broad set of environmental and individual variables was assessed using a nationally representative sample. This study has become one of the cornerstones of the fear of crime literature.

In terms of total citation count, the most cited work was Chris Hale’s 1996 study. In this publication, Hale reviewed three decades of research on fear of crime, highlighting its limitations and proposing future directions for the field (Hale, 1996). Like Ferraro’s work, this study is considered foundational to the literature.

Figure 24. Co-citation Author Analysis

Co-citation **Author** **Analysis**

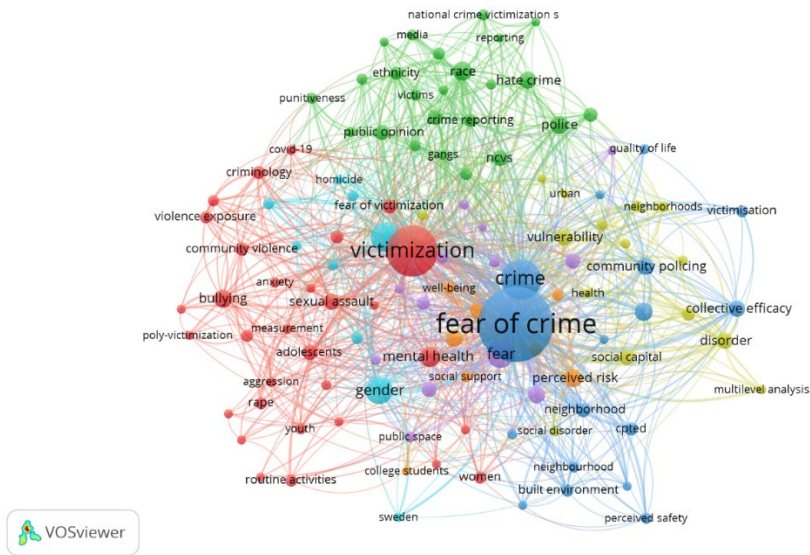
This analysis measures how frequently two authors are cited together within the same publication. It identifies authors who are commonly co-cited in the literature and helps assess their influence within a specific research domain. According to the co-citation author analysis (Figure 24), connections were detected among 234 authors out of a total of 45,609. Mark Warr ranks first, with 835 citations and

a link strength of 21,321. He is followed by Robert J. Sampson, with 949 citations and a link strength of 19,101, and Jonathan Jackson in third place, with 806 citations and a link strength of 19,035.

Keyword Co-occurrence and Conceptual Evolution

In the keyword analysis, only terms with a minimum occurrence of 10 were included. The results revealed strong connections among 117 keywords.

Figure 25. Keywords Analysis

According to the analysis, the most frequently occurring and most strongly connected keyword was “fear of crime.” It was followed by keywords such as *victimization*, *crime*, and *violence*. The clusters associated with these top-ranked keywords and their corresponding co-occurring terms are examined in the table below.

Table 5: Thematic Clustering of Fear of Crime and Victimization Research Topics

Cluster 1: Fear of Crime	Cluster 2: Victimization
Built Environment	Adolescence
Burglary	Aggression
Collective Efficacy	Anxiety
Community Policing	Bullying
CPTED (Crime prevention through environmental design)	Community Violence
Crime	Covid-19
Crime prevention	Criminology
Migration	Delinquency
Neighborhood	Depression
Perceived Safety	Fear of Victimization
Physical Safety	Life Satisfaction
Physival Activity	Measurement
Quality of Life	Peer Victimization
South Africa	Poly-victimization
Victimisation	Public Policy
Walking	Rape
	Sexual Assault
	Sexual Harssment
	Sexual Victimization
	Women

Source: Web of Science and VOSviewer

An overview of concepts and keywords relating to fear of crime lists several dominant themes that have been high on the literature. Among them is community policing, a visible fear of crime reduction strategy. Community policing is the cooperation of police and the public and aims at making citizens take an active part in the crime prevention process. When community policing is implemented, individuals are more likely to develop closer relationships with the police, which in turn enhances their sense of safety (Skogan & Hartnett, 2019).

The second important crime prevention strategy is the Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) strategy. The aim of this strategy is to reduce fear of crime by using environmental factors effectively. For example, well-lit and surveilled public areas assist in preventing not just crime but also fear of crime (Cozens et al., 2005). The idea of perceived safety is connected with the way people translate physical environments as either safe or dangerous. It has been proven that the built environment can be designed in a secure and considerate way to effectively diminish fear of crime and develop an enhanced sense of safety among communities (Newman, 1973)

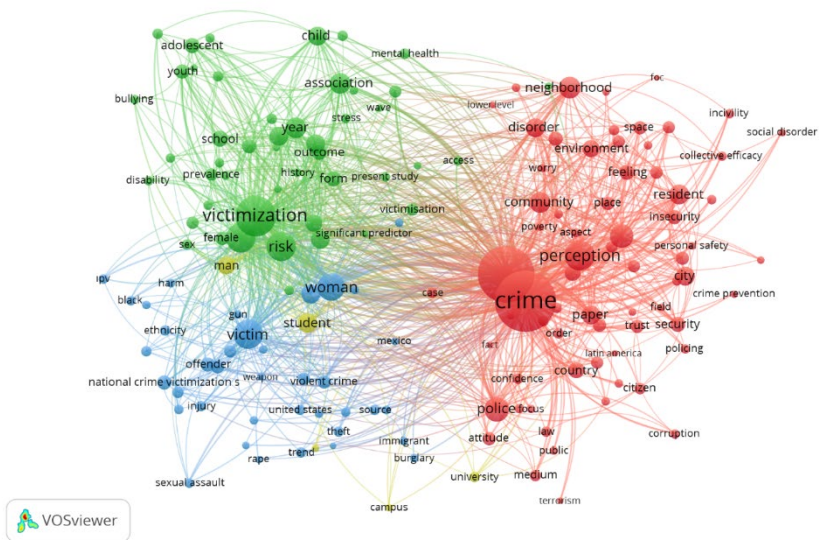
Research here holds a key place among penology and criminology fields. Victimization research, which generally investigates subjects like sexual assault and harassment, explores the social and psychological effects of such victimizations. These occurrences are globally regarded as among the most serious predictors of elevated crime fear. Especially women are likely to feel unsafety of both public and private settings due to fear of sexual attack (Tjaden, 2000).

Some of the other most important issues are "poly-victimization" and "migration." If an individual goes through multiple forms of victimization, i.e., poly-victimization, then his or her fear of crime is likely to get augmented and ingrained (Finkelhor et al., 2007). Similarly, immigrant populations typically experience fear of crime during the process of integration in the new country (Martinez & Lee, 2000).

Research on fear of crime and victimization examines matters of considerable significance to people's and communities' sense of safety, social relationships, and overall well-being. Such research work helps us to understand how societal structures operate and how individuals perceive safety in them. Strategic formulation against fear of crime and victimization has also become an essential

issue on the journey to achieving healthier and safer communities. Along this line, information regarding the complexities of crime and victimization fear has been a starting point in the development of effective public policies and social interventions.

During the analysis of authors' abstracts, a minimum occurrence threshold of 50 was set for each word. As a result of the analysis, 267 out of 30,929 words were found to have strong connections. When the top 60% of the most relevant terms were selected, the most meaningful associations were identified among 160 keywords.

victimization. Taken together with the most frequently used keywords in the literature, the recurrence of these terms in abstracts suggests that the fear of crime literature is grounded in a well-established conceptual foundation.

Conclusion and Recommendations

This study provides an exhaustive interdisciplinary literature review of the development of the fear of crime literature between the years 2004 and 2024 and reveals the intellectual structure of the field. The findings are that the literature has circulated mostly in the domains of criminology and penology, sociology, and public health. Central themes such as fear of crime, victimization, sexual assault, poly-victimization, and migration have remained the prevailing themes. Specifically, the connection between fear of crime and victimization has been among the most persistent themes in the literature. Citation frequencies have indicated that most heavily cited research studies between 2004 and 2024 have concentrated largely on this relationship. These studies have greatly shaped the research field. Further, bibliographic coupling analyses revealed that criminology and crime-related articles possess good citation linkages.

The United Kingdom and the United States of America have been the lead nations in research on fear of crime. However, Australia, Canada, and a few European countries have also been prominent players, meaning that the study of fear of crime is conducted within a global perspective and managed within various socio-cultural contexts. Fear of crime studies has not remained confined to the disciplines of criminology and sociology; it has come to be increasingly associated with disciplines such as psychology, public health, and public policy. This is consistent with the interdisciplinary character of fear of crime studies.

As societies evolve and lifestyles change, it is necessary to expand the scope of fear of crime research. The current saturation of gendered research may no longer be contributing to innovation to the field and may be producing repetitive findings. However, examining how individuals with different lifestyles perceive their likelihood of victimization is a fundamental omission in the literature and a productive direction for future research.

With the rapid dissemination of digital technology and increased use of social media in everyday life, a broader concept of fear of crime is emerging. Social media platforms and online news media have revolutionized how individuals' access and make sense of crime information. To this end, more in-depth studies are required to analyze the impact of digital content exposure on fear of crime. While media's role in popularizing fear of crime has been well known for decades, the exact impacts of social and digital media are not well understood.

In particular, crime reporting, videos, and unedited content shared on social media can make people more fearful of crime and spread it among broader audiences. The psychological effect of such content and the framing and transmission of fear of crime through online environments can be determined with more accuracy through specific studies. In addition, the manner in which such digitally produced fear influences everyday behavior is a fascinating topic to investigate. For instance, noticing a crime-post on social media may lead individuals to avoid certain areas, be more cautious in the home, or refrain from socializing.

The other important field of study in the digital era pertains to the process of indirect victimization. The digital sphere has enabled individuals to witness others' victimization processes more intensely and with greater frequency than ever before. For instance, a user-posted live-streamed incident of, for example, assault, harassment, or theft could intensify observers' perception of fear.

Particularly among youths, social media live streaming is highly prevalent. Real-time exposure to such events has a mass psychological impact. An examination of the effects of indirect victimization in digital could shed light on fear spreading mechanisms and implications. Knowing, too, how these vicarious experiences affect individuals' perceptions of crime risk—and how these perceptions influence their day-to-day choices—would be valuable to the literature.

Future research that explores the influence of digital media on fear of crime, the role of indirect victimization in amplifying this fear, and the impact of digital crime exposure on public perceptions of safety would significantly enrich the literature. Such studies would not only advance academic knowledge but also offer critical insights into how public security perceptions evolve in the context of digital transformation.

References

Clements-Nolle, K., Marx, R., & Katz, M. (2006). Attempted suicide among transgender persons: The influence of gender-based discrimination and victimization. *Journal of Homosexuality*, 51(3), 53–69. https://doi.org/10.1300/J082v51n03_04

Cozens, P. M., Saville, G., & Hillier, D. (2005). Crime prevention through environmental design (CPTED): A review and modern bibliography. *Property Management*, 23(5), 328–356. <https://doi.org/10.1108/02637470510631483>

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>

Ferraro, K. F. (1995). *Fear of crime: Interpreting victimization risk*. SUNY Press.

Ferraro, K. F., & LaGrange, R. L. (1987). The measurement of fear of crime. *Sociological Inquiry*, 57(1), 70–97. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1987.tb01181.x>

Finkelhor, D., Ormrod, R. K., Turner, H. A., & Hamby, S. L. (2005). The victimization of children and youth: A comprehensive, national survey. *Child Maltreatment*, 10(1), 5–25. <https://doi.org/10.1177/1077559504271287>

Garofalo, J. (1981). The fear of crime: Causes and consequences. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 72(2), 839–857. <https://doi.org/10.2307/1143134>

Gerbner, G., & Gross, L. (1976). Living with television: The violence profile. *Journal of Communication*, 26(2), 172–199. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1976.tb01397.x>

Glänzel, W., & Schubert, A. (2004). Analyzing scientific networks through co-authorship. In H. F. Moed, W. Glänzel, & U. Schmoch (Eds.), *Handbook of quantitative science and technology research* (pp. 257–276). Springer. https://doi.org/10.1007/1-4020-2755-9_12

Hale, C. (1996). Fear of crime: A review of the literature. *International Review of Victimology*, 4(2), 79–150. <https://doi.org/10.1177/026975809600400201>

Henson, B., & Reyns, B. W. (2015). The only thing we have to fear is fear itself and crime: The current state of fear of crime literature and where it should go next. *Sociology Compass*, 9(2), 91–103. <https://doi.org/10.1111/soc4.12240>

Hirsch, J. E. (2005). An index to quantify an individual's scientific research output. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 102(46), 16569–16572. <https://doi.org/10.1073/pnas.0507655102>

Killias, M. (1990). Vulnerability: Towards a better understanding of a key variable in the genesis of fear of crime. *Violence and Victims*, 5(2), 97–108.

Lee, M., & Farrall, S. (2009). *Fear of crime: Critical voices in an age of anxiety*. Routledge.

Martinez, R., Jr., & Lee, M. T. (2000). On immigration and crime. In G. LaFree (Ed.), *The nature of crime: Continuity and change* (Criminal Justice 2000, Vol. 1, pp. 485–524). U.S. Department of Justice, National Institute of Justice. <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/182408.pdf>

Newman, O. (1973). *Defensible space: Crime prevention through urban design*. Macmillan.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.

Rountree, P. W., & Land, K. C. (1996). Perceived risk versus fear of crime: Empirical evidence of conceptual differences. *Justice Quarterly*, 13(4), 681–706. <https://doi.org/10.1080/07418829600093071>

Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., Postmes, T., & Garcia, A. (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 140(4), 921–948. <https://doi.org/10.1037/a0035754>

Skogan, W. G., & Hartnett, S. M. (1997). *Community policing, Chicago style*. Oxford University Press.

Skogan, W. G., & Maxfield, M. G. (1981). *Coping with crime: Individual and neighborhood reactions*. Sage Publications.

Tjaden, P., & Thoennes, N. (2000). *Full report of the prevalence, incidence, and consequences of violence against women: Findings from the National Violence Against Women Survey* (NCJ 183781). U.S. Department of Justice, National Institute of Justice. <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/183781.pdf>

Widom, C. S., Czaja, S. J., & Dutton, M. A. (2008). Childhood victimization and lifetime revictimization. *Child Abuse & Neglect*, 32(8), 785–796. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.12.006>

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429–472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

BÖLÜM 7

İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ BÜTÇE TAHMİNLERİ VE KESİN HESAPLARI ANALİZİ (1939-1950)

FATİH SEFA TOPÇU¹
ŞEYMA PIÇAK²

Giriş

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin kurucu liderlerinden ikinci adam olarak ön plana çıkan İsmet İnönü, Cumhuriyet döneminin en çok tartışılan lideri olmuştur. Cumhurbaşkanı olarak seçildikten hemen sonra başlayan İkinci Dünya Savaşı ve kamplaşan dünya konjonktüründe İsmet İnönü dönemi uluslararası ilişkiler, ekonomi ve siyaset tarihinde övgü ve yergilerin tartışma konusu olduğu bir devir olmuştur.

İnönü, Atatürk döneminin değişmez Başvekillik görevi ve tek parti iktidarının ikinci adamı olmasının gereği olarak Atatürk'ün vefatı sonrasında Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Yeni bir devlet kuran Atatürk gibi büyük bir liderin ardından ikinci Cumhurbaşkanı olmak ağır tarihi bir sorumluluk yüklemektedir.

¹ Hazine ve Maliye Uzmanı, Tarih, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Orcid no:0000-0003-0901-8453

² Hazine ve Maliye Uzmanı, Ekonometri, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Orcid no:0000-0001-7186-4007

Yeni kurulan rejimin Atatürk'ün ölümü sonrasında kesintiye uğramadan devamı ve tahkim edilmesi, doğası gereği İnönü'nün birinci görevi olmuştur. İnönü, Cumhurbaşkanlığının sonraki dönemlerinde devlet ve lider birlikteliğini tanımlayan Millî Şef unvanını kullanmıştır.

İsmet İnönü devrinde dış dinamikler ve iç dinamikler olarak iki ana eksenle ekonomik ve siyasal hayatın gerektirdiği politikalar uygulanmıştır. Dış dinamiklere yön veren ana unsur İkinci Dünya Savaşı ve savaş sonrası uluslararası ilişkilerin iki kutuplu dünyaya evrimleşmesi ve bu sisteme eklemelenme çabaları olmuştur. İç dinamiklerde ise, savaşa girilmesi ya da tarafsız kalınması halinde finansal ve yapısal sürdürülebilirliği sağlayıcı politikalar ile savaş sonrası devletçilik politikasını gevşetme ve çok partili hayata geçiş sürecine hazırlık politikaları gündemi meşgul etmiştir.

Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşına katılan İsmet İnönü'nün en büyük korkusu yeni bir savaşa ülkenin dahil edilmesidir. Mümkün olduğunca İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalarak, bu felaket ve yıkımdan uzak durmak en büyük başarısı olarak görülmektedir. İkinci Dünya savaşında; 20 milyon Rusya, 8 milyon Çin, 5 milyon Polonya, 4.5 milyon Almanya vatandaşı ve yaklaşık 7 milyon kişi ise Almanya'daki kamplarda ölmüştür. Savaşa katılan diğer ülkelerin de ölüm sayıları dikkate alındığında toplam sayının yaklaşık olarak 60 milyon insan olduğu tahmin edilmektedir. Aynı dönemde dünya nüfusunun 2,3 milyar olduğu ve nüfusun yüzde 3'lük kısmının savaşta öldüğü düşünüldüğünde savaşın boyutu gözler önüne serilmektedir (Anadolu Ajansı, 2018). Ayrıca savaşın getirdiği ekonomik yıkımın büyüklüğü 1996 fiyatlarıyla 8 trilyon dolar olarak hesap edilmiştir (Tokgöz, 2004). Savaşın dışında kalınması ile bir tek insan bile savaş nedeniyle ölmemiş ve şehirlerimiz harap olmamıştır. Ancak savaşta tarafsız kalmanın bir bedeli ve her an savaşa dahil olma riskinin maliyetini ve sıkıntısını dönem Türkiye'si üstlenmiştir. Bu dönem

savaşı girsin ya da fiilen savaşın içinde olmasın tüm milletler kaynaklarının önemli bir kısmını savaş şartlarına göre düzenlemek zorunda kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya'nın ve Musollini ile faşist İtalya hükümetinin kurulması daha sonra 1933 yılında Adolf Hitler'in Almanya şansölyesi olması ikinci bir dünya savaşının geldiğinin ayak sesleri olarak betimlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı henüz fiilen başlamadan Almanya ve İngiltere Hükümetleri ekonomilerini savaş pozisyonuna hazırlamışlardır. Almanya bütün zorunlu ihtiyaç maddelerini karneye bağlamış özellikle 1944 yılından itibaren tam bir savaş ekonomisi yönetmeye başlamıştır. İngiltere ise fiyatların ve stokların denetimi, ithalat ve ihracat miktarları, üretilen malların dağıtımı gibi konuları "Food Defance Plans Department"a devretmiş ve böylece ekonomiyi savaş düzenine geçirmiştir (Pommery, 1956). Aynı dönemde Türkiye savaş ekonomisine hazırlık yapmakta gecikmiş ancak süregelen devletçilik politikası uygulaması sebebiyle savaş ekonomisine geçiş daha kolay olmuştur (Hershlag, 1968). Savaş yıllarında ithalatın çok kısıtlı olması, Türkiye gibi sanayi mallarını yeterince çeşitlendiremeyen gelişmekte olan ülkeler ithal ikameci bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Bu ülkeler ithalatını yapamadığı sanayi ürünleri için sanayileşirken hammadde ve yiyecek sıkıntısı içinde olan gelişmiş sanayi ülkeleri tarım alanına yönelmek durumunda kalmıştır (Pommery, 1956).

Savaş dönemi ekonomisinin kalıcı olarak değiştirdiği bir başka durum ise işgücüne kadınların dâhil edilmesi olmuştur. Savaş hazırlıkları sırasında genç erkek işgücünün silahlı altına alınması sonucu ortaya çıkan boşluk kadınların işgücüne dâhil edilmesiyle doldurulmak istenmiştir. Ayrıca birçok ülkede çalışma saatleri arttırılmış, insanların ilgili kamu kurumlarından izin almadan işi bırakması engellenmiştir (Arslan M., 2020:145-157).

Savaşın sona ermesi ile savaş ekonomisinden çıkılması ve uluslararası ticaretin gelişmesi için ülkeler arayaşa girmiştir. Uluslararası ticaretin canlandırılması ve ekonomik sistemin yeniden ayağa kaldırılması için 1944'te ABD'nin Bretton Woods şehrinde uluslararası bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferans küresel olarak ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla ekonomik işbirliğini konu edinmiştir. Bu hedeflerle konferans sonucunda Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası kurulmuştur (IMF ve Dünya Bankası, 2019).

1940-1945 Türkiye'de mülk gelirlerinin emek gelirlerinden, kârların ücretlerden, büyük çiftçi gelirlerinin geçimlik üretim yapan küçük çiftçi gelirlerinden baskın olduğu yıllar olmuştur. Dönemin en büyük sorunlarının kıtlık ve savaş ekonomisiyle beraber gelen karaborsacılık, istifçilik, rüşvet ve nüfuz ticareti olduğu söylenebilir (Boratav, 2003). Savaş sonrasında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de savaşın getirdiği olumsuzlukları gidermek için önemli kararlar alınmıştır. Sıkı denetim ve yüksek vergilerden bunalan halkı bir nebze olsun rahatlatmak adına daha liberal yöntemlerle adımlar atılmıştır.

Çalışmamızın ana eksenini konjoktürel olayların etkisi altında 1939-1950 zaman aralığında gerçekleşen ekonomik, mali ve politik tercihlerin bütçe tahmin ve kesin hesap rakamlarının ışığı altında incelenmesi olacaktır.

1939-1950 arası hazırlanan bütçe tahmin ve kesin hesap gerçekleşme sonuçlarından dönemin mali analizi yapılarak objektif bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. İlgili dönemde tahmin edilen ve gerçekleşen kamu gelir ve giderlerinin seyri ve ekonominin genel durumuyla (tarım, sanayi, dış ticaret vb.) alakalı rakamlar üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır.

1939-1950 Dönemi Genel Görünüm

Atatürk'ün ölümünden yaklaşık bir yıl kadar önce 13 yıldır ifâ ettiği Başvekillik görevinden azledilmiş olan İsmet İnönü, sade bir milletvekilliği görevini yürütürken 11 Kasım 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilerek, Türkiye Cumhuriyetinin ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi (1938-1950), özellikle II. Dünya Savaşı ve savaş sonrası dönemdeki zorlu ekonomik koşullar, siyasi değişimler ve çok partili sisteme geçiş gibi önemli olaylara tanıklık etmiştir.

Atatürk'ün ölümünü takiben yönetimi devralan İsmet İnönü, ilk olarak II. Dünya Savaşı tehdidi ile karşılaşmıştır. Devletin hem askeri hem ekonomik kaynakları yetersiz, halk fakir ve savaşlardan yorgun bir durumdadır. Devlet henüz çok genç ve ekonomik kalkınmayı tamamlamamıştır. Bu şartlar altında gelecekte ortaya çıkabilecek savaş tehlikesi öngörülmüş olsa bile tahkimat yapmaya kaynak ayırlamamıştır. Bu durumda devletin önceliği ulusal toprak bütünlüğü tehdit edilmedikçe bir sıcak savaşa girilmemesidir. Türkiye'nin temel dış politikası mihver ve müttefik devletlerarasında tarafsız (denge politikası) kalarak bu süreci atlatmak olacaktır (Korbek, 1998:81). Türkiye'nin özellikle 1939-1945 dış politikası aktif bir siyasi sahada dikkatli ve pasif bir eylem sergileme yönündedir. Bu dönemde Türk dış politikasının şekli ve özü, küçük bir devlet diplomasisinin en iyi örneği olarak gösterilmiştir (Mughisuddin, 1993:249-270). Ancak savaş dönemi boyunca ihtiyati olarak alınan kararlar halkta sıkıntılara yol açmış, konulan yeni vergiler tepki ile karşılanmış ve ekonomide büyük tahribatlara yol açmıştır. Bu arada savaş sebebiyle iç ve dış ticaret durgunlaşmıştır. Üretim faktörlerinin en önemli ögesi olan emek sektöründen büyük miktarda insan silahaltına alındığından özellikle tarım sektöründe daralma yaşanmıştır. 1936 tarihinde asker sayısı 120 bin civarında iken savaş yıllarında bu sayı bir milyona kadar yükselmiştir (Gökmen ve Yılmaz, 2023:71-97). Bir yandan üretimin

düşmesi diğer yandan ithalatın kısıtlanması üzerine bir de savaş ekonomisi sebebiyle tüketim mallarında büyük alımları devletin yapması kısıtlığa yol açmış ve devlet bazı tüketim mallarını vesikaya bağlamıştır. Özellikle savunma masraflarının artması hükümeti bütçe açıklarının artması beklentisine³ sokmuş ve yeni vergiler konularak açıkların azaltılması gündeme gelmiştir.

Savaş tehlikesi yetmezmiş gibi 27 Aralık 1939 tarihinde büyük Erzincan depremi yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın etkisinde ekonomik sıkıntılar ve kaynak kısıtlamaları yaşanırken, deprem felaketinin yaşanması mali destek ve yardımlarda aksaklıklara sebep olmuştur. Deprem 11 vilayette etkisini hissettirmiş ve büyük yıkıma sebep olmuştur. 32.968 kişi ölmüş ve 116.720 bina yıkılmıştır (Haçın, 2014:37-70).

1929 global ekonomik buhranından sonra dünya genelinde iktidarlar daha müdahaleci iktisat politikalarına meyletmeye başlamış ve bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nde de etkisini göstererek devletçilik politikası 1931 tarihinden itibaren Cumhuriyet Halk Partisinin altı ilkesinden biri olmuştur (Kuruç, 1988). Bu çerçevede mali ve iktisadi politikalar uygulamaya konulmuştur. Atatürk'ün ölümünden sonra iktidara gelen İsmet İnönü'nün devletçilik politikasını uygulamaya devam etmesi II. Dünya savaşının ekonomik ve mali etkisiyle mücadelede önemini korumuştur.

Bu konuda İsmet İnönü'nün Kadro Dergisinde yayınlanan “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” başlıklı makalesinde “İktisatta devletçilik siyaseti bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için her şeyden evvel, devleti iktisatta

³ 1941'de bütçe açığı 293.662.837 TL beklenirken 1942 yılında 554.224.650 TL olarak tahmin edilmiştir.

yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki iktisatta devletçiliği, biz inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk” şeklinde geçmektedir (İnönü, 1933:4-7).

1929 büyük ekonomik buhranın yaşanmasının ardından dünya ekonomisi ve siyaseti toparlanamadan II. Dünya savaşının ortaya çıkması sonucunda Amerika Birleşik Devletlerinin ve Sovyetler Birliğinin başı çektiği iki kutuplu bir dünya düzeni kurulmuştur. Devletlerin bu duruma tepkisi ise ekonomik ve askeri örgütlenmelerin kurulmasının önünün açılması olmuştur. Yaşanan süreçte Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, GATT ve NATO vb. çok uluslu örgütler kurulmuştur (Perkins, 2005).

Savaş sonrasında dünya genelinde güç dengelerinin ABD eksenine kaymasıyla ülkelerin demokratikleşme süreci hızlanmış ve daha liberal siyasi ve ekonomik bir politikalar takip edilmiştir. Bu süreçte Türkiye de ABD’nin demokratikleşme çağrılarına önce 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi ardından 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulmasıyla cevap vermiştir (Kazgan, 2021). Böylece Türkiye’de tek parti dönemi sona ermiş ve çok partili hayat başlamıştır.

1939-1950 arası dönemde Türkiye’nin siyasi, ekonomik, askeri ve dış politika ekseninde durumu kısaca bu şekilde gelişmiştir. Konjonktür içinde Türkiye çok partili hayata geçiş sürecini tamamlamıştır. Dış politikada kendinden beklenen konumunu sağlamlaştırma yönünde uluslararası örgütlere üyeliklerini gerçekleştirmiştir. Ekonomik ve mali politikalarını sert devletçi politikadan daha liberal devletçi politikalara evrimleştirerek tarım odaklı bir yapıya dönüştürmüştür. Özellikle dışarıdan gelen talep ve beklentiler ekseninde hazırlanan 1947 Kalkınma Planının iktidarın uygulamak istediği politikalar yerine muhalefet kesiminin savunduğu politikaları içerdiği söylenebilir. Kalkınma Planının başlıca özelliği ulaştırma, tarım ve enerji gibi sektör alt yapı

yatırımlarına ve kırsal kesime yatırımı öngörmüştür. Madencilik, enerji, demir-çelik ve demiryolları dışında kalan alanlarda özel sektörün teşviki planlanmıştır (Kepenek & Yentürk, İstanbul).

1939-1945 Savaş Yıllarında Yaşanan Ekonomik Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı öncesinde dünya ticaretindeki yavaşlama savaş boyunca da devam etmiş, ülkeler artan savaş masraflarını karşılamak için bütçelerine yeni vergiler ekleme yoluna gitmişlerdir. Örneğin İngiltere savaş öncesi dönemde giderlerinin %25'ini vergiler ile karşılarken bu oran 1943'te %49'a çıkmıştır. Almanya'da da durum İngiltere'ye benzer gerçekleşmiştir (Arslan M., 2020:145-157). Türkiye savaşa girmemesine rağmen savaş ekonomisi dünyadaki tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de uygulanmıştır. Bu dönemde silahlataına alınan genç nüfus bir yandan üretimin azalmasına sebep olurken diğer taraftan savunma harcamalarını arttırmıştır⁴. Bütçe içinde giderlerin artması olağanüstü yeni vergiler ile karşılanmak istenmiştir. Bu doğrultuda Milli Müdafaa Vergisi⁵, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi yeni gelir kalemleri bütçeye eklenmiştir. Savaş yıllarında üretimin düşmesi, devletin tüketim mallarında alımını arttırması ve kıtlık psikolojisiyle stokçuluğun başlaması ve karaborsacılığın artması gibi nedenlerle yüksek seviyelerde enflasyon yaşanmıştır. Refik Saydam hükümeti yaşanan sorunları katı fiyat denetimi, tarım ürünlerine kota getirilmesi ve ürünlere ucuza el koyma yöntemleri ile çözmeyi denemiştir (Boratav, 2003). Ancak uygulanan bu sıkı tedbirler sorunları çözmekte başarılı olamamıştır. Fiyat kontrolü

⁴ 1939 yılı toplam savunma (kara, hava, deniz, askeri fabrika) giderleri 169.079.995 lira iken 1940 yılında bu giderler toplamı 289.626.680 lira olmuştur. 1939 yılından 1940 yılına savunma harcamaları %71 artış göstermiştir (Maliye ve Gümrük Bakanlığı (BÜMKO), 1992).

⁵ 1939 yılı toplam savunma (kara, hava, deniz, askeri fabrika) giderleri 169.079.995 lira iken 1940 yılında bu giderler toplamı 289.626.680 lira olmuştur. 1939 yılından 1940 yılına savunma harcamaları %71 artış göstermiştir (Maliye ve Gümrük Bakanlığı (BÜMKO), 1992).

yoluyla ekonomiye müdahale etmek tarih boyunca denenmiş ancak sonuç alınamayan bir yöntemdir. Roma imparatoru Diocletian 293 yılında piyasadaki dinarın gümüş oranlarını düşürürken fiyat artışlarının olmaması için çok geniş bir uygulanacak fiyat listesi ilan etmiştir. Bu listenin başında ise yıllarca aynı uygulamayı deneyenlerin benzerlerini çokça kullandığı bir cümle dikkat çeker: “Şehirlerin günlük yaşamında ya da pazarlarda doymak bilmeyen kâr hırsı yüzünden kıtlık, bolluk dinlemeden, fiyatların normalin bu kadar üzerine çıkarıldığını görmeyecek derecede hissiz bir insan düşünülebilir mi?”. 293 yılındaki fiyatların azami sınırlarının belirlenmesi uygulaması o dönemde de sorunları çözmek yerine büyümüş, kıtlık ve kan dökülmesi gibi istenmeyen sonuçlara sebebiyet vermiştir (Yenal, 1999). Refik Saydam hükümeti yerine gelen Saraçoğlu hükümeti uygulanan mali politikayı 1942 yılında değiştirerek sıkı denetim mekanizmasını gevşetmiş ve sonrasında kaldırma yoluna gitmiştir. Fiyat denetiminin kaldırılması ve hububat alım fiyatlarının yükseltilmesiyle enflasyon 1942-1943 yıllarında en yüksek seviyelerine ulaşmıştır (Boratav, 2003). 1941 yılında ekmek fiyatı 0,12 TL/kg, pirinç 0,38 TL/kg, toz şeker 0,46 TL/kg iken; 1942 yılında ekmek 0,25 TL/kg, pirinç 0,90 TL/kg, toz şeker 1,49TL/kg olarak gerçekleşmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2014). Özellikle temel tüketim mallarının fiyatlarındaki bu artış 1942 yılında dönem içindeki en yüksek enflasyon oranına (%92) sebep olmuştur. Artan fiyatlar kamu kurumlarının kredi ihtiyaçlarını arttırmış bunu karşılamakta zorlanan Merkez Bankası kredi tahsislerini her yıl arttırmak zorunda kalmıştır. Kredi hacmi 1938 yılında 89 milyon TL iken 1944 yılına gelindiğinde 773 milyon TL’ye çıkmıştır. Dolayısıyla para arzı aynı dönemde 219 milyon TL’den 995 milyon TL’ye çıkmıştır. Böylelikle Atatürk ve İnönü’nün taviz vermediği bir konu olan güçlü Türk Lirası politikası sarsılmaya başlamıştır (Tokgöz, 2004).

Olağanüstü bir dönem olan savaş yıllarında Türkiye hükümeti de olağanüstü uygulamalar izlemiştir. Refik Saydam hükümetinin 1940 yılının başında yürürlüğe koyduğu “Milli Korunma Kanunu” iktidara geniş yetkiler vermiştir. Bu kanuna göre; hükümet gerekli gördüğü bir tesise ya da varlığa belli bir tazminat ödeyerek el koyabilecek, hangi malların ne kadar üretileceğine karar verebilecek, fiyatları kontrol edebilecektir. Bunun yanında tarım alanlarında hangi ürünlerin ne kadar yetiştirileceği ve özel yatırımlar izne bağlanmış başka bir ifadeyle devlet denetimine geçmiştir.

Savaş yılları boyunca piyasa şartlarındaki dengesizlikler sermaye sahiplerinin lehine olmuş olağanüstü dönemi fırsata çevirmek isteyen esnaf ve tüccarlar karaborsacılık, istifçilik gibi yollarla daha da zengin olmuşlardır. Halk birçok temel gıda ürünlerine bile ulaşamazken, ekmeği karne ile alırken sermaye sahiplerinin fırsatçılığı hükümet ile özel sektörün arasını açmıştır. Bu durumu İnönü 1942 yılı Meclis açılış konuşmasında “Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor... Eminim ki Millet ve milletin hayrına olan en isabetli tedbirleri bulacaksınız... Bu devirler harbe girmiş ya da girmemiş memleketlerin hiç birisi için engin kazançların bulunmaz fırsatları değildir... Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metası yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır...” şeklinde ifade etmiş ve yeni önlemler alınacağını duyurmuştur (TBMM, 1993). Aynı yılın (1942) Kasım ayında Başbakan Saraçoğlu tarafından kabulü sağlanan, bir sefer tahsil edilmek üzere servet üzerinden alınacak olan Varlık Vergisi yürürlüğe girmiştir. Tahakkuk ettirilen vergiye itiraz hakkı ve temyiz yolu kapatılmıştır. Vergisini zamanında ödemeyenler için ağır işlerde bedenî çalışma cezası verilmiştir. Örneğin 1943 yılında İstanbul’dan

Aşkale'ye yol inşaatında çalıştırılmak üzere 1.200 kişi gönderilmiştir. Zaten tahakkuk ettirilen vergi yükümlülerinin %70'i İstanbul'da ikamet etmektedir. Varlık vergisi tahakkuk miktarının %60-65'inin ve varlık vergisi toplam tahsilatının %55'inin gayrimüslimlerden sağlandığı, geri kalan kısmın müslüman, dönme ve ecnebi nüfustan tahakkuk ve tahsilat edildiği dikkate alındığında gayrimüslimlerin diğer üç kesime göre varlık vergisine daha çok maruz bırakıldığı söylenebilir. Özellikle gayrimüslimlerin büyük kısmının İstanbul'da yaşadığı ve vergi tahsilatından en çok etkilenenlerin buradaki insanlar olduğu söylenebilir (Koçak, 1996). Varlık Vergisi uygulamasını hükümet gelen baskılar neticesinde 1943 yılında durdurmuştur.

Varlık vergisinin kaldırılmasının üzerinden beş ay geçtikten sonra 04.06.1943 tarihinde, kırsal kesimde (büyük ticari mülkü olan kesim) yeni ortaya çıkan servetleri vergilendirmek amacıyla yeni bir olağanüstü aynı vergi olan, Toprak Mahsulleri Vergisi çıkarılmıştır. Ancak kırsal kesimde yeni konulan bu vergi, 1925 tarihinde kaldırılmış olan aşar vergisi gibi algılanmış ve tarım kesiminde tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca vergilendirilecek hedef kitle büyük toprak sahipleri ve aşırı kazanç elde eden büyük çiftlikler olmasına rağmen genelde küçük çiftlik sahipleri ve ancak kendi geçimini sağlayan küçük üreticiler vergilendirilmiştir (Zürcher, 1996). Bu durum zaten maddi anlamda zorluk yaşayan kesimin durumunu daha da ağırlaştırmıştır.

Dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu II. Dünya Savaşı'na karşı alınan önlemlerin bütçeye 400 milyonluk bir maliyeti olduğunu ve bu maliyetin 250 milyonluk miktarının Varlık Vergisi ile kapatıldığını geriye kalan 150 milyonluk miktarın da Toprak Mahsulleri vergisi ile kapatılacağını TBMM'de açıklamıştır⁶.

⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz üçüncü inikat, 04.06.1943, Birinci Celse, Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun beyanları sayfa 15.

4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Verginin Nispeti başlıklı 17. Maddede Milli Korunma Kanunda belirlenen ürünlerde %8, diğer ürünlerde ise %12 olarak belirlenmiştir. %8 oranı uygulanacak ürünler; hububat grubu arpa, buğday, çavdar, akdarı, mısır, yulaf, çeltik; baklagiller grubu bakla, bezelye, börülce, mercimek, fasulye, nohut; diğer mahsuller grubu antepfıstığı, fındık, kuru üzüm, kuru incir, pamuk ve zeytindir (Ertan, 2018:239-255). Yine aynı Kanunun Müeyyideler başlıklı 25, 26 ve 27. maddelerinde yapılan usulsüzlükler karşısında uygulanacak müeyyideler belirlenmiştir. Buna göre; malumatı hiç ya da eksik beyan edenlere %20, ürün kaçıranlara %50, zamanında teslim edilmeyen aynı vergiler %25 oranlarında zamlı tahsil edilecektir⁷.

İkinci Dünya Savaşı sırasında devletler bir yandan asker gücüyle savaşı sürdürürken diğer yandan ekonomik yöntemlerle düşmanlarının ticaretini engellemeye ve savaşın giderlerini karşılayamayacak duruma getirmeye çaba göstermiştir. Bu amaçla İngiltere Almanya'nın ekonomik işlerini baltalamak için "Ekonomik Savaş Bakanlığı" adında bir bakanlık kurmuştur. Savaş sırasında stratejik bir öneme sahip olan silah sanayinde kullanılan krom ticareti başlıca gündem maddesi olmuştur. Müttefik devletler Almanya'nın krom ticaretini engellemek için özel bir çaba göstermiş ve krom cevherinin yoğun olarak ihraç edildiği Türkiye ile temaslarda bulunmuştur. Müttefik devletler ihtiyaç duydukları ara mallara kendi sömürge devletlerinden ulaşabildikleri için krom ticaretinde Türkiye'ye bağlı kalmamışlar ancak Almanya uygulanan ambargolar ve döviz kısıtlılığı sebebiyle Türkiye dışında krom temin edecek bir devlet bulamamıştır. II. Dünya Savaşı başlarında 1939 tarihinde Türkiye'de krom üretim miktarı resmi verilere göre 183.284 tondur. Bu miktar dünya krom üretim miktarının yaklaşık %16.5'ine denk gelmektedir. Avrupa'ya coğrafi yakınlık ve krom

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz üçüncü inikat, 04.06.1943, Birinci Celse, Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun beyanları sayfa 15.

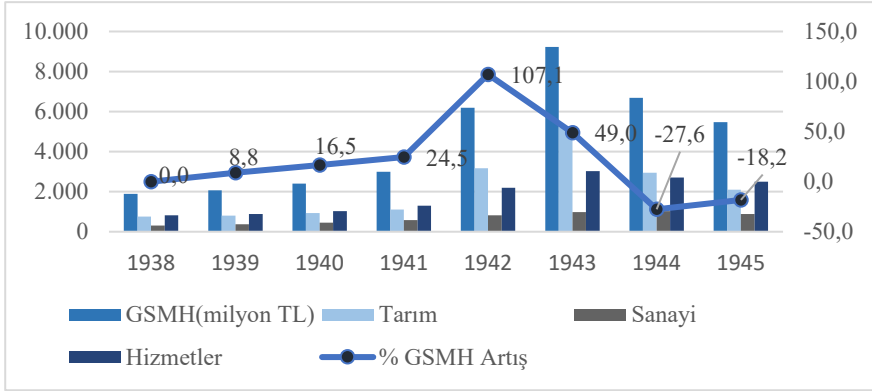
içerik zenginliği açısından en iyi kaliteli kroma sahip olmak Almanya ve müttefik ülkeler açısından krom pazarında Türkiye'yi rakipsiz bırakmaktadır (Temizer & Özkan, 2013, s. 1-17). Savaş blokları arasında yaşanan bu rekabet ortamında Türkiye krom ticaretini uyguladığı denge politikalarıyla uygun şartlarda devam ettirebilmiştir. Savaş yıllarında ihracat rakamlarının ithalat rakamları kadar düşmemesi buna bir göstergedir. 1939 yılında 99,6 milyon \$ olan ihracat rakamı 1940 yılına gelindiğinde 80,9 milyon \$'a gerilemiştir. Bunun sebebinin 8 Ocak 1940'da müttefik devletlerle imzalanan krom anlaşması olduğu söylenebilir (Karakaş, 2010:447-482). 2. Dünya Savaşı süresinde krom ticareti Türkiye için oldukça önemli bir konudur. Zira krom ticareti sayesinde Türkiye denge politikası ile hem müttefik devletlere hem Almanya'ya krom ihraç etmiş ve bu yıllar boyunca dış ticaret fazlası vermiştir. Bu sayede Sovyet tehdidine karşı Almanya'dan modern silahları temin edebilmiştir.

Tablo 1: 1939-1945 Türkiye Ekonomisi Genel Durumu (cari fiyatlarla)

Yıl	gsmh (milyon tl)	gsmh artış (%)	Tarım (milyon tl)	Tarım Artış (%)	Sanayi (Milyon tl)	Sanayi Artış (%)	Hizmetler (Milyon tl)	Hizmetler Artış (%)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)
1938	1.896	-	760	-	311	-	825	-	-	-
1939	2.063	8,8	804	5,8	371	19,3	888	7,6	99,6	92,3
1940	2.403	16,5	926	15,2	446	20,2	1.032	16,2	80,9	50,0
1941	2.992	24,5	1.107	19,5	579	29,8	1.306	26,6	91,1	55,3
1942	6.196	107,1	3.170	186,4	825	42,5	2.201	68,5	126,1	112,9
1943	9.232	49,0	5.216	64,5	986	19,5	3.030	37,7	196,7	155,3
1944	6.685	-27,6	2.948	-43,5	1.026	4,1	2.710	-10,6	177,9	126,2
1945	5.470	-18,2	2.095	-28,9	878	-14,4	2.497	-7,9	168,6	97,0

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2013 verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1: 1939-1945 Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayrisafi Milli Hasıla

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2013 verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde 1939-1945 yılları içinde 1942 tarihine kadar tüm sektörler daralma yaşamıştır. Bu daralma nedeniyle GSMH rakamları da yeteri kadar artış gösterememiştir. Özellikle dış ticaret rakamları II. Dünya Savaşı etkisiyle 1938 öncesi dönemlerden dahi düşük gerçekleşmiştir. Ancak 1942 tarihi itibarıyla tüm sektörlerde toparlanma olduğu söylenebilir. GSMH’de yaşanan artış %107,1 gibi son derece yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Yine aynı şekilde 1943 tarihinde de iyileşme süreci devam ederek GSMH 9.232 milyon TL olarak dönem içinde en yüksek yerini bulmuştur. 1943 tarihinden sonra tüm alanlarda (1944 sanayi dışında) bir gerileme olduğu dikkat çekmektedir. Bu yıllar içinde en iyi sonuçların alındığı yıl olan 1942, her alanda yüksek seviyede artışların yaşandığı, özellikle tarım gelirinin ciddi bir yükselişte (%186,4) olduğu dolayısıyla GSMH içindeki en büyük paya sahip olmasının sonucu olarak GSMH’nın dönem içindeki en parlak artışının (%107,1) yaşanmasına katkı yaptığı söylenebilir. Dönem içinde ihracat rakamları, en yüksek gerçekleştiği 1943 tarihinde 196,7 milyon dolardır. Bu rakamın gerçekleşme sebebi Almanya ile imzalanan Clodius anlaşması çerçevesinde 1943

tarihinden itibaren krom satışının serbest bırakılmasıdır (Karakaş, 2010:447-482). Yine aynı şekilde 1943 ithalat rakamları 155,3 milyon dolar ile zirve yapmıştır. Clodius anlaşması beraberinde Almanya ile ticaret serbestisinin başlaması ithalat rakamlarını artırmıştır. Türk ham maddelerinin Alman savaş malzemesi, demir ve çelik ürünleri ve diğer imalat malları karşılığında takasını öngörmektedir. Yapılan ek anlaşmalarda Türkiye, 1941-1942'de 45.000 ton kromit cevheri ve hem 1943 hem de 1944'te 90.000 ton kromitin Almanya'ya ihracına izin verme konusunda mutabakata varmışlardır⁸ . Kısaca savaş dönemi genelinde dış ticaret fazlası yaşandığı önemli bir gerçekliktir. 1944 tarihinde tüm sektörlerde sanayi hariç daralma yaşanmıştır. Özellikle %27,6 GSMH'de, %43,5 Tarım sektöründe ve %10,6 Hizmetler sektöründe olmak üzere ekonominin genelinde büyük daralma yaşanmıştır. 1942 tarihinde yaşanan iyileşme durumu için; dış ticarete müttefik devletlere (Almanya'ya satışı kısıtlanan ihraç malları) başta krom ve diğer dış ticarete konu mal kaynaklı ihracat artışlarının yaşanması gösterilebilir. Ayrıca 1942 tarihinde Türkiye ile Romanya, Bulgaristan, Macaristan, İsviçre, İtalya, ve Almanya arasında imzalanan uluslararası ticaret anlaşmaları Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Çınar, 2008). Tüm bu gelişmeler dış ticarete olumlu katkı sağlamıştır. Bunlara ilave olarak dış piyasada oluşan ihraç mallarında meydana gelen dönemsel fiyat artışları ihracat gelirlerini artırmıştır. Ayrıca bu artışın bir kısmı enflasyonist baskı nedeniyle yaşanan fiyat artışlarından kaynaklıdır. Örneğin toptan eşya fiyat endeksi 1938 de 100 iken 1942 tarihinde 280 olmuştur (Arslan M., 2016:1-14). Son olarak 1942 yılında yaşanan artışın, varlık vergisinden elde edilen gelirlerin ekonomide kısa süreli olarak

⁸ ABD Dışişleri Bakanlığı, "Allied Relations and Negotiations With Turkey", 5, https://1997-2001.state.gov/regions/eur/rpt_9806_ng_turkey.pdf (Erişim Tarihi ve saati:15.02.2024 tarih ve saat 15:12)

oluşturduğu olumlu etkiden kaynaklandığı yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır.

Savaş yıllarında ordunun ve büyük şehirlerin iâşesinin karşılanmasının yanı sıra maliyenin gelir ihtiyacına Toprak Mahsulleri Vergisinin önemli katkısı olmuştur. Ancak bu vergi, üretim miktarlarındaki düşüşlere ve yeni krizlere sebebiyet vermiştir. Tablo 1 ve Şekil 1’de de görüleceğı üzere Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanmaya başladığı yılın (1943) ertesinde tarım alanında ciddi bir gelir düşüşü görölmektedir. Toprak Mahsulleri Vergisi üç yıl yürürlükte kalmıştır. Uygulanan dönem boyunca yaşanan tarımsal üretim düşüşleri ancak 1946 tarihinde bahsi geçen vergi kaldırıldıktan sonra, savaş öncesi üretim miktarlarındaki normal seyrine dönebilmiştir (Akman ve Solak Akman, 2011:73-91). Ayrıca tarım kesiminde uygulanmış olan vergi, iktidara karşı öfkeye yol açarak ilerleyen dönemde iktidara gelecek olan Demokrat Parti’nin tarımsal söylem ve icraatlarına konu olmuş ve muhalefete karşı halkta sempatiye yol açmıştır.

Savaşın başlamasından sonra tüm dünya kaynaklarının çok büyük kısmını savaşa ayırırken Türkiye’de eğitim alanında büyük bir adım atılmıştır. Dönemin Türkiye’sinde nüfusun büyük bir bölümünü tarımla ve hayvancılıkla uğraşan köylü halk oluşturmaktadır. Kentin dışında yaşayan halkın eğitimle tanışması neredeyse imkânsızdır. Özellikle köylü çocuklarının okula ve öğretmene ulaşması, hem tarım ve hayvancılık alanında daha bilinçli üretim yapılması hem de okuma-yazma oranlarının artırılması kısacası ihtiyaç duyulan tüm eğitim alanlarında daha bilinçli bir toplum yetiştirilmesi amacıyla 17 Nisan 1940 yılında Köy Enstitüleri kurulmuştur. Savaş yılları olmasına rağmen 1939-1944 yıllarında bütçedeki eğitim harcamaları sürekli olarak artış göstermiştir⁹. Köy

⁹ 1939 Maarif Vekâleti bütçe gideri 17.924.326 lira, 1940 Maarif Vekâleti bütçe gideri 19.368.960 lira, 1941 Maarif Vekâleti bütçe gideri 23.489.459 lira, 1942 Milli Eğitim Bakanlığı bütçe gideri 36.572.575 lira, 1943 Milli Eğitim Bakanlığı

Enstitülerinin arkasında İsmet İnönü, Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç bulunmaktadır. 1946 yılına kadar enstitüler faaliyetlerini sürdürürken daha sonra kısımlar halinde kapatılmıştır (Kalyoncuoğlu, 2010:237-244).

1946-1950 Yılları Türkiye'deki Demokratikleşme ve Dünyaya Eklemlenme Süreci

Türkiye sembolik olarak savaşa son anda katılmış olmasına rağmen özellikle ekonomik anlamda zor zamanlar geçirmiştir. Savaşın başlarında kişi başı milli gelir 431 lirayken 1945 yılında 316 liraya gerilemiştir. Yine aynı şekilde üretim miktarı 16 milyar liradan, 5.9 milyar liraya düşmüştür (Karpaz, 2012). Savaşın yükünü hafifletmek için bu dönemde; Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi sert uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. İktidarın aldığı önlemler halkın refahı konusunda iyileşmeler yaşatamadığından, mevcut yönetime karşı halkta muhalefete yol açmıştır.

Bu arada Cumhuriyet Halk Partisi içinde muhalif bir cephe ortaya çıkmıştır. Özellikle Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Hikmet Bayur gibi önemli isimler ekonomik politikalara eleştirilerini artırmışlardır (Koçak, 1996). Tüm bu gelişmeler neticesinde 1946 yılı siyasi bakımdan bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte tek parti rejiminden çok partili parlamenter rejime geçişin ilk nüveleri atılmıştır. Önce 5 Eylül 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi ve 7 Ocak 1946 tarihinde ise Demokrat Parti kurulmuştur (Boratav, 2003). Bu süreç 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarından Demokrat Parti iktidarına geçişi sağlamıştır.

bütçe gideri 55.028.545 lira, 1944 Milli Eğitim Bakanlığı bütçe gideri 70.459.332 lira (Maliye ve Gümrük Bakanlığı (BÜMKO), 1992) (Maliye ve Gümrük Bakanlığı (BÜMKO), 1992)

Türkiye’deki çok partili hayata geçiş süreci sadece iç dinamik ve II. Dünya Savaşında ülke içinde yaşanan ekonomik sorunların varlığı ile açıklanamaz. Bu süreçte II. Dünya savaşı sonrası oluşan yenedünya düzeni ve Türkiye’nin bu dünyaya eklenme çabalarının etkisi de göz ardı edilmemelidir. Yenedünya düzeni totaliter sistemlere alan bırakmayan ve demokratik, daha liberal kapitalist sistemleri desteklemektedir. Sistem dışında kalmak yalnızlığa ve ekonomik yardımlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Türkiye iki kutuplu dünyada kendini batı bloğu içerisinde konumlandırarak seçimini batı bloğundan yana kullanmıştır (Tosun, 2002: 187-234). Bu tercihte bulunmasında Sovyetler Birliği’nin rolü azımsanamaz. Aslında 1920 ve 1930’lu yıllarda Türk-Sovyet işbirliği dış politikasının temel köşe taşıdır. Ancak ilişkiler Ribbentrop-Molotov paktı ve II. Dünya savaşı yıllarında Türkiye’nin tarafsızlık politikası nedeniyle bozulmuştur. Savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği yeni bir dostluk anlaşması imzalamayacağını beyan etmiştir. Savaş sonrasında demokratik değerleri temsil eden müttefik devletlerin kazanması ve çoğulcu, kapitalist bir demokrasiye sahip Amerika Birleşik Devletleri’nin egemen güç olarak ortaya çıkması diğer ülkeler kadar Türkiye’yi de etkilemiştir (Zürcher, 1996). ABD’nin dünyayı şekillendirme döneminde özellikle dış yardımlar anahtar rol oynamıştır.

Türkiye devleti son anda müttefik devletler yanında II. Dünya Savaşına girmiş olmasına rağmen dış politikada ve uluslararası ticarete yalnız kalmıştır. Bu yalnızlığını sonlandırmak ve komşu devlet Sovyetler Birliği tehdidi karşısında batılı devletler ile yakın ilişki içinde olmak için 1945 yılında (UN) Birleşmiş Milletler Teşkilatı’na, 1947’de (IMF) Uluslararası Para Fonu’na yine 1947 tarihinde (IBRD) Dünya Bankası’na, 1952 tarihinde (NATO) Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’ne ve 1953 yılında (GATT) Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması’na üyeliklerini sağlamıştır (Kazgan, 2004). Burada güdülen amaç Türkiye’nin

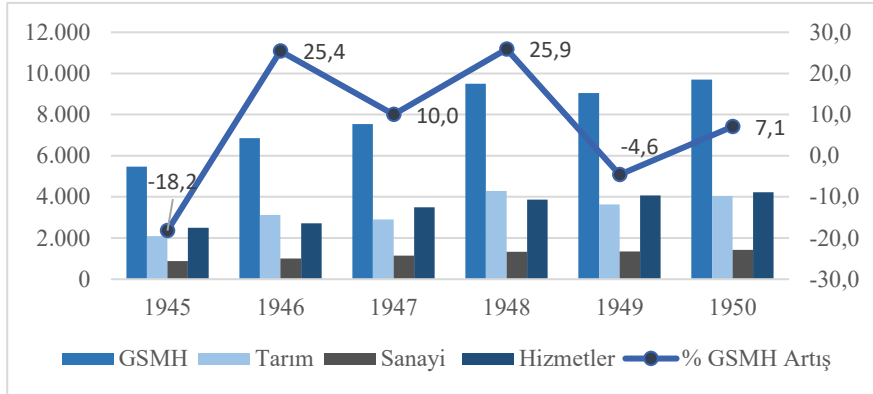
uluslararası siyasi, askeri ve iktisadi sisteme entegre olarak ABD başta olmak üzere batılı devletlerden sağlanacak yardım ve işbirliklerinden faydalanmaktadır.

Tablo 2: 1945-1950 Türkiye Ekonomisi Genel Durumu (cari fiyatlarla)

Yıl	gsmh (milyon tl)	gsmh Artış (%)	Tarım (milyon tl)	Tarım Artış (%)	Sanayi (milyon tl)	Sanayi Artış (%)	Hizmetler (milyon tl)	Hizmetler Artış (%)	İhracat (milyon \$)	İthalat (milyon \$)
1945	5.470	-18,2	2.095	-28,9	878	-14,4	2.497	-7,9	168,3	97,0
1946	6.858	25,4	3.127	49,3	1.007	14,7	2.724	9,1	214,6	118,9
1947	7.543	10,0	2.899	-7,3	1.149	14,1	3.494	28,3	223,3	244,6
1948	9.493	25,9	4.288	47,9	1.329	15,7	3.875	10,9	196,8	275,4
1949	9.054	-4,6	3.634	-15,3	1.351	1,7	4.070	5,0	247,8	290,2
1950	9.694	7,1	4.044	11,3	1.419	5,0	4.232	4,0	263,4	285,6

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2013 verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2: 1945-1950 Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayrisafi Milli Hasıla

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2013 verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dönem içinde özellikle Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye yapılacak yardımlar (1947 Marshall Yardımları) belirli şartlara bağlanmıştır. Toplamda 16 ülkeyi kapsayan yardım miktarı

12 milyar 731 milyon dolardır. Buradan Türkiye’ye ayrılan kısım 137 milyon dolardır (Keyman, 2006:1-20). Doktrin kapsamında Türkiye’ye gelen uzmanlar ekonomiyi genel olarak sağlıklı bulmasına rağmen izlenen ekonomik politikaları eleştirmişlerdir. Bunlar, özel sektörün yeterince teşvik edilmediği, dış ticaret serbestisinin sağlanmadığı ve kamu kesiminin ağırlığının büyük olduğu konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Aslında savaşın bitmesiyle Saraçoğlu hükümeti ekonomik kalkınmayı hızlandırmak için 1946 yılında “Beş Yıllık Kalkınma Planı” hazırlamışlardır. Bu kalkınma planı savaş öncesinde olduğu gibi sanayi alanına ağırlık veren “İvedili Sanayi Planı” olarak da ifade edilen bir plandır. Planda tarım ve sanayi alanlarının birlikte büyümesi ve bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması öngörülmüştür (Ay, 2012, s. 147-172). Ancak bu plan ABD’nin öncülük ettiği yenedünya düzeninde Türkiye ekonomisi için uluslararası işbölümünde ayrılan iktisadi politikalar ile çelişmektedir. Türkiye ekonomisine tarım, orman, seramik, el sanatları, hafif metal ve inşaat malzemeleri gibi alanlarda sanayileşmesi görevi yüklenmiştir. Ağır sanayi ve kimyasal ürünlerde vakit kaybedilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla “İvedili Sanayi Planı” yerine 1947’de “Varner Planı” olarak da adlandırılan “Türkiye İktisadi Kalkınma Planı” hazırlanmıştır (Aydemir, 2021:73-89). Böylece Türkiye’ye yüklenen misyon ile kalkınma planları sanayi odaklıdan tarım odaklı bir yapıya geçmiştir. Tablo 2’de tarım ekonomisi ağırlıklı Kalkınma Planının uygulanmaya başladığı 1948 yılında tarım sektöründe %47,9 oranında bir artış gerçekleştiği görülmektedir. Bu artış bir önceki yılda %7,3 daralmanın gerçekleştiği tarım sektöründe oldukça dikkate değer bir artıştır. 1948’de tarım sektöründeki bu artışı sanayi sektörü 15,7 oranında bir artışla desteklemiş ve bu sayede GSMH 25,9’luk bir yükselişle yılı tamamlamıştır. Bir önceki yıl GSMH rakamlarında %18,2 oranında daralma yaşandığı da dikkate alındığında 1946 tarihindeki artış daha büyük anlam taşımaktadır. Ancak bu durumun 1 Ocak 1946 yılında Toprak Mahsulleri

Vergisinin kaldırılmış olmasının uzun vadeli bir neticesi olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Ayrıca takip eden yılda (1949) yine tarım alanında %15,3'lük bir daralma gözlemlenmektedir. Planın kabulünden sonraki üç yılda diğer ana iktisadi sektörlerinde de ciddi bir olumlu hava görülmemektedir. Dolayısıyla bu veri çerçevesinden bakıldığında ana hedefin tarım olduğu Kalkınma Planının başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Planın ardından Tablo 2 çerçevesinden bakıldığında ciddi artışların olduğu tek alan ithalattır. Planın kabulünden sonra neredeyse ekonomi alanlarının tümünde ABD etkisi belirleyici olmuştur (Kepenek & Yentürk, İstanbul). Bu dönemin son yılı olan 1950 tarihinde ise ABD ile dostluk anlaşması imzalanmış ve ilişkiler sonraki yıllarda da benzer minvalde devam etmiştir (Kuran, 1994). Marshall yardımlarına Türkiye'yi de dahil eden Amerika Birleşik Devletleri'nin ortaya koyduğu şartlar ve Türkiye'ye biçilen görev tartışmalara sebep olmuştur. Bu dönemden sonra Türkiye Avrupa'nın tahıl ambarı ve hammadde tedarikçisi olarak Avrupa'nın çöken ekonomisi ve sanayisini yeniden canlandırmakla görevlendirilmiştir (Stefanos, 1979).

II. Dünya Savaşının sona ermesi ve barış döneminin kalıcı olması için kurulan ekonomik, askeri ve siyasal örgütlenmeler dünya genelinde normalleşme sürecini hızlandırmış ve günümüze kadar büyük çaplı (3. Dünya Savaşı) savaş ve kargaşa yaşanmasını önlemiştir. Normalleşen dünyada her devlet ekonomik kalkınma yönünde politikalar üretmiştir.

Bu dönemin bir başka önemli özelliğinin Türkiye'nin dış ilişkiler bakımından dünyaya eklemlenme amacıyla katı devletçi politikalardan daha liberal devletçi politikalara geçişin sağlanması için bir takım adımlar attığından çalışmamızın başında bahsetmiştik. Yaşanan politika değişikliği hemen dış ticaret rakamlarına yansımış ve bir önceki dönem genel olarak fazla veren dış ticaret hadleri bu dönem 1947 tarihinden itibaren aleyhimize dönmüştür. İlerleyen yıllarda hatta günümüze kadar dış ticaret açıkları kronik hale

gelmiştir. Sanayileşme adımlarını devam ettirememek, Truman Doktrini çerçevesinde tarımda kalkınma politikaları uygulamak devamlı ithalat rakamlarımızı artırmıştır.

Savaş sonrası dönemde uygulanan politikalar gereği ekonominin dünya ile uyumlu hale getirilmesi ve daha liberal yaklaşımların benimsenmesi neticesinde Türk Lirası diğer para birimlerine karşı olması gerekenden daha değerli bulunmuş ve dış ticaretin önünde engel olarak görülmüştür. Bu doğrultuda Recep Peker hükümeti görevi devralmasının ardından 7 Eylül 1946'da Türk Lirasının aşırı değerlenmesini engellemek için devalüasyon kararı almıştır (Tuna, 2007:86-121). İhracatı arttırmak ve yüksek enflasyonu durdurmak için yapılan bu devalüasyonla 1 \$=1.9 TL'den 2.8 TL'ye yükseltilmiştir. 7 Eylül Kararları olarak bilinen paranın değerinin düşürülmesinin yanı sıra dış ticarete liberalizasyona ilişkin önlemler de alınmıştır. Böylece, 1943 yılında düşük oranlı devalüasyonun ardından yapılan bu ikinci devalüasyonla beraber TL'nin değeri %50 oranında düşmüştür (Doğan, 2015). Bu kararın ardında Recep Peker hükümeti dış ticareti canlandırmak adına ikinci bir adım atarak ithalat üzerindeki kısıtlamaları kaldırmıştır. Burada amaç ülke içindeki malların miktarlarını ve çeşitlerini arttırarak fiyat enflasyonunu ortadan kaldırmaktır (Sadak, 1949:1).

1939-1950 Dönemi Bütçe Ve Kesin Hesapları Analizi

Tahmini Bütçe Verileri

1939-1950 dönemi II. Dünya Savaşı yaşanması kaçınılmaz olarak savaşa katılan ya da katılmayan tüm ülkeleri doğrudan/dolaylı olarak etkilemiştir. Türkiye'nin coğrafi olarak yanı başında gerçekleşen bu denli büyük bir savaştan etkilenmemesi düşünülemez. En başta askeri tedbirler olmak üzere siyasi, dış ilişkiler ve ekonomik olarak tepki ve tedbirler alınmıştır. Dönem ortasında sona eren II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin iki kutuplu dünya sisteminde konumlanması ve siyasi gelişmeler

ekonomi politikalarında yeni tercihlere yol açmıştır. Tüm bu yaşananların Türkiye mali sistemine yansımalarının en önemli göstergesi olan bütçe ve kesin hesaplar sonuç rakamları tablolarla verilerek yıllar içinde yaşanan artış ya da azalışlar sebep sonuç ekseninde analiz edilecektir.

Öncelikle Bütçe Tahminleri üzerinden değerlendirmeler ve çıkarımlar yapılacaktır. Bir sonraki başlıkta ise gerçekleşme rakamları olan Kesin Hesap sonuçları incelenecektir. 1939-1950 Dönemi II. Dünya Savaşı gibi küresel çapta büyük yıkımlar olduğu vahim bir olay ve yine aynı yıl ülkemiz açısından 1939 büyük Erzincan depremi gibi doğal bir afetin yaşanması ile başlamıştır.

Dönem içinde yaşanan olağanüstü durumlar olağanüstü tedbirleri beraberinde getirmiştir. Askeri ve siyasi tercihlere değinmeden mali açıdan bakıldığında Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi yeni gelir artırıcı düzenlemelere başvurulmuştur. II. Dünya Savaşına yönelik eylemlerin savaş sonrasında yaşanan siyasi atmosfere büyük etkileri olmuştur. İç ve dış etkenler dahilinde çok partili hayata geçilerek daha liberal ekonomik programlara yönelinmiştir.

Tablo 3: 1939-1945 Mali Yıl Bütçe Gelir ve Gider Tahminleri

Yıl	Tahmini Bütçe Geliri	Tahmini Bütçe Gideri	Tahmini Bütçe Açığı/Fazlası	Tahmini Gelirin Gideri Karşılama Oranı
1939	261.110.000	403.625.319	-142.515.319	64,69
1940	268.481.000	559.792.881	-291.311.881	47,96
1941	309.743.001	603.405.838	-293.662.837	51,33
1942	394.328.340	948.547.990	-554.224.650	41,57
1943	486.720.500	1.080.356.655	-593.636.155	45,05
1944	901.511.000	1.154.485.635	-252.974.635	78,09
1945	537.843.000	649.295.017	-111.452.017	82,83
1946	894.668.000	1.109.136.999	-214.468.999	80,66
1947	1.021.232.000	1.651.772.111	-630.540.111	61,83
1948	1.115.600.000	1.486.495.927	-370.895.927	75,05
1949	1.251.802.894	1.669.276.354	-417.473.460	74,99
1950	1.313.269.563	1.621.351.543	-308.081.980	81,00

Kaynak: “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1924-1941” ve “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1942-1953” verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’de 1939-1950 Mali Yıl Bütçe Gelir ve Gider Tahminleri verilmiştir. Tabloda ilk bakışta görülen durum, dönem boyunca yapılan tüm bütçelerin açık vermiş olmasıdır. Tahmini Gelirin Gideri Karşılama Oranları üzerinden 1942 bütçesi %41,57 en fazla açık verilen, 1945 bütçesi %82,83 en az açık verilen yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Cari fiyatlarla (enflasyondan arındırılmamış) gelirlerin en düşük olduğu 1939, gelirlerin en yüksek olduğu 1950, yine aynı şekilde giderlerin en az olduğu 1939, giderlerin en çok olduğu 1949 yıllarıdır. Dönemin en önemli olayı II. Dünya Savaşı olması sebebiyle savaşın finansmanı yapılan bütçelere ağırlığını koymuştur. Dönem boyunca en büyük harcama kalemi tahminleri Mili Savunma giderleri olmuştur. Sonraki ikinci büyük harcama kalemi Devlet Borçları tahmini ödeme rakamları

olarak belirlenmiştir. Savaşın bittiği 1945 yılında gelir ve gider toplam tahmin rakamları ani bir düşüş sergilemektedir.

Tablo 4: Toplam Gelir İçindeki Askeri Harcamaların ve Devlet Borçlarının Payı

Yıl	Askeri Harcamalar	Oran	Devlet Borçları	Oran	Toplam Giderler
1939	171.975.753,70	42,61	53.102.662,09	13,16	403.625.319,16
1940	294.255.512,53	52,57	74.723.098,24	13,35	559.792.880,95
1941	325.189.081,63	53,89	81.075.433,54	13,44	603.405.838,08
1942	500.697.457,09	52,79	111.414.924,03	11,75	948.547.989,53
1943	545.621.382,16	50,50	135.115.117,40	12,51	1.080.356.655,29
1944	592.885.067,97	51,35	119.411.432,15	10,34	1.154.485.635,17
1945	264.990.168,00	40,81	89.982.251,01	13,86	649.295.016,84
1946	397.019.597,20	35,80	153.753.660,83	13,86	1.109.136.998,78
1947	530.885.269,70	32,14	451.277.110,24	27,32	1.651.772.110,50
1948	504.892.284,62	33,97	214.877.663,07	14,46	1.486.495.927,44
1949	530.297.357,00	31,77	196.210.191,41	11,75	1.669.276.353,75
1950	990.378.855,15	61,08	214.454.067,11	13,23	1.621.351.542,93

Kaynak: “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1924-1941” ve “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1942-1953” verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’de tahmini askeri harcamalar ve devlet borçları verilmiş ve tahmini toplam gider rakamları karşısında oransal büyüklükler gösterilmiştir. Buradan çıkan sonuç savaş yıllarında tahmini askeri harcamalar hazırlanan bütçelerin %50 si gibi büyük oranlarda belirlenmiştir. Ancak dikkat çeken bir başka nokta 1950 yılı bütçesinde bu oran %61 gibi olağanüstü bir büyüklükte tahmin edilmiştir. Savaşın bitmesine rağmen bu kadar yüksek bir askeri harcama kalemi tamamen iki kutuplu dünyada Türkiye askeri gücünü modernleştirme ve Sovyetler Birliğine karşı bir güç oluşturma çabaları olarak yorumlanabilir. Ayrıca Tabloda devlet borçları sütunu da önemli bir büyüklük olarak dikkat çekmektedir. 1947 yılı %27,32 gibi bir oranda en büyük borç ödemesinin planlandığı yıl olmuştur. Ayrıca 1939-1950 dönemi içinde en keskin kırılım 1945 yılı olarak görünmektedir. Hem gelir hem gider tahmin

rakamlarında düşüş yaşanmıştır. Bunun en önemli sebebi 1945 yılı askeri harcama ve devlet borçlarında meydana gelen azalmalardır.

1939-1950 dönemi görüldüğü gibi sıra dışı bir dönemdir. Sıra dışı dönemler sıra dışı uygulamalara sebebiyet vermektedir. Tablo 4'te dönem bütçeleri gider kısmı izah edilirken, aynı dönem bütçe gelir kısmı ise olağanüstü gelir kalemleri ile dikkat çekmektedir. Dönem içinde; Milli Savunma Kanunu atıflı bazı gelir kalemlerinden alınan paylar, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamaya konu olmuştur. Varlık Vergisi, bütçe gelir tahminlerinde yer almadığı için ve kesin hesap gerçekleşme rakamlarında verildiği için tahmin analizinde değinmeyeceğiz. Varlık vergisinden elde edilen gerçekleşme rakamları bir sonraki başlıkta yer alacaktır.

II. Dünya Savaşı nedeniyle çıkarılmış olan Milli Müdafaa Kanunu kapsamında bazı gelir kalemlerinden pay alınması öngörülmüştür. Ancak geçici olarak uygulanması düşünülen bu gelir kalemi dönem için kalıcı hale gelmiştir. Çünkü 1945 yılında savaşın sona ermesine rağmen bu gelir türü bir nevi kalıcı hale gelerek savaş sonrası yıllarda da toplanmaya ve bütçelerde yer almaya devam etmiştir. 1941 yılından 1950 yılına kadar aralıksız olarak her yıl bütçelerde Milli Müdafaa Kanunu atıflı vergiler toplanmıştır. 1941 yılında 5.100.000 TL gelir tahmini ve toplam bütçe geliri içindeki payı %1,5 iken devamlı olarak artış sağlanarak 1944 yılında 84.675.500 TL ile %9,39 oranına, 1945 yılında 55.365.000 TL ile %10,29 gibi yüksek bir oranında ve 1950 yılında 108.753.154 TL ile %8.28 oranında gelir tahmin edilmiştir. 1945 yılında %10,29 yüksek oranlı olmasının sebebi toplam gelir rakamında yaşanan ani düşüşten kaynaklanmaktadır. Olağan dışı gelir kalemlerinden Varlık Vergisi gibi Toprak Mahsulleri Vergisi de kısa bir süre uygulanabilmiştir. Özellikle tarım sektöründen önemli tepkiler almıştır. Dönem içinde iki bütçede Toprak mahsulleri Vergisinden gelecek olan tahmin gelirleri verilmiştir. Bunlar; sırasıyla 1944 yılında 124.000.000 TL ile toplam gelire oranı %13,75 ve 1945 yılında 75.000.000 TL ile

yine toplam gelire oranı %13,94 olarak verilmiştir. Toplanan gelirde ciddi miktarda azalma olmasına rağmen oransal olarak küçük bir artış yaşanmasının sebebi daha önceden de açıkladığımız nedenle 1945 te yaşanan toplam bütçe gelirinde yaşanan ani düşüş kaynaklıdır.

1939 sonrası döneminde sık sık bahsi geçen Köy Enstitüleri kurulması 1940 tarihinden sonrası bütçelerinde Milli Eğitim Bakanlığı bütçe gider büyüklüklerine bakılması önem arz etmektedir. Milli Eğitim Bakanlığının Bütçe gider toplamı içindeki oranı 1940 yılında %3,58 olarak tahmin edilmiş ve bu oran giderek artarak 1950 yılında %11,39 gibi yüksek bir oranda eğitim harcamasına dönüşmüştür. Tabi ki bu tutarların hepsi Köy Enstitüsü için olmayıp tüm eğitim harcamaları için planlanmıştır.

Bütçe Kesin Hesap Sonuçları

Dünya genelinde tüm devletlerde olduğu gibi Türkiye’de de savaş döneminde bütçe gelirlerini arttırmak ve artan giderleri karşılamak adına yeni ve geçici vergiler uygulanmıştır. 1941 yılından itibaren Milli Müdafaa Vergisi binalardan, posta, telefon ve telgraftan (PTT) ve ihracattan alınmaya başlanmıştır. Bu üç kalemden verginin ilk uygulandığı yıl 7.047.744 TL vergi geliri tahsil edilmiştir. Yıllar itibarıyla Milli Müdafaa Vergisi adı altında elde edilen vergi gelirlerinde önemli oranda artış olmuş; 1942 yılında 74.626.139 TL, 1943 yılında 98.668.798 TL, 1944 yılında bu kalemlere kibrit ve inhisar (tekeli) vergi gelirleri eklenmiş ve toplam 102.448.700 TL gelir elde edilmiştir. Savaşın bitmesiyle 1945 yılında Milli Müdafaa Vergisi tahsilatı neredeyse yarıya düşmüş ve 56.956.166 TL tahsilat yapılmıştır. Ancak sonraki yıllarda da bu vergi kalemi bütçe gelirleri içinde var olmaya devam etmiştir. Bunun dışında dönemsel olarak getirilen bir vergi olan Varlık Vergisi 1942 yılında 270.348.929 TL ve 1943 yılında 47.161.195 TL olarak tahsil edilmiştir. Varlık Vergisinin bütçeye 465.384.820 TL (Yedek, 2023)

tutarında kaynak sağlaması beklenirken öngörülen bu tutara ulaşılamamıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi ise üç yıl boyunca; 1943 yılında 59.663.479 TL, 1944 yılında 47.275.054 TL, 1945 yılında 66.855.160 TL tahsil edilmiştir. Sonuç olarak Varlık Vergisinden devletin kasasına toplamda 317.510.125 TL girerken; Toprak Mahsulleri Vergisinden üç yılda toplam 173.793.693 TL vergi toplanmıştır.

Tablo 5: Bütçe Giderleri İçindeki Büyük Gider Kalemleri ve Bütçe Giderine Oranları

Yıl	Devlet Borçları	Oran*	MSB Harcamaları	Oran	Maliye	Oran	Maarif	Oran
1939	53.031.708	0,13	169.079.996	0,43	31.895.880	0,08	17.924.327	0,05
1940	73.455.010	0,13	290.472.363	0,53	34.847.319	0,06	19.368.961	0,04
1941	75.410.285	0,13	322.648.587	0,55	40.773.570	0,07	23.489.459	0,04
1942	106.024.200	0,12	497.197.092	0,54	121.443.596	0,13	36.572.576	0,04
1943	127.833.906	0,12	542.512.926	0,52	102.003.777	0,10	55.028.546	0,05
1944	116.682.861	0,11	554.276.761	0,51	106.891.354	0,10	70.459.332	0,07
1945	89.134.974	0,15	247.945.300	0,41	70.423.680	0,12	48.282.292	0,08
1946	149.836.159	0,15	365.216.899	0,36	113.695.938	0,11	104.936.312	0,10
1947	450.242.517	0,29	485.310.353	0,31	178.788.590	0,11	101.017.641	0,06
1948	213.112.184	0,15	488.470.905	0,34	179.347.054	0,13	157.152.186	0,11
1949	187.943.256	0,12	187.943.256	0,12	173.399.920	0,11	193.459.752	0,12
1950	210.766.209	0,14	438.170.608	0,29	231.114.930	0,15	176.878.619	0,12

Kaynak: “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1924-1941” ve “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1942-1953” verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Oran*: Devlet borçlarının toplam bütçe giderine oranıdır. Diğer kalemler de aynı şekilde hesaplanmıştır.

Dönem içinde bütçe gider kalemlerinin bütçe içindeki oranları değişiklik göstermiştir. Özellikle savaş yıllarında Milli Savunma Harcamaları bütçe içindeki payını arttırmıştır. 1940-1944 yılları arasında milli savunma harcamaları bütçe giderlerinin

yarısından fazlasını oluşturmuş, 1945 yılı itibarıyla savunma harcamaları bütçe içinde daha az paya sahip olmuştur. 1939-1950 Döneminde Duyun-u Umumiye harcamaları bütçe içinde önemli bir harcama kalemi olarak yerini korumuş, bütçe giderlerinin ortalama %10 ile %15'i arasında bir orana sahip olmuştur. Borçlar konusunda dikkat çeken bir veri ise 1947 yılında devlet borçlarının toplam bütçe giderlerinin %29'una ulaşmış olmasıdır. Türkiye 1946 yılında bir devalüasyon yapmış ve Türk Lirası yabancı paralar karşısında değer kaybetmiştir. Döviz cinsinden ödenen dış borçlarda yaşanan artışın sebebinin devalüasyon kararı olabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca Türkiye 1947 yılında IMF'ye üyeliğini tamamlamış ve yeni bir düzenin parçası olmuştur.

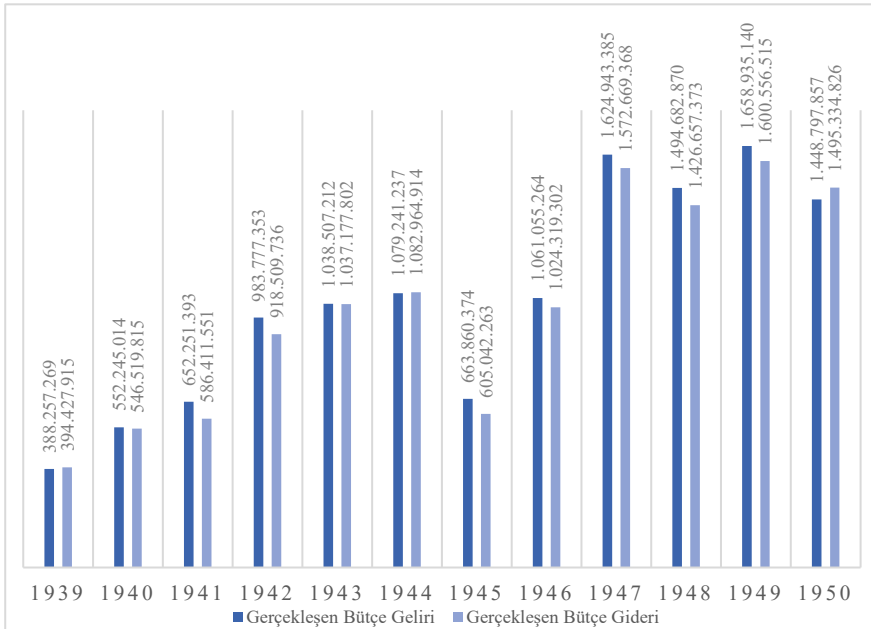
Tablo 6: 1945-1950 Mali Yıl Kesin Hesap Sonuçları

Yıl	Gerçekleşen Bütçe Geliri	Gerçekleşen Bütçe Gideri	Gerçekleşen Bütçe Açığı/Fazlası	Gerçekleşen Gelirin Gideri Karşılama Oranı
1939	388.257.269	394.427.915	-6.170.646	98,44
1940	552.245.014	546.519.815	5.725.200	101,05
1941	652.251.393	586.411.551	65.839.842	111,23
1942	983.777.353	918.509.736	65.267.617	107,11
1943	1.038.507.212	1.037.177.802	1.329.410	100,13
1944	1.079.241.237	1.082.964.914	-3.723.677	99,66
1945	663.860.374	605.042.263	58.818.111	109,72
1946	1.061.055.264	1.024.319.302	36.735.962	103,59
1947	1.624.943.385	1.572.669.368	52.274.016	103,32
1948	1.494.682.870	1.426.657.373	68.025.497	104,77
1949	1.658.935.140	1.600.556.515	58.378.625	103,65
1950	1.448.797.857	1.495.334.826	-46.536.969	96,89

Kaynak: “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1924-1941” ve “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1942-1953” verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken dönemin ekonomi yönetimi ve Atatürk bütçe konusunda çok net bir şekilde denk bütçeyi öncelemiştir. Atatürk dönemi bütçeleri incelendiğinde bütçelerin denk olmasına özen gösterildiği, dönem boyunca çoğu mali yılda bütçe fazlası verildiği dikkat çekmektedir. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren uygulanan denk bütçe politikasını İsmet İnönü de benimsemiş ve maliye politikasının temeline denk bütçeyi oturtmuştur. 1939-1950 Döneminde de tahminlerin aksine bütçeler üç yıl (1939, 1944, 1950) dışında fazla vermiştir.

Grafik 3: İnönü Dönemi Gerçekleşen Bütçe Dengesi

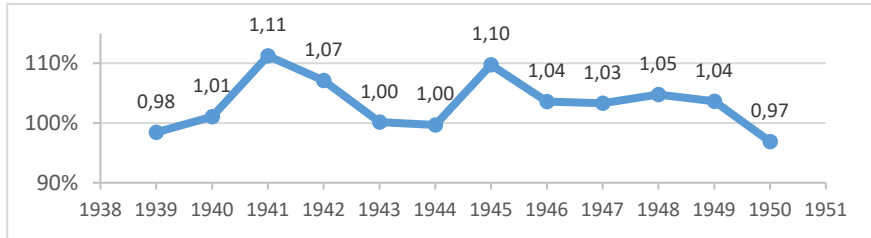

Kaynak: “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1924-1941” ve “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1942-1953” verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Denk bütçe hedefine ulaşmak için İnönü Dönemi maliye yönetiminin gelirlerin artırılması ve kamuda tasarrufun devamı yolunda başarılı olduğunu bütçe gerçekleştirmelerinden görebiliriz.

Dönem içinde bütçe rakamları birbirine yakın ve genel olarak bütçe gelirleri bütçe giderlerinden fazla gerçekleşmiştir. 1945 yılında hem bütçe geliri hem de bütçe giderinde ani bir düşüş yaşanmış olması dikkat çekicidir. Bütçe giderlerindeki düşüşün en büyük sebebi savunma harcamalarının 1945 yılında 1944 yılına göre yarıdan fazla düşmesi (306.331.460 TL) olmuştur. Ayrıca diğer gider kalemlerinde de düşüşler yaşanmıştır. Devlet borçlarında 27 milyon TL, Maliye Bakanlığı bütçesinde 36 milyon TL düşüş yaşanmıştır. Bütçe gelirlerindeki düşüşün en büyük kalemi ise Milli Müdafaa Vergisinin 1944 yılında 102.448.700 TL tahsil edilirken 1945 yılında 56.956.166 TL tahsil edilmesidir. Tüm gelir kalemlerinde düşüşler yaşanmıştır. En fazla göze çarpan düşüşlerden birisi Ticari Ve Sınai Teşebbüslerle Sair İşlerden elde edilen gelirdir. Bu vergi kalemi 1944 yılında 102.688.793 TL tahsil edilirken 1945 yılında 68.164.494 TL tutarında gelir oluşturmuştur. Ayrıca 1944 yılına kadar bütçe gelir kalemleri içinde yer alan Fevkalade Varidat 1945 yılından sonra gelir kalemlerinden çıkarılmıştır. Bu gelir kaleminde 1944 yılında 73.987.821 TL tahsilat yapılmıştır. Diğer dikkat çekici düşüş İstihlak Muamele Vergisinde görülmekte olup; bu vergiden 1944 yılında 105.905.334 TL tahsilat yapılırken 1945 yılında 61.967.537 TL gelir elde edilmiştir.

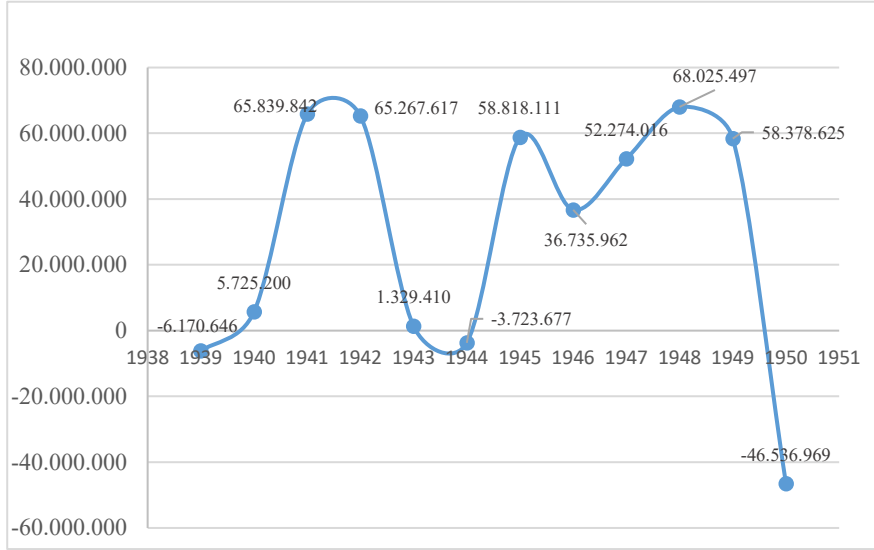
Grafik 4: Gerçekleşen Bütçe Gelirinin Bütçe Giderlerini Karşılama Oranı

Kaynak: “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1924-1941” ve “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1942-1953” verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Denk bütçenin esas olması, kamu giderlerinin herhangi bir ek kaynağa ihtiyaç duyulmadan kamu gelirleri ile karşılanabilmesi temeline dayanmaktadır. Bütçe fazla verdiğinde gelirlerin etkin bir şekilde kullanılmadığı, bütçe açık verdiğinde kamuda israfın olduğu akıllara gelmektedir. Tabi ki olağan üstü durumlarda (afet, savaş, kıtlık vb.) bütçelerde dengesizliklere rastlamak anlaşılabilir olmaktadır. Bu dönemde 1943 ve 1944 yıllarında gelirler giderleri tam olarak karşılamış ve denk bütçe hedefine ulaşılmıştır. 1944 yılında bütçe çok az bir açık vermesine rağmen bu açık gelirin gideri karşılama oranını etkilemeyecek kadar küçüktür. Savaşın en hararetli yıllarında denk bütçe yapmak maliye anlamında son derece başarılı olduğunun bir göstergesidir. Bunun dışında 1939 ve 1940 yıllarında dengeye oldukça yaklaşıldığı Şekil 4'te görülmektedir. Dönem içinde dengeden en fazla uzaklaşılan yıl yaklaşık %11 bütçe fazlası verilen 1941 olmuştur.

Grafik 5: Bütçe Gerçekleşmesi Dengesi

Kaynak: “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1924-1941” ve “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1942-1953” verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

1939-1950 Dönemini kapsayan yıllar içinde en fazla bütçe açığının (-46,5 milyon TL) yaşandığı yıl 1950 olmuştur. Ancak Şekil 4'te 1950 yılında bütçe gelirlerinin %97 oranında bütçe giderlerini karşıladığı görülmektedir. Dolayısıyla tutar olarak gerçekleşen bu denli büyük açık, bütçenin parasal büyüklüğünün artmasından kaynaklı olduğu şeklinde yorumlanabilir. 1939 ve 1944 yıllarında ise düşük oranlarda bütçe açıkları gerçekleşmiş bunun dışındaki yıllarda bütçe fazla vermiştir.

Bütçe Tahmin Hataları

Bütçelerin asıl sahibi halktır ve bütçe hakkı uğruna uzun yıllar mücadele verilen bir demokrasi zaferidir. Zorluklarla elde edilen bütçe hakkı sayesinde halk parlamento aracılığıyla kamu geliri ve kamu giderini denetleme yetkisine sahip olmuştur. Bütçenin amacına uygun olarak hazırlanması ve denetiminin doğru yapılabilmesi için belli standartlara sahip olması gerekmektedir. Bu standartlar zamanla ihtiyaca göre şekillenmiş ve bütçe ilkelerini oluşturmuştur. Bütçe tahminlerinin yılsonunda gelen bütçe gerçekleşme rakamlarıyla uyumu bütçenin objektif doğruluk ilkesi gereği değerlendirilir. Bu ilke çerçevesinde bütçeler hazırlanırken ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal, kültürel tüm gelişmeler göz önünde bulundurularak gerçekçi tahminler yapılması beklenmektedir. Bu başlık altında 1939-1950 Dönemi bütçe tahmin hataları hesaplanarak ne kadar gerçekçi bütçeler yapıldığı değerlendirilecektir.

Tablo 7: 1924-1938 Mali Yıl Bütçe Tahmin Hataları

Yıl	Tahmini Bütçe Geliri	Gerçekleşen Bütçe Geliri	Gelir TH*	TH	Tahmini Bütçe Gideri	Gerçekleşen Bütçe Gideri	Gider TH*	TH
1939	261.110.000	388.257.269	32,75	32,75	403.625.319	394.427.915	-2,33	2,33
1940	268.481.000	552.245.014	51,38	51,38	559.792.881	546.519.815	-2,43	2,43
1941	309.743.001	652.251.393	52,51	52,51	603.405.838	586.411.551	-2,90	2,90
1942	394.323.340	983.777.353	59,92	59,92	948.547.990	918.509.736	-3,27	3,27
1943	486.720.500	1.038.507.212	53,13	53,13	1.080.356.655	1.037.177.802	-4,16	4,16
1944	901.511.000	1.079.241.237	16,47	16,47	1.154.485.635	1.082.964.914	-6,60	6,60
1945	537.843.000	663.860.374	18,98	18,98	649.295.017	605.042.263	-7,31	7,31
1946	894.668.000	1.061.055.264	15,68	15,68	1.109.136.999	1.024.319.302	-8,28	8,28
1947	1.021.232.000	1.624.943.385	37,15	37,15	1.651.772.111	1.572.669.368	-5,03	5,03
1948	1.115.600.000	1.494.682.870	25,36	25,36	1.486.495.927	1.426.657.373	-4,19	4,19
1949	1.251.802.894	1.658.935.140	24,54	24,54	1.669.276.354	1.600.556.515	-4,29	4,29
1950	1.313.269.563	1.448.797.857	9,35	9,35	1.621.351.543	1.495.334.826	-8,43	8,43
ortalama				33,10				4,94

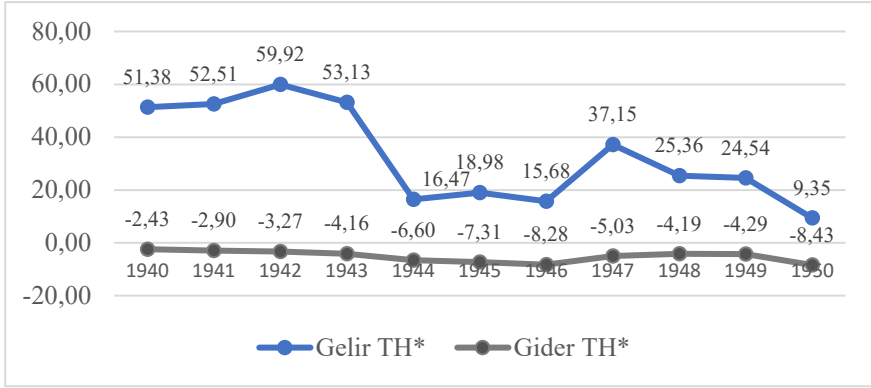
TH*: *Tahmin Hatası=((gerçekleşme-tahmin)/gerçekleşme)*100 (Rodgers ve Joyce)*

Kaynak: “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1924-1941” ve “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1942-1953” verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tahmin hatası yöntemiyle bütçenin kesin hesap sonuçlarından sapmalarının değerlendirmesi, çıkan sonucun 0’a yakınlığına göre yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle tahmin hatası sonucu 0’a yaklaştıkça yapılan bütçenin başarılı olduğu söylenebilir. Negatif ya da pozitif yönde 0’dan uzaklaşan tahmin hatası sonuçları, bütçelerin objektif doğruluk ilkesine uygun yapılmadığının bir göstergesi olmaktadır. Tahmin hatası yönteminde sonuçlar 0’a uzaklığa göre değerlendirildiğinden tabloda sonuçlar ayrıca |TH| şeklinde mutlak değer olarak gösterilmiştir. 1939-1950 Dönemi bütçe gelirleri ortalama 33,10 tahmin hatası sonucu verirken bütçe giderleri hata ortalaması 4,94 olmuştur. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse dönem boyunca gelir tahminleri oldukça hatalı yapılmış ancak giderler daha isabetli tahmin edilmiştir. Dönemin

tüm yıllarında gelirler gerçekleşen gelirden az tahmin edilirken; giderler tahmin edilenden az gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle gelirler düşük tahmin eğilimindeyken giderler yüksek tahmin eğilimindedir.

Grafik 6: Bütçe Gelir ve Gider Tahmin Hatası

Kaynak: “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1924-1941” ve “Bütçe Kesin Hesap Kanunları 1942-1953” verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Gelir ve Gider Tahmin Hatası Grafiğinde ilk dikkat çeken gelir tahmin hatalarının “0” çizgisinden uzak ve zikzaklar çizmesi, gider tahmin hataları çizgisinin ise “0” çizgisine yakın ve daha statik bir seyirde olmasıdır. Bu durum bütçenin gelir kalemlerinde gerçekçi tahminler yapılamadığının ve toplanacak gelirin doğru hesaplanamadığının göstergesidir. Gelirler gerçekleşme rakamlarından bu denli uzak tahmin edilirken giderler daha başarılı bir şekilde tahmin edilmiştir. Bütçe giderlerinde sapma en çok 8,43 tahmin hatası ile 1950 yılında olmuştur. Bütçe gelirlerinde ise 1942 yılında 59,92 tahmin hatası ile gelirin yarıdan fazlası yanlış tahmin edilmiştir. Gelir tahminlerindeki bu hata bazen daha iyi tahminlerin yapıldığı yıllar olmasına rağmen dönem boyunca devam etmiştir. Dönem içinde gelirler en iyi 1950 yılında 9,35 tahmin hatası ile bütçe rakamlarına girmiş ve dönem içindeki tek haneli sapmayı sadece bu yıl görmüştür.

Basın Taraması

20.12.1939 Tarihli Ulus Gazetesi

“Muhtekirlerle mücadele başlıyor” manşeti altında, “Dün İstanbul Ticaret Odasında yapılan içtimada Ticaret Vekilimiz alınacak tedbirleri mahiyetinde anlattı.” başlığına yer verilmiş ve hemen altında “Hükümet yeni vaziyete intibak edemeyen ihracatçıların yerine, icap ettiği takdirde, yenilerini ikame edecek.” şeklinde açıklamada bulunulmuştur.

29.02.1940 Tarihli Son Telgraf Gazetesi

“1940 Yılı Bütçesi Yarın Meclise Veriliyor” manşeti ile yayınlanmıştır. Altında “Bazı Vergilerde Tadiller yapılacak, Eşya nakliyatından Müdafaa Vergisi Alınacak, Kazanç Vergisine de Bir miktar Zam Yapılması Muhtemel” alt başlığı konulmuştur.

01.03.1940 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi

“Başvekilimiz Milleti Temin Ediyor” büyük manşetin altında “Tedbirlerimiz bir seferberlik mukaddemesi veya bir harp hazırlığı olmaktan uzaktır. Bugünün dünya şartlarına uymak, yarının emniyetini kazanmak içindir.” alt başlığı atılarak hemen altında yeni bir başlıkta “Yeni vergiler 28 milyon lira temin edilecek. Maliye Vekilinin izahatı ithalat vergilerindeki azalışı karşılamak için kazanç, muamele, istihlak, alkollü içkiler ve sair vergilere birer miktar zam kabul edildi.” açıklaması yapılmıştır.

21.11.1942 Tarihli Vakit Gazetesi

“Milli korunma kanun tadilat projesi: İstifçileri haber verenlere ikramiye verilecek” manşeti ile yayınlanmış ve alt başlıklarda ise, bu ikramiye stok malın değerinde para veya o malın yarısı nispetinde ayniyat olacağı belirtildikten sonra istifçiye verilecek olan cezanın da 10 sene hapis ve 100 bin liraya kadar para cezası olacağı haberleştirilmiştir.

11.11.1942 Tarihli Ulus Gazetesi

“Başvekilimizin çok mühim beyanatı” manşeti ile yayınlanmış ve hemen altında “Başvekilimiz bu sabah mecliste yiyecek, giyecek, yakacak için hükümetin aldığı yeni kararları izah etti” başlığı atılmıştır. “Fevkalade kazançlar için bir defaya mahsus olarak varlık vergisi konulmaktadır. Dar gelirli vatandaşlar asla sıkıntıda bırakılmayacaktır.” açıklaması yapılmıştır.

01.06.1943 Tarihli Akşam Gazetesi

“Ticaret Vekilinin beyanatı” başlığının altında Toprak Mahsulleri Vergisi için Meclis muvakkat encümeni kanun layihasının tetkikini bitirdiği yazılmıştır. Encümen, vergi nispetlerini aynen yüzde 8 ve 12 olarak kabul ettiği yine aynı yazıda hükümet tarafından el konulan mahsullerden ve bu arada hububattan ve bakliyattan yüzde 8, hükümetçe el konulmamış mahsullerden ve pamuktan yüzde 12 ayni vergi alınacağı açıklaması yapılmıştır.

02.09.1945 Tarihli Son Posta Gazetesi

“Savaş bitti, barış başladı” manşeti var. Altında “Japon mümessilleri bu sabah Missouri zırhlısında teslim vesikasını imzaladılar.” açıklaması vardır. Bu suretle 3 sene 8 ay ve 26 gün sürmüş olan Uzakdoğu savaşı da sona ermiş oldu şeklinde haberleştirilmiştir.

22.09.1945 Tarihli Son Posta Gazetesi

“1946 Bütçesinde Muvazenenin Sağlanması kabil olamıyor” manşeti altında “Bu yüzden masraf bütçesinin karşılanması için olağanüstü gelir temini tedbirlerine başvurmak zarureti var. ... Masraf kısmında imkân nispetinde bazı tasarruflar temin edilebilmiş ise de, gelir tahminleri esaslı düşüklükler arz eylediğinden bütçede muvazene sağlanması kabil olamamıştır. Bu durum karşısında önümüzdeki haftalarda dünyanın siyasi şartlarının arz eyleyeceği

inkışaflara göre ya 1946 devlet masraf bütçemizde esaslı indirmeler temini kabil olacak...”

22.09.1945 Tarihli Tanin Gazetesi

“Rusya her tarafta hâkimiyet peşinde” manşeti altında İngiliz Mareşali H. M. Wilson’un beyanatı yer almıştır. “Askerini terhis etmekle Amerika meydanı Rusya’ya bırakacak demiştir”. Wilson’un açıklamasının devamında Stalin kuvveti saydığını söylemiştir. “Balkanlar hakkında endişeliyim Avrupa’daki Amerikan kuvvetlerinin azalması neticesi hiçbir şey Rusya’yı bu bölgeye hâkim olmaktan alıkoymayacaktır. Rusya Atom Bombasını bulmak için derhal işe koyulacaktır ve beş sene zarfında bulacaktır” demiştir.

08.01.1946 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi

“Demokrat Partisi dün resmen teessüs etti” manşeti gazetenin ana başlığı olmuştur. “Demokrat Partisinin ana prensipleri nelerdir, muhtelif devlet ve memleket işlerinde neler düşünüyor?” alt başlığı ile açıklamalar devam etmiştir.

21.03.1947 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi

“Yardım projesi için müzakereler başladı” manşeti ile yayınlanmıştır. Amerikan Dış İşleri Bakan yardımcısı: “Türkiye ve Yunanistan’da yıkılış, demokrasimiz için bir mağlubiyet olacaktır.” diyerek Acheson Türkiye’nin milli savunmasını yeter bir seviyede bulundurulabilmesi için yardıma ihtiyacı bulunduğunu belirtti şeklinde açıklaması devam etmiştir.

Sonuç

1939-1950 dönemi, yaşanan travmalar ve olaylar açısından bakıldığında, sanki kurulacak olan yeni bir dünya düzeninin doğum sancılarının vuku bulduğu toplam 12 seneyi içeren kısa bir zaman aralığıdır. Belki de insanlık tarihinin yaşamış olduğu en büyük

travmalardan biri olarak dünya tarihine geçecek olaylar silsilesinin başlangıcı olacaktır.

II. Dünya Savaşı başka hiçbir savaşa benzemeyen, cephe gerisi kentli sivil insanların toplu ölümlerine neden olmasıyla öne çıkmaktadır. Ayrıca çağdaş dünya için utanç kaynağı olacak iki atom bombası ile savaş son bulmuştur. Savaş hem insanlık için hem de devletler için psikolojik, sosyolojik, kentsel, siyasal ve ekonomik büyük yıkımlara yol açmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası yenedünya düzenin aktörlerinin temel amacı bundan sonra topyekûn bir savaşın ortaya çıkmasını engelleyecek birlik ve örgütlenmelerin kurulması demokrasinin ve insan haklarının egemen kılınması olmuştur.

Türkiye II. Dünya Savaşına doğrudan iştirak etmese de coğrafi olarak savaşın merkezine komşu ülke olması nedeniyle hem ekonomik hem de sosyal açıdan derinden etkilenmiştir. Bu dönem Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Milletiyle derinden hissedilen zorlukların yaşandığı yıllar olmuştur. Türkiye'nin savaşa doğrudan dahil olmaması büyük bir diplomasi başarı örneği olarak değerlendirilebilir. Bu sayede can ve mal kaybı önlenmiştir. Ancak savaş döneminde Türkiye savaşa katılmamasına rağmen süreç içinde her an müdahil olunacak vaziyette hazır beklemiş ve bu hazırlığın tedariği ve sürekliliği maliyetine katlanmıştır. Özellikle askeri harcamalar ve ekonomik kısıtların sübvansiyonu sorunu hükümetlerin en önemli sorununu meydana getirmiştir.

Ekonomi alanında yaşanan daralmalar sonucu dönem bütçelerinin en önemli özelliği gelir artırıcı yeni enstrümanlar bulmaktır. Savaşın etkilerini en aza indirmek için öncelikle Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Ancak beklenen etkiyi doğurmaması üzerine sırasıyla Varlık vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi çıkarılmıştır. Bu vergilerde amaç savaş nedeniyle aşırı zenginleşen, karaborsa ve stokçuluk yapan kesimin haksız elde ettiği kazançları

vergilendirmektir. Ancak bu vergiler de amacından saparak adaletsizliklere yol açmıştır.

Aslında savaş dönemi uygulamaları olağanüstü dönemlerde başvuru yöntemleri olup, savaşın sona ermesiyle olumsuz ekonomik koşulları ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Uygulamaya konulan tedbirlerin tamamen başarısız olduğu söylenemez. Ancak halka getirilen her ek yükümlülük gibi yeni konulan vergiler için de bazı tepkilerle karşılaşılması işin doğası gereğidir.

Savaş sonrası dönemde hem iç hem de dış faktörler ile muhalif hareketler hız kazanmış ve yeni partilerin kurulması ile çok partili hayata geçiş tamamlanmıştır. Kaldı ki 1950 yılında bu süreç iktidarın el değiştirmesi ile son bulacaktır.

Son olarak savaş sonrası Türkiye, yenedünya düzeninde kendine yer bulmuş ve tercihini demokratik batı bloğundan yana kullanmıştır. Uluslararası birlikteliklere katılmış ve özellikle ABD'den yapılan hibe yardımlar ve krediler ile ekonomisini kapitalist sisteme entegre etmiştir.

1939-1950 Dönemi boyunca bütçe gelirleri gerçekleşen gelirden az; bütçe giderleri gerçekleşen giderden fazla tahmin edilmiştir. Dolayısıyla bütçe dönem boyunca açık verecek şekilde tahmin edilmesine rağmen kesin hesap sonuçları 3 yıl (1939,1944,1950) dışında fazla vermiştir. Bütçe açıkları çok büyük açıklar olmayıp dönem boyunca genel olarak tüm yıllarda bütçe gelirleri bütçe giderlerini karşılamıştır. Savaş yılları ve yeniden kurulan dünya düzeni yıllarını kapsayan bu dönemde bütçelerin denk olarak sonuçlanması sıkı bir maliye politikası izlendiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Son olarak dikkat çeken bir konu ise bütçeler hazırlanırken gelir tahminlerinin gerçekleşmeye göre büyük sapmalar göstermesidir. Dönem boyunca gelirler her zaman kesin

hesap sonuçlarından çok düşük olarak tahmin edilmiştir. Buna karşın giderler daha isabetli tahmin edilmiştir.

Kaynakça

Akman, Ş.T., & Solak Akman, İ. (2011). II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 73-91.

Anadolu Ajansı. (2018, Mayıs 05). *İnsanlık Tarihinin Kara Lekesi: İkinci Dünya Savaşı*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/insanlik-tarihinin-kara-lekesi-ikinci-dunya-savasi-/1138483#:~:text=Sava%C5%9F%C4%B1n%20s%C3%BCrd%C3%BC%C4%9F%C3%BC%206%20y%C4%B1l%20boyunca,ilerleyen%20y%C4%B1llarda%2080%20milyona%20yakla%C5%9F%C4%B1>. adresinden alındı

Arslan, M. (2016). 2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*(2), 1-14.

Arslan, M. (2020). 1939-1946 Yılları Türkiye’sinde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Gelişmeler. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi* , 145-157.

Ay, İ. (2012). II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’nın Karşılaştırmalı Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 147-172.

Aydemir, B. (2021). II. Dünya Savaşı Sonrasında (1945-1950) Türkiye’nin İktisadi Durumu ve Sosyal Hayatta Yaşanan Gelişmeler . *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 73-89.

Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi.

Çınar, T. (2008). *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Doğan, S. (2015). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Ertan, M. (2018). Toprak Mahsuleri Vergisinin Esasları Ve Sonuçları. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 239-255.

Gökmen, M., & Yılmaz, S. H. (2023). II. Dünya Savaşı Yıllarından Günümüze İnsanlığın Yıllardır Değişmeyen Sorunu 'Gıda Krizi'ne Ün Dergisinden Bakmak. *Beykoz Akademi Dergisi*, 11(1), 71-97.

Haçın, İ. (2014). 1939 Erzincan Büyük Depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(88), 37-70.

Hershlag, Z. Y. (1968). *Turkey: the challenge of growth*. Leiden: E. J. Brill.

IMF ve Dünya Bankası. (2019, Şubat 25). International Monetary Fund: <https://www.imf.org/-/media/Files/Countries/ResRep/TUR/tr-the-imf-and-the-world-bank.ashx#:~:text=Uluslararası%C4%B1%20Para%20Fonu%20ve%20D%C3%BCnya,i%C5%9Fbirli%C4%9Fi%20ve%20kalk%C4%B1nma%20%C3%A7er%C3%A7evesi%20olu%C5%9Fturmak%C4%B1.adresinden alındı>

İnönü, İ. (1933). Partimizin Devletçilik Vasfı. *Kadro*(22), 4-7.

Kalyoncuoğlu, Z. (2010). Köy Enstitüleri'nde Hasan Ali Yücel'in Yeri. *Cyprus International University Folklor/Edebiyat* , 237-244.

Karakaş, N. (2010). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 447-482.

Karpat, K. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kazgan, G. (2004). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları.

Kazgan, G. (2021). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Kepenek, Y., & Yentürk, N. (İstanbul). *Türkiye Ekonomisi*. 2005: Remzi Kitabevi.

Keyman, E. F. (2006). Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3(9), 1-20.

Koçak, C. (1996). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* (Cilt 2). İstanbul: İletişim yayınları.

Korbek, E. (1998). 2 nci Dünya Savaşında İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi,(30-31 Ocak 1943). *6'ncı Askeri Tarih Semineri I,İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul* (s. 81). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Kuran, E. (1994). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı.

Kuruç, B. (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Tarihi (1929-1932)* (Cilt 1). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Maliye ve Gümrük Bakanlığı (BÜMKO). (1992). *Bütçe Kesin Hesapları Kanunu (1924-1941)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Maliye ve Gümrük Bakanlığı (BÜMKO). (1992). *Bütçe Kesin Hesapları Kanunu (1942-1953)*. Ankara: Akara Üniversitesi Basımevi.

Mughisuddin, O. A. (1993). Determinants Of Turkish Foreign Policy 1918-1945. *Historical Perspective*, 57(218), 249-270.

Perkins, J. (2005). *Confessions Of An Economic hitman*. London: Ebury Press.

Pommery, L. (1956). *Yeni Zamanların İtısat Tarihi 1890-1939*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Sadak, N. (1949, Eylül 09). Milli Ekonomi Sahasında İlk Ehemmiyetli Adımlar. *Akşam Gazetesi*, s. 1.

Stefanos, Y. (1979). *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları.

TBMM. (1993). *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları. Açık Erişim. adresinden alındı

Temizer, A., & Özkan, M. (2013). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları. *Studies Of The Ottoman Domain*, 3(4), 1-17.

Tokgöz, E. (2004). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Tosun, H. (2002). Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(52), 187-234.

Tuna, S. (2007). Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu 7 Eylül 1946. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 7(13), 86-121.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2014). Fiyatlar ve Endeksler. *İstatistik Göstergeler 1923-2013* (s. 494). içinde Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Yedek, Ş. (2023). *Varlık Vergisi*. Atatürk Ansiklopedisi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/varlik-vergisi/> Erişim Tarihi:17.02.2024

Zürcher, E. J. (1996). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*.
İstanbul: İletişim Yayınları.

KAMU YÖNETİMİNDE GÜNCEL TARTIŞMALAR 2

